

BIBL. NAZ.
Vitt. Emanuele III
6
A
33

DE FALSA RELIGIONE

SEU

DIVINARUM INSTITUTIONUM ADVERSUS GENTES

L. CÆLII LACTANTII FIRMIANI

LIBER I.

RECENSUIT, VARIANTIBUS LECTIONIBUS, ANNOTATIONIBUS, CASTIGATIONIBUS, AC DISSERTATIONIBUS ILLUSTRAVIT

F. EDUARDUS A S. XAVERIO C. E.

ROMÆ, cIↃ. IↃCC. LV.

EX TYPOGRAPHIA ANGELI ROTILII

IN ÆDIBUS DE MAXIMIS

SUPERIORUM PERMISSU.

Emo , ac Rmo Principi

DOMINICO
CARDINALI
URSINO

UTRIUSQUE SICILIÆ , AC FIRMANÆ URBIS
PRÆSTANTISSIMO PATRONO

F. EDUARDUS A S. XAVERIO C. E. SALUTEM
PLURIMAM DICIT .

Uod TUO nunc inſcriptum nomini , PrincepsEminentiſs., in publicam lucem prodere iterum nova forma incipiat, illud idem opus , quod IV. ineunte Eccleſiæ Sæculo M. Conſtantini Imperatoris auſpi-

auſpicio Lactantius Firmianus ſe inchoaſſe profitetur, neminem mirari poſſe arbitror, aut quare id factum velim, ignorare, quum ſatis nota, atque manifeſta ſit, & Conſtantini erga Lactantium, & TUI erga illius patriam ſingularis, ac vere paterna, ſummo cum amore conjuncta incredibilis beneficentia. Quemadmodum enim Princeps ille inviĉtiſſimus ad Romani Imperii culmen evectus inter domeſticos ſuos extorrem Firmianum clementiſſime recepit, ſic, TU, Princeps Eminentiſſime, in Purpuratorum S. R. E. Patrum ordinem jure, meritoque aſcitus,

tus, Firmanam Civitatem in TUAM clientelam humanissime suscepisti. Quamobrem, sicuti Lactantius ipse cruentissimis Diocletianeæ persecutionis temporibus, piissimi Imperatoris patrocinio tectus, disputationes suas adversus Gentes tuto, & sine metu elucubrare potuit, ita nunc, eo in patriam suam, ope nostra reduci, hæc Cive suo placide frui, ac sedate gloriari poterit, si in tutelam, conservationemque illius firma consensione conspires, Tuaque authoritate, etiam hac in re, ut in cæteris omnibus, commune esse volueris præsidium, atque tutamentum.

Verum non eſt apud me dubium, Urſinorum Familiæ decus, & proavorum una imitator egregie, poſterorumque exemplar optime, ſator æque, ac inſtitutor, quin id præſtare velis, quod me jam vehementer exoptare noſcis, ac enixe deprecatum iri, deprehendis. Tua ſiquidem perſpicaciſſimæ mentis acies jam momenta omnia accurato, diligentique judicio expendit, probavitque, quibus & contradicentium fundamenta ſubverti, & bona pro tanto nobis Cive vindicando inconcuſſa jura protuleram: Quare pati minime Te poſſe credam eo nos decore

ini-

inique ab aliquo expoliari, Firmianumque noſtrum iterum in barbaras Afrorum terras exulatum expelli. Etenim graviſſimo Tuo, atque æquiſſimo hujuſcemodi judicio illa, veluti comes indivulſa accedet veneranda omnibus authoritas, quæ & a generis nobilitate deſcendit, cognatione, ac affinitate Summis Regibus, Romanis Pontificibus, Viris in Cælitum album relatis, conjunctiſſimi, & ab ea derivat, qua ubique terrarum fulges, eminentiſſima dignitate, quam juvenis adhuc ætate annorum xxiv. (quot quidem numero Majores Tui in eodem Te præclariſſi-

rissimo ordine præcesserant) promeruisti, postquam spectatissimæ Uxori Tuæ superstes, prole, jam utroque digna parente, suscepta, ad maximum Sacrosanctæ purpuræ decus virtutes ipsæ tuæ, quas in Ducali potestate socias adoptaveras, Te, nihil tale cogitantem, regio comitatu, ceu in triumphum partæ in adolescentia adversus vitia victoriæ, perduxerunt, illud, tamquam præeuntibus præconibus, alta voce clamantes: Te nimirum diversis tantopere muneribus semper parem fuisse non solum, semperque futurum, sed utriusque potestatis moribus

bus

bus ad omnia honestatis officia cum natura, tum disciplina ab incunabilis fuisse compositum.

Ad voluntatem propterea tuam nunc meus esset sermo convertendus, ut eam præcibus, suasionibus, ac quibuscunque possem verborum rivulis, arescente flumine, ad partes nostras suaviter, efficaciterque pertraherem. At non mihi opus est aliquo artificio uti, ubi veritas ipsa, ac caussæ ratio, quibus unice, ut judicem decet, auscultas, tuum jamdudum animum præoccuparunt. Quinimo de voluntate erga Firmanos Tua non minus, quam de nostra certi sumus, quum & in no-

x

nobilissima gente Tua semper avita, ac veluti hæreditaria fuerit in Firmo-picenos bene volentia, quibus sæpe ex ea eximii virtute, ac prudentia Viri præfuerunt, & potissimum quia peculiaris amoris erga nos Tui plurima in dies, ac sæpenumero indubia præbere argumenta perseveras, nec umquam opera defuturam constanter, firmissimeque confidimus. Quemadmodum enim nemo inter nos est, quem non in tui obsequium, venerationemque pertraxerit benigna illa affabilitas Tua, qua demerendis hominibus natus esse, videris; ita singuli Te jam unum

unum ex nobis exiſtimamus,cui civitas noſtra ita curæ ſit, tamquam ſi de clariſſima patria Tua ageretur.

Potius ergo mihi gaudendum, Lactantioque meo gratulandum cenſeo, quoniam Te prius æquiſſimum judicem, validiſſimum deinde Patronum, demum amantiſſimum Patriæ Patrem nacti ſumus. Ideoque Deum O.M., cujus beneficentia hocce beneficio frui, tributum eſt, adorans, Te ut nobis diu ſoſpitem ſervet, virtutibus augeat, meritorum cumulo compleat, beatiſſimumque reddat, ſupplex oro, atque nunquam ex animo deprecari deſiſtam.

J. ✠ M.

FR. RAYNALDUS MARIA A S. JOSEPH
Præpositus Generalis Carmelitarum Discalceatorum Congregationis S. Eliæ Ordinis Bmæ Virginis Mariæ de Monte Carmelo, ac ejusdem Sacri Montis Prior.

TEnore præsentium facultatem impertimur Reverendo Patri Eduardo a Sancto Francisco Xaverio Sacerdoti Professo Provinciæ Nostræ Romanæ imprimendi Opera omnia Lactantii Firmiani cum notis, & Dissertationibus suis a duobus e nostris Theologis, recognitis. Datum Romæ in Conventu nostro SS. Theresiæ, & Joannis a Cruce pridie Kalendas Decembris 1753.

Fr. Raynaldus Maria a S. Joseph
Præpositus Generalis.
Fr. Pius a S. Dominico Secretarius.

AP-

APPROBATIO OPERIS.

Divinarum Institutionum Libros septem a Caelio Lactantio Firmiano acri judicio conceptos, styloque eleganti exaratos, atque unico volumine comprehensos, post tot editiones ab aliis exornatos, modo in lucem publicam profert Admodum Rev. Pater Eduardus a S. Xaverio Carmelitici Ordinis Discalceati Alumnus, quondam Sacræ Theologiæ Prælector, atque inter Supremæ Sac. Inquisitionis Censores adscitus, notis auctos eruditione multa cum Sacra, tum profana refertos, ac in septem tomos distinctos: quos Jubente Reverendissimo Sacri Palatii Apostolici Magistro Patre Josepho Augustino Orsi Ordinis Prædicatorum, magno, animi mei oblectamento a capite ad calcem usque sedulò lustravi, attentèque inspexi, nihilque, quoad eruditum Editorem attinet, invenire potui, quod Fidei adversetur Catholicæ, bonisque moribus sit contrarium, ac in Summos Principes injurium. Ubi se offert occasio clarissimus Author Veræ Fidei inconcussa dogmata, atque Sanctæ Ecclesiæ vetustos ritus vindicat, ac tuetur, a deliriis, & imposturis Eterodoxorum, quos sic impiè obloquentes charitativè admonet, ac blande adhortatur, ut relicta via, quæ ducit ad Tartara, eam ineant, quæ iter pandit ad gloriam. Imo si in Textu

La-

Lactantiano aliqnid offendit, quod ad justam Fidei regulam non sit exactum, vel a Fide ipsa exorbitet, fatetur aperte, asseritque, Lactantium in Millenariorum errorem prolapsum, eumdemque errasse in libro in scripto *de Vita beata*, ubi loquitur de Elia, nulla prorsus mentione facta de Enoch contra librum Apocalypseos. Quod in aliis approbationibus librorum a nostro Authore editorum absque ulla assentationis umbra me dixisse, memini, idipsum repetere, ac confirmare in hacce præsenti jure debebam. Sic sentiebam ex Aedibus S. Patris Francisci ad Ripas Tyberis octavo Kalendas Septembris anno reparatæ salutis septingentesimo quinquagesimo quarto supra millesimum.

F. Franciscus Antonius a Colle-Longo Ordinis Minorum Strictioris Observantiæ S. P. Francisci Sac. Theologiæ Lector emeritus, ac Sacrorum Rituum Congregationis Consultor.

AP-

APPROBATIO OPERIS.

QUod auctoritate Sac. Palatii Apostolici Magistri, injunctum mihi fuerat, perfeci, maxima, qua potui, scilicet, diligentia perlegens, Commentaria, & Dissertationes, quæ in singula Lactantii Firmiani opera elaboravit vir eruditione præstans Pater Eduardus Franceschini a S. Francisco Xaverio excalceatus Carmelita. In his, magna animi voluptate, ingenii acumen, doctrinæ robur, scribendi elegantiam, argumentorum vim, & copiam, atque facundiam inspexi; neque quidpiam, ullibi, observare mihi licuit, quod Catholicæ Fidei, honestisque moribus repugnaret: quare si, publici juris fiant arbitror plurimam inde, legentibus utilitatem provenire posse. Romæ ex Monasterio S. Agnetis extra Muros Urbis die xv. Aprilis anni 1754.

D. Thomas Rita Præses, & L. Emeritus.

AP-

APPROBATIO OPERIS.

ERuditione, Doctrina, Methodo, Diligentia, cæterisque Dotibus, quæ Authorum scripta commendant, abunde coruscant Commentaria, & Dissertationes, quæ in omnia Lactantii Firmiani Opera Vir Cl. P. Eduardus Franceschini a S. Francisco Xaverio elucubravit, & non vulgari cum sui Nominis Gloria editurus est. Quapropter quum jubente Reverendissimo P. Mag. Sac. Pal. Apost. Opus integrum attente perlegerim, & nihil in eis, quod Fidei Dogmatibus, aut morum integritati adversetur, invenerim, Typis vulganda censeo. Romæ ipsis Kal. April. Anni 1754.

Michael Joseph Morei Arcadiæ
Custos Generalis.

IMPRIMATUR.

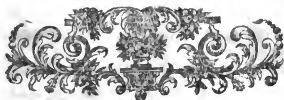
Si videbitur Reverendissimo Patri Sacri Palatii Apostolici Magistro.

F. M. de Rubeis Patriar. Constantinop. Vicesgerens.

IMPRIMATUR.

Fr. Vincentius Elena Magister Socius Reverendissimi Patris Sacri Palatii Apostolici Mag. Ord. Prædic.

L. CÆLII LACTANTII FIRMIANI

Divinarum institutionum adversus gentes

LIBER PRIMUS.

DE FALSA RELIGIONE.

CAPUT I.

I.

Agno, & excellenti ingenio viri [a] quum se doctrinæ penitus dedissent [b], quicquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus, & publicis, & privatis actionibus, ad inquirendæ veritatis studium contulerunt: existimantes multo esse præclarius, humanarum divinarumque rerum

A inve-

a *Magno, & excellenti ingenio viri* - Deest hocce caput in omnium vetustissimo Bononiensi S. Salvatoris Codice Ms., sicuti etiam in Palatino Vaticano, qui est cæteris omnibus Romanis antiquior.

Pe-

investigare, ac scire rationem, quam aut struendis opibus [c], aut cumuladis honoribus inhærere.

---

b *Penitus dedissent* - Al. *penitius* - Al. *dedidissent*. Quam lectionem retinuit Bunem. ex impressis antiquioribus, ex Cicer. L. i. *Offic.* xxi., ex L. iii. *de Orat.* c. xv., & ex eodem Lactantio L. vii. cap. v. Seg. 24. Ego vero Mss., & typis editos quamplurimos sequor cum Isæo, & Walchio; non reprobata tamen aliorum lectione.

c *Quam aut struendis opibus* - Heumannus in Appendice II. *ad Sympos.* Non dubitanter, inquit, scribo *acervandis opibus*. In notis vero nobiscum legit Hirtii authoritate fretus. Bunem. ex Cicer. Livio, Horatio, Petronio phrasim optimam esse *opes struere confirmat*. Aliqui habent *in struendis* &c.

 2.

Quibus rebus, quoniam fragiles [a], terrenæque sunt, & ad solius corporis pertinent cultum, nemo melior, nemo justior fieri potest [b].

---

a *Quoniam fragiles* Al. *quia fragiles*.
b *Nemo justior fieri potest* Al. *effici*.

 3.

Erant illi quidem veritatis cognitione dignissimi, quam scire tantopere cupiverunt,

runt, [a] atque ita, [b] ut eam rebus omnibus anteponerent.

a *Tantopere cupiverunt*. Al. *cupierunt*. Præfero quod in pluribus, & melioribus repperi.
b *Atque ita*. Desunt hæc in nonullis.

4.

Nam & abjecisse quosdam [a] res familiares suas & renunciasse universis voluptatibus constat: ut solam, nudamque veritatem [b] nudi, expeditique sequerentur: tantumque apud eos virtutis nomen, [c] & authoritas valuit: ut in ipsa summi boni præmium esse judicarent. [d]

a *Nam & abjecisse quosdam*. Plurimi inter Ethnicos Philosophos hoc fecisse dicuntur. De Aristippo Cyrenaico Ausonius Idyl. iii. ℣. 13.

Spargit Aristippus mediis in Syrtibus aurum,

Cui Horat. præiverat L. II. Serm. Satyra III. ℣. 100.

. . . . *Quid simile isti*
Græcus Aristippus, qui servos projicere aurum
In media jussit Lybia: quia tardius irent
Propter onus segnes.

De Democrito Abderite idem affirmat Valer. Max. L. viii. cap. vii. Idem etiam de Biante Prienensi ferme dici posset ex eodem L. vii. cap. ii. De Anaxagora vide apud Laertium L. ii. Sect. 6. Item de Cratete Thebano apud eundem L. vi. Sect. 87. Quamquam non omnes id eodem animo, ac propter eundem finem fecisse certum est. Vide infra L. iii. cap. xiii.

xiii. Seg. 6. cap. xxi. Seg. 1. cap. xxiii. Seg. 5. L. vi. cap. xii. Seg. 20. Diff. xxviii. cap. iii. §. 1.

b *Ut solam, nudamque veritatem* Al. *virtutem* Nostram lectionem ea probant, quæ segmento superiori dixerat Lactantius: *erant illi quidem veritatis cognitione dignissimi* &c. Adde quæ mox sequuntur. Schottus nobiscum legit ex Cod. Cæsaraug.

c *Tantumque apud eos veritatis nomen* Al. *virtutis* Herillus Carthaginensis in scientia posuit summi boni rationem, ut refert Laertius lib. vii. seg. 165., & confirmat Cicero L. ii. *de Finibus*, & ibidem L. v. Item L. iv. *Academ. quæst.* & in Lucullo. Vide infra L. iii. cap. vii. seg. 8. Schottus nostram lectionem probat.

d *Summi boni præmium judicarent* Al. *omne summi boni prædicarent* Al. *præmium prædicarent*.

5.

Sed neque adepti sunt id, quod volebant, & operam simul, atque industriam perdiderunt: quia veritas, id est arcanum summi Dei, [a] qui fecit omnia, ingenio, ac propriis non potest sensibus comprehendi. [b] Alioqui nihil inter Deum, hominemque distaret: si consilia, & dispositiones illius [c] majestatis æternæ cognitio assequeretur humana. Quod

a *Quia veritas, id est, arcanum summi Dei* Intellige Mysteria veræ Religionis.

b *Propriis non potest sensibus comprehendi* Vide infra lib. iii. cap. i. seg. 6., & lib. vii. cap. ii. seg. 8. seq. Diff. xxiii. cap. i. ix.

Et

c *Et dispositiones illius*. Erasmus in Ciceroniano Authorem nostrum notat, quod pro *decretis*, *dispositiones* dixerit. Eum tamen ex Tertulliano vindicare satagit Bunem. ad lib. ii. cap. xvii. Al. xvi. seg. 14. & ad lib. vii. cap. v. seg. 8. Sed melius ex Sypontino, aliisque, quos ibidem nos recensemus, id a nobis præstitum esse cognosces.

 6.

Quod quia fieri non potuit, [a] ut homini per seipsum ratio divina innotesceret: [b] non est passus [c] hominem Deus lumen sapientiæ requirentem, diutius oberrare, ac sine ullo laboris effectu [d] vagari per tenebras inextricabiles: [e] aperuit oculos ejus [f] aliquando, & notionem veritatis munus suum fecit: [g] ut & humanam sapientiam nullam esse monstraret, [h] & erranti, ac vago viam consequendæ immortalitatis ostenderet.

 Ve-

a *Quod quia fieri non potuit*. Notat Bunem. ex Ms. Lips. ad oram Thomas. *quod si non potuit* subaudi *fieri* &c. ut lib. vi. cap. x. seg. 19.

b *Ratio divina innotesceret*. Al. *notesceret*. Et si homo Dei existentiam ignorare invincibiliter nequit; determinationem tamen divinæ voluntatis per seipsum percipere nequit. Eam determinationem heic Lactantius divinam rationem appellat. Vide Diss. xxvii. cap. i. §. viii.

c *Non est passus . . . diutius oberrare*. Petronius Satyric. cap. iii. *Non est passus Agamemnon me diutius* decla-

declamare. Cicero in Pison. cap. XII. *Neque est passus diutius...morari.* Pro *oberrare* alii legunt *aberrare.*

d *Ac sine ullo laboris effectu* - Sic omnes legunt, etiam Heumannus, quamquam *in Appen. II. ad Sympos.* pag. 243. dixerit *Rescribere ausim - sine ullo laboris fructu*. Seneca *de Tranquill.* cap. xi. *Labor irritus sine effectu*.

e *Inextricabiles* Walchio non adeo frequens, inquit usurpatur a scriptoribus prosæ, & purioris orationis vox ista, quamvis ea usus sit Virgilius, & Plinius.

f *Aperuit oculos ejus* - Hac eadem phrasi utitur Scriptura Sacra, quum de Protoparentibus nostris post peccatum dicit Genes. III. ℣. 7. *& aperti sunt oculi amborum*. Non quia antea cæci essent, ut Rabbinorum quidam dixere, sed quia tunc ea intellexerunt, quæ antea ignorabant. Sic Agar puteum, quem non viderat, tunc novit, quum oculos ejus aperuisse dicitur Deus Genes. XXI. ℣. 19. Sic pariter de duobus discipulis Domini euntibus in Emmaus, quibus se Jesus comitem prius ignotum, deinde cognitum fecit, Luc. xxiv. ℣. 31. habetur. *Aperti sunt oculi eorum, & cognoverunt eum.*

g *Et notionem veritatis munus suum fecit* - *Ipsi soli*, de Deo inquit Lact. lib. iii. cap. iii. seg. 16. *veritas nota est*. Et iccirco ipsius munus recte dicitur, quod notionem ejus nobis tradiderit.

h *Et humanam sapientiam nullam esse monstraret.* I. E: Quasi non esset, quia nequit nobis consilia Dei patefacere. Walchius exposuit, *nullam* id est, *nullius pretii*, *seu emolumenti* : quod minime veritati congruit, quia apud homines suo non caret pretio, ut in ethnicis Philosophis accidisse, notum est:

 7.

Verum quoniam pauci utuntur hoc cæ-

lesti

lesti beneficio, ac munere: quod obvoluta in obscuro veritas latet, [a] eaque vel contemptui doctis est, quia idoneis assertoribus eget, [b] vel odio indoctis, ob insitam sibi austeritatem, quam natura hominum proclivis in vitia [c] pati non potest (nam quia virtutibus amaritudo permista est, vitia vero voluptate condita sunt: illa offensi, ac deliniti feruntur in præceps, ac bonorum specie falsi [d], mala pro bonis amplectuntur) succurrendum esse his erroribus credidi: ut & docti ad veram sapientiam dirigantur, & indocti ad veram religionem.

---

a *Quod obvoluta in obscuro veritas latet.* Quod etiam ethnicorum Philosophi professi sunt, quamvis id non recte explicaverint, ut ostendit Noster L. iii. cap. xxviii. a seg. 12.

b *Quia idoneis assertoribus eget* Al. *assertionibus.* De hoc eodem argumento sæpe Lactantius egit, variasque rationes reddidit lib. iv. c. xxx. a seg. 7. L. v. cap. 1. a seg. 21. L. vi. c. xxi. a seg. 4.

c *Natura hominis proclivis in vitia.* Scilicet propter peccatum originis. Confer L. iii. cap. viii. seg. 22. & cap. xvii. seg. 2. L. iv. cap. xxiv. seg. 11.

d *Falsi* i. e. *decepti* a *fallor*. Plaut. Trucul. iv. 3. 11. *Mihi etiamnum quid sit negotj, falsus, incertusque sum.* Idem Menæch. ✠. 2. 3.

Sed id quam facile sit mihi, haud sum falsus
Adde Terent. Andr. IV. 1. 23.

 8.

Quæ professio multo melior, utilior, glo-

gloriosior putanda est, quam illa Oratoria: in qua [a] diu versati, non ad virtutem, sed plane ad argutam malitiam [b] juvenes erudiebamus. [c] Multo quippe nunc [d] rectius de præceptis cælestibus disseremus: quibus ad cultum veræ Majestatis mentes hominum instituere [e] possimus.

---

a. *Quam illa Oratoria, in qua* &c. Hanc artem *de Opif. Dei* cap. xx. Al. xxi. seg. 5. *fallacem, captiosamque facundiam* Author noster appellat, utpote quæ in utramque partem apte ad persuadendum dicere docet. Vide lib. iii. cap. xiii. seg. 12., & L. v. cap. ii. seg. 2.

b *Ad argutam malitiam* Walchius prave *militiam*: ubi hanc notam addit. Respicit Author noster ad eloquentiam Sophistarum, de qua Cl. Kriegkius &c. Sed fallitur, nam non de sophistica, sed de Rhetorica heic proprie Lactantius loquitur. Vide Diss. xxiii. cap. i. §. iv.

c *Juvenes erudiebamus*. Nempe in Bithynia, ubi a Diocletiano accitus oratorias literas docuit lib. v. cap. 11. 2.

d *Multo quippe nunc* Schotti *multoque*.

e *Instituere* Al. *Instruere*. Ad librorum titulum si respicias, nobiscum legendum esse cognosces.

 9.

Nec tam de rebus humanis bene meretur, qui scientiam bene dicendi affert, quam qui pie, atque innocenter docet vivere. Iccirco majore in gloria philosophi, quam oratores

tores fuerunt apud Græcos. [a] Illi enim recte vivendi [b] doctores sunt existimati, quod est longe præstabilius: [c] quoniam bene dicere ad paucos pertinet: bene autem vivere ad omnes.

---

a *Majore in gloria Philosophi, quam Oratores fuerunt apud Græcos*. Plutarchus *De Liberis Educand.* huc respiciens ait: *Reliquorum studiorum quasi Caput, & summa, constituenda est Philosophia*. Sed illa, quæ animi ægritudinibus, atque motibus medetur. Quamquam re vera numquam extitit, aut summus Philosophus sine eloquentia, aut verus Orator absque philosophia. *Tò apud Græcos* anteponitur a Schotto.

b *Illi enim recte vivendi* &c. Hinc Cicero V. Tuscul. quæst. *O vitæ*, ait, *Philosophia Dux*, *o virtutis indagatrix*, *expultrixque vitiorum*! Vide tamen Nostrum infra seg. xvii. & lib. iii. cap. xv., & seq. a seg. 1. ubi hoc encomium Ethnicorum philosophiæ minime congruere ostenditur.

c *Quod longe est præstabilius* Bunem. *Hæc vox*, inquit, *elegans hodie fere negligitur*.

 10.

Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium [a] contulit, ut nunc majori copia, & facultate dicendi causam veritatis pro-

---

a *Fictatum litium* Causidicus non fuit Lactantius, qui professus est lib. iii. cap. xiii. seg. 12., se numquam forum attigisse; fictis tamen litibus juvenes pro utraque parte ad declamandum, copioseque dicen-

peroremus. Quæ licet possit sine eloquentia defendi, ut est a multis sæpe defensa, tamen claritate, ac nitore sermonis illustranda, & quodammodo differenda [b] est, ut potentius in animos influat, [c] & vi sua instructa, [d] & luce orationis ornata. De religione itaque [e] nobis, rebusque divinis instituitur Disputatio.

Nam

---

cendum instituit, ut paullo supra seg. 8. annotavimus.

b *Et quodammodo differenda* l. c. inquit Heumannus, *instar sementis, longe, lateque dispergenda* Vossius ad C. III. *Cæsar. de Bello Gallico* cap. IV. *minus id usitatum ait*; nam non *rem*; sed *de re differere dicendum*. Erravit tamen, & errandi ansam dedit Francio, qui ad oram sui Codicis scripsit, *forte legendum* ASSERENDA EST. Non solum enim Tacitus *formam Dea differere* aliquando dixit, sed centies Cicero hac eadem phrasi usus est, ut recte observavit Bunem. *διασπαρτά pro quo disseminanda*, inquit, heic Schottus.

c *In animos influat* Al. *in animo*.

d *Et vi sua instructa*, *& luce orationis ornata* Al. *& vi sua & instructa religione* vide *de Opif. Dei* cap. XX. seg. 5., & lib. III. cap. I. seg. 1. Schottus ex Cod. Cæsaraug. secundam copulam delet.

e *De Religione itaque* Aliqui ab hisce verbis, quæ argumentum hujus libri continent, capitis primi initium sumunt, quum antecedentia Præfationis titulo insigniant. Sed male. Nam Præfatio, seu exordium nondum finitum est.

 II.

Nam si quidam maximi oratores,[a] professionis suæ quasi veterani, [b] decursis operibus [c] actionum suarum, postremo se philosophiæ tradiderunt: eamque sibi requiem laborum justissimam putaverunt, si animos suos in earum rerum, quæ inveniri non poterant, [d] inquisitione torquerent, [e] ut non tam otium sibi, quam [f] negotium quæsisse videantur, & quidem multo molestius, quam in quo fuerant ante versati: quanto justius ego me ad illam piam, veram, divinamque [g] sapientiam, quasi ad portum aliquem tutissimum, conferam: in qua omnia dictu prona sunt, auditu suavia, facilia intellectu, honesta susceptu?

Et,

---

a *Nam si quidam maximi Oratores*. Unus ex his Cicero fuit, qui, ut bene observavit Bunem. sexagenario major, omnia fere philosophica scripsit, a quibus nisi res Urbanæ eum retraxissent, & nos uberiorem philosophiam, & ipse vitam diuturniorem fortasse habuissemus.

b *Quasi veterani*, Qui legitimæ militiæ annos omnes confecissent, honestà missione ad suos redire permittebantur, & Veteranorum nomine donati, liberis procreandis operam dabant. Hinc similitudinem, ac nomen ad oratores laudandos noster eleganter derivavit.

c *Decursis operibus*. Fulvius Ursinus, videtur, inquit

inquit legendum: *decursis spatiis actionum suarum. Sic veteres Scriptores ex translationis constantia locuti sunt.* Cicer. in lib. de Amicitia: *Nec vero velim, quasi decurso spatio a calce ad carceres revocari.* Plautus *Sticho: quid mihi opus denuo est, decurso ætatis spatio cum illis bellum gerere.* Optime quidem; sed sine Codicum authoritate nihil immutandum. Eo vel maxime quod Lactantius copiam, & varietatem ubique exhibet. Confer lib. iv. cap. xxvi. seg. 13. lib. vii. cap. ii. seg. i. ibid. xii. 12., & xxvii. 1. &c.

d *Quæ inveniri non poterant.* Vide si ea noscere cupis *ad lib. de Opif. Dei cap.* 1. seg. 15., & Diss. xxiii. cap. i. §. ix.

e *Inquisitione torquerent.* Confer lib. iii. cap. ii. seg. 8. Ibidem cap. xxvi. seg. 12. & cap. xxx. seg. 2.

f *Ut non tam otium sibi quam.* Abest a nonnullis *Tò tam.*

g *Divinamque* Schotti ex Cod. C. *divinam.*

 12.

Et, si quidam prudentes, & arbitri æquitatis, [a] institutiones civilis juris [b] composi-

---

a *Et si quidam Prudentes, & Arbitri æquitatis* Isidorus lib. v. Orig. cap. xiv. *Responsa sunt, quæ jurisconsulti respondere dicuntur consulentibus: unde & responsa Paulli dicta. Fuerunt enim, quidam Prudentes & Arbitri æquitatis, qui institutiones Civilis juris compositas ediderunt: quibus diffidentium lites, contentionesque sopirent.* Vide infra L. v. cap. xii. Seg. 1. & 11.

b *Institutiones Civilis Juris.* Plurimos eas edidisse

poſitas ediderunt, quibus civium diſſidentium lites, contentioneſque ſopirent: quanto melius nos, & rectius divinas inſtitutiones literis proſequimur: [c] in quibus non de ſtillicidiis, aut aquis arcendis, [d] aut de manu conſerenda, [e] ſed de ſpe, [f] de vita, de ſalute, de immortalitate, de Deo loquemur, ut ſuperſtitutiones mortiferas, erroreſque turpiſſimos ſopiamus?

Quod

---

diſſe compertum apud Eruditos eſt; at ante Lactantii tempora id operis primus præſtitiſſe videtur Cajus quidam nomine, prænomine vero Titus, qui Hadriani temporibus cæpit inclareſcere, ediditque inter alia ſapientiæ ſuæ monumenta libros IV. *Inſtitutionum Civilium*, quorum fragmenta ſtudioſe collegit, notiſque illuſtravit Jacobus Oiſelius. Epitome illorum, etſi ſub nomine ejuſdem circumferatur, tamen Anianus, Alarici Gothorum Regis conſiliarius, eam confeciſſe dicitur. Poſt Cajum Ulpianus, Paulus, Florentinus, Caliſtratus, Martianus, aliique ad Juſtinianum uſque Imperatorem, qui eos omnes in elegantiorem formam digeſſit, ad primam Juriſprudentiæ ſummam edocendam, hujuſmodi tractatus in lucem emiſerunt.

c *Divinas inſtitutiones literis proſequemur*. Idem Lactantius L. v. cap. iv. Seg. 3. ait: *Aliud eſt inſtituere, quod nos facimus, in quo neceſſe eſt, doctrinæ totius ſubſtantiam contineri*. Et Quintilianus opus illud ſuum XII. libris diſtributum: *De Oratoria inſtitutione*: ſeu *Inſtitutionum Orator. LL.* inſcripſit. Vide Diſſert. VII. ad cap. 1. (c). His quippe juve-

juvenum disciplina de hisce rebus formatur ; sed temere , & non sine malitia hocce titulo abusus est Calvinus , quum *Institutiones Christianas* opus illud , XXV. ætatis suæ anno editum , inscripsit , in quo non Jesu Christi sancta , ac intemerata dogmata , in Ecclesiæ sinu servata , traduntur , sed Hæreticorum omnium exquisitis coloribus adumbrata perfidia , & præcipue Melanctonis , Hyperii , Sarcerii , ac Oecolampadii congesti , atque amplificati errores incautis lectoribus propinantur .

d *Non de Stillicidiis , aut aquis arcendis* Plinius L. xvii. cap. xii. ait : *Stillicidii brevis definitio est : omnium , quæ projectu frondis ita diffunduntur , ut per ipsa non defluant imbres , stilla sæva est* . Cavit Lex XII. Tabularum , ne quis dirigat aquam pluviam in prædium alienum , unde orta est *aquæ pluviæ arcendæ* actio , de qua Labeo *XXI. ff. de Statu liber.* & ff. 1. *de aqua , & aqu. pluv. arcend.* Adde Aggenum L. II. Cellarius heic exemplum esse litium super re non adeo magni momenti , putavit , idque, tamquam Lactantii incautum loquendi modum reprehendit Gottfr. Mascovius in notis suis ad lib. II. Gravinæ *de Jure Nat. & Gent. Cap. XXXIV.* , sed Lactantii mentem neuter est assecutus , quum non ad rem viliorem significandam , exemplum hocce Author noster assumpserit , sed ad innuendum , se a disparati generis materia institutionum titulum catenus usurpatum , ad res divinas pertractandas traducere statuisse . Ciceronem fortasse præ oculis hi Scriptores habuerunt *L. 1. de Oratore n. 38. & lib. 1. de Leg. n. 14.* , ubi in eo sensu , ab eis indicato , de *Stillicidiis* agere videtur;cum quo tamen nihil præter vocabulum commune est Lactantio nostro .

e *Aut de manu conserenda* Schotti C. *conferranda*

da male Gellius L. xx. cap. ix. *Manum conserere*, inquit, *est de qua re disceptabatur in re præsenti, sive ager, sive quid aliud est, quum adversarium manu prenderet, in ea re omnibus verbis vindicare. Id est: vindicia, correpta manu in re, atque in loco præsenti apud Prætorem ex XII. tabulis fiebat*. Hanc *vindiciarum causam* veteres appellabant, de qua vide Turneb. L. xiii. c. xxiii. Festum v. *Vindiciæ*. Alexand. ab Alex. L. vi. c. x. Quia tamen nihil sine solenni signo majores nostri aggredi consueverant, disceptantes inter se coram Prætore pugnæ specimen præbebant, commissis inter se, gladiorum loco, festucis quibusdam, militum ad instar, manus, pedesque conferentium. Hinc triplex manuum veluti collatio originem habuit. Prima nimirum vera, quæ dicitur militaris, de qua noster L. v. cap. v. seg.14. Secunda similitudinaria, quam *vim civilem, quotidianam*, & *festucariam*, seu *vim moribus factam*, ut ait Cicero pro Cæcina dixerunt, de qua heic Lact. loquitur. Tertia demum *Metaphorica*, seu *Scholastica*, qua & Tyrones exercentur invicem, & Philosophi, ac rerum Scriptores pro tuendis sententiis acerrime pugnant, ut apud Nostrum L. iii. cap. vi. seg. 6.

f *De Spe* - Desunt hæc in quibusdam Mss.

 13.

Quod opus [a] nunc nominis tui auspicio inchoamus, *Constantine Imperator Maxime*

a *Quod opus* &c. usque ad - *Omissis ergo* &c. seg. 17. a plerisque Mss. absunt omnia, quamvis, quin La-

me b. Qui primus Romanorum principum c, repudiatis erroribus, majestatem Dei singularis, ac veri & cognovisti, & honorasti. Nam cum ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te Deus summus ad beatum Imperii culmen evexit: salutarem universis, & optabilem principatum præclaro initio auspicatus es: cum eversam, sublatamque justitiam reducens, teterrimum aliorum facinus d expiasti. Pro

Lactantii sint minime dubitamus. Videsis Diss. vii. c. 1. §. v., & Diss. x. a §. 1. seq. Schottus in Cod. Bufleidano ea invenit, non autem in Cæsaraug.

b *Constantine Imperator Maxime*. Hoc titulo ex Senatus Consulto donatus fuit Constantinus M. quum de Maxentio Romæ triumphavit anno æræ communis cccxii. ut ostendimus ad lib. de *Mort. Persecut.* cap xliv. seg. 11. seq., & Diss. x. §. xxii.

c *Qui primus Romanorum Principum* &c. Ante Constantinum M. sunt qui putant etiam alios Imperatores Christi Domini, ac Dei majestatem, divinitatemque coluisse, & præcipue P. Ælium Hadrianum, Alexandrum Severum, ac utrumque Philippum. Quid autem de eorundem religione censendum sit, disputatum a nobis est Diss. xxxi. cap. 1. §. xiv.

d *Aliorum facinus* Maxentii, & Licinii in Christianos crudelitatem heic intelligi debere putavit Betuleius; sed qua ratione alios Ecclesiæ persecutores excluserit, non video. Licinius potius excludendus erat. Walchius vero Neronem, Domitianum, Trajanum, M. Philosophum, & L. Verum, Severum, Maximianum Thracem, Deciumque an jure inter eos recenseat, videsis Diss. xxxi. cap. i. §. xiii.

14.

Pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem [a], virtutem, diuturnitatem: ut eadem justitia, qua juvenis exorsus es [b], gubernaculum Reipublicæ etiam senex teneas: tuisque liberis [c], ut ipse a patre accepisti [d], tutelam Romani nominis tradas [e].

B Nam

a *Dabit tibi Deus felicitatem*. S. Augustinus L. v. de *Civit. Dei* cap. xxiv. *Tales Christianos Imperatores*, inquit, *dicimus esse felices: interim spe, postea re ipsa futuros, quum id, quod expectamus, advenerit*: & capite sequenti, *tantis*, ait, *terrenis implevit* (*Deus Constantinum*) *quanta optare nullus auderet*.

b *Qua juvenis exorsus es*. In lib. *de Mortibus Persecutorum* cap. xxiv. seg. 4. eum pariter juvenem appellat, quamvis ibidem cap. xviii. seg. 10., & cap. xxix. seg. 5. Adolescentem vocet. Inde explica verbum *adolesco* L. iv. cap. xv. Seg. 2., ut Diss. xxix. cap. viii. §. i. Eodem quippe xxx. ætatis suæ anno Christus Dominus a Johanne in Jordane tinctus, ac Constantinus ad Imperium evectus, dicuntur.

c *Tuisque liberis*. Quamquam quum hocce opus elucubrare cæpit Lactantius, solum Crispum Cæsarem ex Minervina priori conjuge suscepisset Constantinus; nondum tamen eodem anno absoluto Fl. Claudium Constantinum ex Fausta, Maximiani Herculii filia susceperat. Vide Diss. xxii. cap. i. §. xix. tab. ultima,

d *Ut ipse a patre accepisti*. In lib. de Mort. Persecut. cap. XXV. seg. 8. *At ille* (Constantinus) *incre*

credibili celeritate usus, pervenit ad patrem jam deficientem, qui ei, militibus commendato, imperium per manus tradidit. Ad quem locum te ablego.

e *Tutelam Romani nominis tradas*. Vim scilicet, ac potestatem ad populos Romani Imperii tuendos, *Ut enim Tutela*, inquit Cicero L. 1. Offic. 85., *sic procuratio Reipublicæ ad eorum utilitatem, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est*.

 15.

Nam malis, qui adhuc [a] adversus justos [b] in aliis terrarum partibus sæviunt, quanto serius, tanto vehementius [c] idem omnipotens mercedem sceleris exolvet: quia ut est erga pios indulgentissimus pater, sic adversus impios rectissimus judex [d].

Cujus

a *Nam malis, qui adhuc* &c. Post secundam vocem quidam parenthesim aperiunt, & post *Tò sæviunt* claudunt, quæ tamen minime necessaria videtur. Hæc de Licinio Ecclesiam persequente plerique omnes Lactantii interpretes accipi volunt; mihi vero historiæ illorum temporum, & quæ heic mox sequuntur, de omnibus persecutoribus Christianorum, qui tunc dominabantur, ea omnino intelligenda videntur, ac id me demonstrasse Diss. VII. a §. IX. ad finem usque non temere fortasse reor.

b *Justos*. Hoc vocabulo in lib. *de Mortib. Persec.* ut heic Christianos appellat sub initio cap. 1. seg. 5., & sæpe deinceps.

Quan-

c *Quanto serius, tanto vehementius*. Idem *L. de Ira Dei* cap. XX. seg. 13. *Sed quum maxima, & utilissima sit Dei patientia, tamen, quamvis sero, noxios punit; nec patitur longius procedere, quum eos inemendabiles esse pervidet*. Et lib. *de Mort. Persec.* C. 1. seg. 6. *Serius quidem, sed graviter, ac digne; distulerat enim pœnas eorum Deus, ut ederet in eos magna, & mirabilia exempla, quibus posteri discerent* &c.

d *Rectissimus judex* Al. *reverendissimus* Plin. L. VII. Epist. XXII. De Cornelio Minutiano ad Falconem scribit. *Idem rectissimus judex, fortissimus advocatus, fidelissimus amicus*.

 16.

Cujus religionem, cultumque divinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar a, nisi eum, per quem rebus humanis justitia, & sapientia restituta est?

B 2 Omis-

a *Quem potius appellem, quem potius alloquar* &c. Heum. *Rescribere*, inquit, *ausim*. *Quem potius appellem, quam eum*. ALLOQUAR *e margine, cui inscriptum, interpretationis caussa, irrepsisse mihi videtur, & tum ex* quam *factum esse*. quem. Eum potius hariolari putem, quam sane commentari: Cicer. *pro Quintio* 94. eodem sensu ait: *Quid agendum est? qui Deus appellandus est, cujus hominis fides imploranda est?* Idem pro L. Flacco: *Quem enim alium appellem? quem obtester? quem implorem?* Et Auth. ad Heren. *Te nunc alloquor, Africane* &c.

17.

Omissis ergo hujusce terrenæ philosophiæ autoribus, nihil certi afferentibus [a], aggredimur viam rectam.

a *Nihil certi afferentibus* Schottus *asserentibus* sic & alii nonnulli cum Heumanno; sed nihil muto, sæpe hoc eodem sensu verbum *affero* Noster adhibet, & plurima in confirmationem exempla congeruntur heic a Bunem. Confer *de Opif.* cap. 1. seg. 15., & L. III. cap. XVI. seg. 7.

18.

Quos equidem, si putarem satis idoneos ad bene vivendum duces esse, & ipse sequerer: & alios, ut sequerentur, hortarer. Sed quum inter se magna concertatione diffideant, secumque ipsi plerumque discordent [a], apparet eorum iter nequaquam esse directum [b]: siquidem sibi quique [c], ut est libitum, proprias vias impresserunt, confusionemque magnam quærentibus [d] veritatem reliquerunt.

Nobis

a *Quum inter se magna concertatione diffideant, secumque ipsi plerumque discordent* Cic. L. I. de Finib. c. XVIII. *Animus a se ipso diffidens, atque discordans.* Vide infra ad cap. V. seg. 22.

b *Eorum iter nequaquam esse directum*: Copiam amare Lactantium alias notavimus; quum ergo paul-

lo

lo supra *viam rectam*, dixerit, heic *iter directum* usurpat pro eadem re. Ut Cic. pro M. Cælio c. xvii. *directum iter ad laudem*. Item *de finib.* 1. *directam viam* pro *rectam* ut bene observavit Bunem.

c *Siquidem sibi quique* Schottus *melius*, inquit, *quisque C.*

d *Quærentibus* Schottus *inquirentibus C.*

 19.

Nobis autem, qui sacramentum veræ religionis accepimus [a], quum sit veritas revelata divinitus, quum doctorem sapientiæ, ducemque veritatis [b] Deum sequamur, universos sine ullo discrimine vel sexus, vel ætatis [c] ad cœleste pabulum convocamus.

a *Qui sacramentum veræ religionis accepimus*. Sacramenti vocabulum heic valet idem ac *arcana* cognitio Mysteriorum fidei, ad quam nisi per divinam revelationem nemo proprii ingenii viribus valuit unquam pervenire. Vide L. iii. cap. iii. seg. 2. ex quo hanc explicationem desumpsimus, iis, quæ heic mox sequuntur omnino congruentem. Schottus *Tò veræ* punctis quibusdam insignivit addita l. C.

b *Ducemque veritatis* Al. *virtutis*.

c *Ullo discrimine vel sexus*, *vel ætatis*. Vide omnino, quæ Noster habet lib. vi. cap. iii. seg. 16., ubi hæc explicantur.

 20.

Nullus enim suavior animo cibus est,

quam cognitio veritatis. Cui asserendæ [a], atque illustrandæ septem volumina destinavimus: quamvis ea res infiniti pene sit operis, & immensi. Ut si quis hæc dilatare, atque exequi plenissime velit: tanta illi rerum copia exuberet [b], ut nec libri modum, nec finem reperiat oratio [c].

a *Cui asserendæ* Al. *cujus asserendæ* Schottus nostram præponit lectionem.

b *Rerum copia exuberet* Al. *exuperet*.

c *Ut nec libri modum, nec finem reperiat oratio*. Heum. *Apparet*, inquit, *liquido, scribendum esse* liber: *ut mirandum sit, tandiu in mendo cubuisse verbum hoc. Qui primum rescripsit* libri, *ideo se recte facere putavit, quod unus esset Lactantii liber, sed septem*. Sed non opus, ait Bunem., si *nec libri modum* REPERIUNT, *subaudias*. &c. Ego vero sic construo, *ut oratio nec reperiat finem, nec modum libri.* Infra enim cap. ultimo hujusce libri 1. seg. 6. inquit: *Sed jam finem facere libro decrevi, ne modum excedat*.

 21.

Sed nos idcirco breviter omnia colligemus: quod ea, quæ allaturi sumus, tam clara sunt & lucida, ut magis mirum esse videatur, tam obscuram videri hominibus veritatem, & iis præcipue, qui sapientes vulgo putantur: vel quod tantummodo instituendi nobis homines erunt, hoc est ab errore,

rore, [a] quo sunt implicati, [b] ad rectiorem viam revocandi.

---

a *Vel quod tantumodo instituendi nobis homines erunt, hoc est ab errore ..... ad rectiorem viam revocandi.* En scopus, quem sibi in hisce libris proposuit Lactantius, lectores suos deinde missurus ad uberrimum doctrinæ fontem, scilicet Ecclesiæ Magisterium, in quo ad fidem conversi, ab Episcopis, ac Catechistis fidei arcana statutis temporibus tradebantur. Vide inter opera D. Augustini lib. *de Fide & Symbolo*: ac *de Catechizandis rudibus*.

b *Implicati*. Sic cum Schotto ex C. Cæsar. legendum puto, ubi alii habent *impliciti*.

 22.

Quod si fuerimus (ut spero) affecuti, mittemus eos ad ipsum doctrinæ uberrimum, ac plenissimum fontem: [a] cujus haustu, atque potu, conceptam visceribus sitim sedent, ardoremque restinguant. Eruntque illis omnia facilia, prona, manifesta: modo ne pigeat ad percipiendam sapientiæ disciplinam, legendi, vel audiendi patientiam commodare [b].

---

a *Mittemus eos ad ipsum doctrinæ uberrimum, ac plenissimum fontem*. Sæpe hoc repetit Lactantius. Vide Diss. xviii. §. ix.

b *Patientiam commodare* Al. *accommodare*. Hoc etiam Noster insinuat L. v. cap. 1. 1.

 23.

Multi enim superstitionibus vanis pertinaciter inhærentes obdurant se contra manifestam veritatem [a], non tam de suis religionibus, quas pravè asserunt [b] benemeriti, quam de se male: qui quum habeant iter rectum, devios sequuntur anfractus [c], planum deserunt [d], ut per præcipitium labantur: lucem relinquunt [e], ut in tenebris [f] cæci, ac debiles jaceant.

a *Obdurant se contra manifestam veritatem* Al. *obturant se* Schot. *obdurantur contra C.* Cic. lib. iii. *de Finibus*. 11. *contra studia naturæ tam vehementer obduravit*.

b *Quas prave asserunt* Al. *afferunt* Schottus *præferunt* Al. *proferunt*.

c *Devios sequuntur anfractus*. Hujus depravationis caussam declarat L. IV. cap. XXX. seg. 4.

d *Planum deserunt* Al. *planum iter*.

e *Lucem relinquunt* Al. *derelinquunt*.

f *In tenebris* Schot. *in tenebras C.*

 24.

His consulendum est, ne contra se pugnent, velintque se tandem ab inveteratis erroribus liberari. Quod utique facient, si, quare sint nati [a], aliquando perviderint. Hæc

a *Quare sint nati* Al. *sunt nati* Al. verbum istud omittunt.

25.

Hæc enim pravitatis est caussa, ignoratio sui: quam si quis cognita veritate discusserit, sciet quo referenda, & quemadmodum sibi vita degenda sit. Cujus scientiæ summam breviter circumscribo: ut neque religio ulla sine sapientia [a] suscipienda sit, nec ulla sine religione probanda sapientia.

CA-

---

a *Neque religio ulla sine sapientia* &c. Gallæus: *Hæc*, inquit, *notent Pontificii adversus fidem, & obedientiam cæcam, quas adeo commendant*: Cui Bunemannus addit: *Hoc sapiens monitum sæpe urget Lactantius ... Sic Crimen stultitiæ, & ruditatis Christianis objectum diluitur; cæca obedientia evertitur; & vana curiositas amputatur*. Confer Antonii Disput. de Patmo Lutheri §. 39. Sic Catholicæ Romanæ Ecclesiæ hostes pessima fide obloquuntur. Fidem, & obedientiam quam commendamus illæ sunt, de quibus Apostolus II. ad Corinth. cap. x. ℣. 4. ait: *Arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Dei ad destructionem munitionum, consilia destruentes, & omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei, & in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, & in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiam, quum impleta fuerit vestra obedientia*: Nec Lactantius his contradicit, sed explicat, & illustrat lib. ii. cap. v. seg. 9., ut ostendimus Diss. xxxv. cap. vi. §. 1. In Cod. Aldi Mannuccii, Pauli F., Aldi N. prima istahæc nota occurrit: *Paradoxa*. Non autem satis liquet, quid hac voce is innuere voluerit.

CAPUT II.

 I.

SUscepto igitur illustrandæ veritatis officio, non putavi adeo necessarium ab illa quæstione [a] principium sumere, quæ videtur prima esse natura: [b] *sit ne providentia, quæ rebus omnibus consulat: an fortuitu vel facta sint omnia, vel gerantur* [c]? Cujus sententiæ autor est Democritus [d], confirmator Epicurus [e].

Sed

a *Ab illa quæstione* De qua egit Lact. in lib. *de Opif. Dei* a cap. XI. & de *Ira Dei* a cap. IX.

b *Prima esse natura*: SIT NE PROVIDENTIA Al. *prima esse natura sine providentia*. Al. *sive providentia*. Al. *prima esse*, *Natura sit ne providentia*. Quæ lectiones Lactantii sensum non confundunt solum, sed pervertunt. Siquidem ipsemet Lactantius Epitom. cap. ii. seg. I. ait: *Prima incidit quæstio: sit ne aliqua providentia?* Quare *Tò natura*, idem valet ac *ordine naturali*, sive, secundum optimam, ac naturis rerum maxime congruentem addiscendi methodum, secundum quam primum inquirendum est de qualibet re: *An sit?* deinde: *quid sit?* demum: *quid proprium habeat?* Seu: *Qualis sit?*

c *Vel gerantur*. Al. *regantur*. Schottus, & Aldus hanc lectionem retinent. Eligo lectionem Lactantio alibi usitatam, nam lib. VII. c. IX. seg. 6. *fortuitu geri omnia crediderunt*. Quæ est phrasis Ciceron. L. ii.

de

de leg. c. VII. ut scite notavit Bunem: quamquam bonam esse aliam etiam ostendat caput primum Epitom. ubi Noster ait: *Sit ne aliqua providentia, qua aut fecerit, aut regat mundum?*

d *Author est Democritus*. Scilicet Abderita de quo egimus diss. XL. cap. XVII. §. V.

e *Confirmator Epicurus*. Vide diss. XL. cap. XX. §. I.

 2.

Sed & antea Protagoras [a], qui Deos in dubium vocavit: & postea Diagoras [b], qui exclusit: & alii nonnulli [c], qui non putaverunt Deos esse; quid aliud effecerunt, nisi ut nulla esse providentia putaretur [d]? quos tamen & cæteri philosophi, ac maxime Stoici, [e] acerrime retuderunt [f], dicentes [g] nec fieri mundum sine divina ratione potuisse: nec constare, nisi summa ratione regeretur.

Sed

a *Sed & antea Prothagoras*. Ibidem cap. XVII. §. VI.

b *Et postea Diagoras*. V. ibidem cap. XVIII. seg. VII.

c *Et alii nonnulli*. Idem Lactantius *Epitom*: XXVII. seg. 21., & *de Ira Dei* IX. 7. inter atheos Theodorum Cyrenæum recensuit. V. Diss. XL. c. IX. §. 11., & Diss. XXVII. cap. 1. §. 11.

d *Putaretur*. Hinc initium sumit codex antiquior Bonon., & hinc Walchius Epicuri patrocinium assumpsit. *Non desunt*, inquit, *qui prava de Epicuro tradere, & dogmata ejus detorquere corrupte solent*. *Vide Lect.*

Lact. III. 17. sed tantum abest, ut mihi persuadeam, Epicurum Deum, & providentiam negasse, ut dignum eum existimem, qui inter philosophos sanæ, probæ, & purioris mentis ponatur &c. Rondellus, aliique nonnulli idem asserere non dubitarunt; qua autem fortuna id præstiterint, vide Diss. XL. Cap. XX. §. 1. Diss. XXVII. C. 1. §. VI.

e *Ac maxime Stoici*. Gallæus *Stoicos imprimis celebrat*, inquit, *sed non minorem laudem promeritus est Plato, qui Deum passim vocat* δημιουργὸν, Opificem *universi*: ex Vossio; subditque alia ex Epitecto apud Arrianum; ex Seneca *de Benef.* ex Cleante apud Simplicium, quorum placita *de Deo, & Providentia* a nobis relata sunt Diss. XXVII. c. 1. §. IX.

f *Retuderunt*. Schottus *redarguerunt* Al. *retulerunt*. Nostra lectio Lactantio non insitata L. IV. XXVII. 9. *vim retudit*. L. iii. XXViii. 9. *Quum fortiter inimicorum impetus retudisset*, eandemque phrasim sæpe apud Ciceronem offendes.

g *Dicentes* Al. *docentes*.

 3.

Sed & M. Tullius [a], quamvis Academicæ disciplinæ defensor [b] esset, de providentia gubernatrice rerum & multa & sæpe disseruit [c], Stoicorum argumenta confirmans: & nova ipse afferens [d] plurima. Quod facit cum in omnibus suæ philosophiæ libris, tum maxime in iis [e], qui sunt de natura deorum. Nec

a *Sed & M. Tullius* Cicero Orator, & Philosophus inter Latinos facile princeps.

Aca-

b *Academicæ disciplinæ defensor*. Illius quippe Sectæ amator fuit; quamvis etiam Stoicos, & præsertim Posidonium, libenter audierit. L. 1. *de Nat. Deor.* c. iii. De Cicerone plura diximus Diss. xi. C. xxi. §. xi.

c *Et multa*, *&* *sæpe disseruit*. Al. utramque copulam omittunt. Confer Lactantium ipsum L. ii. cap. viii. seg. 12. seqq.

d *Afferens* Bon. *adferens*.

e *In iis*. Bon. *in his*.

 4.

* Nec difficile sane fuit, paucorum hominum prave sentientium redarguere mendacia testimonio populorum [a], atque gentium [b] in hac una re non diffidentium [c].

* Cic. L. II. de N. D. c. 29. 30.

a *Testimonio populorum*. Al. *testimonio philosophorum*. Sic etiam Schottus.

b *Atque gentium* Bon. *Adque*. Sic semper.

c *In hac unica re non diffidentium*. Frustra Athei, eorumque fautores, populos quosdam recensent, qui nullam Dei notitiam habeant, quique Providentiam negent, comminiscuntur. Vide Diss. xxvii. cap. 1. §. viii.

 5.

Nemo est enim [a] tam rudis, tam feris mo-

a *Nemo est enim*. Vide lib. iii. cap. x. seg. 7. Isæus ultimam vocem omisit.

moribus, quin oculos [b] suos in cœlum tollens, tametsi nesciat [c] cujus Dei providentia regatur hoc omne, quod cernitur: aliquam tamen [d] esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione [e]: nec posse fieri, quod id, quod mirabili [f] ratione constat, consilio majori [g] aliquo sit instructum.

b *Quin oculos* Al. *qui oculos*. Sic Schot. C.
c *Tametsi nesciat*. Schottus *tamen etsi*.
d *Aliquam tamen* Al. *aliquem* Schot. *aliquid* Al. *non aliquam*.
e *Temperatione* Al. *comparatione* Cic. L. ii. de N. D. *Cæli temperatio*, *fæcunditas terrarum*.
f *Quod mirabili* Al. *quod tam mirabili*.
g *Consilio majori* Al. *majore* Schottus C.

 6.

Et nobis itaque [a] facillimum est, exequi hanc partem quamlibet copiose. Sed quia multum inter philosophos agitata res est: & providentiam tollentibus, satis responsum videtur ab hominibus argutis, & eloquentibus: & de sollertia [b] divinæ providentiæ per totum hoc opus, quod suscepimus, spar-

b *Et nobis utique*. Sic etiam Schottus Al. *& nobis itaque*.
c *Et de sollertia*. Sic semper in nostro Cod. Al. *lertia*.

ſparſim dicere nos neceſſe eſt [c] : omittamus in præſenti hanc quæſtionem, quæ cum cæteris ſic cohæret, ut nihil a nobis videatur differi poſſe [d], ut non ſimul de providentia diſſeratur [e].

c *Dicere nos neceſſe eſt*. Pronomen ab aliis vel omittitur, vel anteponitur.

d *A nobis videatur differi poſſe* Al. *differi poſſe videatur*.

e *Diſſeratur*. Schottus *differi poſſe*.

CAPUT III.

 I.

Sit ergo [a] noſtri operis exordium quæſtio illa conſequens, ac ſecunda: *Utrum poteſtate unius Dei mundus regatur*, *an ne multorum*? Nemo eſt quidem, qui ſapiat [b], rationemque ſecum putet, qui non unum Deum eſſe intelligat [c], qui & condiderit omnia, & eadem, qua condidit, virtute moderetur.

Quid

a *Sit ergo* Al. *ſit igitur*.

b *Nemo eſt quidem*, *qui ſapiat* &c. Variant heic mirifice lectiones, verbis aut omnino ſublatis, aut e loco dimotis. Nos noſtram retinemus, quæ immutatione non indiget, ut bene obſervant Fulvius Urſinus, Schottus aliique nonnulli.

c *Qui non unum Deum eſſe intelligat* Al. primam, & quartam vocem temere delent.

 2.

Quid enim multis opus est ad mundi regimen sustinendum? nisi forte arbitrabimur [a], si plures sint; minus habere singulos nervorum, atque virium.

a *Nisi forte arbitrabimur*. Sic Schottus ex Cod. C. Al. *arbitremur* Al, *arbitramur* Al. *arbitramus*.

 3.

Quod quidem faciunt ii [a], qui esse multos volunt. Quia necesse est imbecillos esse [b]: siquidem singuli sine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum sustinere non possunt [c]. Deus autem, qui est æterna mens [d], ex omni utique parte perfectæ, consummatæque [e] virtutis est.

Quod

a *Faciunt ii* Bon. *hii*.
b *Imbecillos esse* Al. *imbecilles*.
c *Non possunt* Al. *non possent*.
d *Deus autem, qui est æterna mens*. In nostro Cod. prima vox contracte scribitur *Dominus*. Philosophorum plurimi, Deum, divinam mentem appellarunt. S. August. L. XV. *de Trinit. Tantum*, inquit, *& longe magis, divinam mentem mentibus hominum perspicaciorem esse, quantum homo mente præditus bruta superat, quæ mente carent*.
e *Consummatæque* Bon. *consummatequæ*.

 4.

Quod si verum est , unus sit necesse est . Potestas enim , vel virtus absoluta , retinet suam propriam [a] firmitatem . Id autem solidum existimandum est , cui nihil decedere [b] : id perfectum , cui nihil possit accedere [c] .

a *Suam propriam* . Has voces sæpe jungit , & quidem satis bene Lactantius , ut demonstrat Paulus Bauldri ad cap. XLIV. *de Mortib. Persec.* Sic Cicero *de Oratore* : Cæsar Bell. Civil. XX. 30.

b *Id autem solidum existimandum est , cui nihil decedere* &c. Idem de Opif. XIX. seg. 2. *ex re tenui* , *& incomprehensibili nihil potest decedere* : quare *solidum* heic valet pro *incorruptibili* , *stabili* , *firmo* , *constanti* , & mutationibus minime obnoxio , quo sensu Cicer. III. *de Offic.* effigiem solidam , & expressam virtutis dixit. Seneca *solidam* , *& sinceram felicitatem* . Terentius *in Andria* IV. 1. 23. Gaudium solidum, & Horatius III. *Carm. O.* III. *ab init.*

Justum , & tenacem propositi virum
Non Civium ardor prava jubentium ,
Non vultus instantis Tyranni
Mente quatit solida : &c.

c *Cui nihil possit accedere* . Vide S. Augustinum L. v. de Trinit. , ubi , ut jam heic notaverat Betuleius , nulla in Deum cadere posse accidentia , docuit, & quicquid de eo dicitur , *non accidentaliter* , sed *essentialiter* dici oportere .

 5.

Quis dubitet potentissimum esse Regem, qui totius orbis habeat imperium [a]? neque immerito [b]: quum illius sint, quæ ubique sunt omnia: quum ad eum solum omnes undique copiæ congerantur [c].

a *Qui totius orbis habeat imperium*. Betuleius: *Videtur*, ait, *Lactantius tacite commendare Monarchiam Constantini*, quæ conjectura cum initio Lactantianæ scriptionis componi non potest ob ea, quæ a nobis firmata sunt Diss. VII. §. XXVI. Multoque minus cum iis, quæ annotavimus supra ad Cap. I. seg. 15. & Diss. eadem §. XXIV. Optanda tamen tunc erat Monarchia, quum ex Imperii divisione tot, tantaque mala passim in dies suborirentur, nec abnuo, quin Lactantius eam Constantino suo insinuandam heic commode censuerit, ut quæ sequuntur plane ostendunt.

b *Neque immerito* - Bon. *inmerito*.

c *Omnes undique copiæ congerantur*. Confer L. V. cap. XII. seg. 6. ubi Ciceronis authoritate hunc dicendi modum illustrare poteris. Al. *congregantur*.

 6.

At si plures [a] partiantur orbem: minus certe opum, minus virium singuli habebunt, quum intra præscriptam [b] portionem se quisque con-

a *At si plures* - Bon. *Ad si* &c.

b *Intra præscriptam* Bon. *prescriptam* Schot. *inter*.

contineat. Eodem etiam modo Dii, si plures sint, minus valebunt, aliis tantundem in se habentibus.

 7.

Virtutis autem perfecta natura in eo potest esse, in quo totum est, quam [a] in eo, in quo pars exigua de toto est. Deus vero, si perfectus est, ut esse debet [b], non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia [c].

C 2 Deo-

a *Virtutis autem perfecta natura in eo potest esse, in quo totum est, quam in eo, in quo pars exigua de toto est.* *Tò quam*, heic valet *potius quam*, ut ad lib. ii. cap. VIII. seg. 1. dicemus. Et ad Epitom. cap. ii. seg. 8., ubi hæc repetuntur. Isæus legit; *virtutis autem perfecta natura non potest esse nisi in eo, in quo* &c. Et *non in eo* &c. Sic etiam Schottus ex Cod. C. delet tamen primam negationem, & *Tò nisi* Al. addunt *potius*, Bunem., Heum. Aliique nobiscum legunt.

b *Deus vero, si perfectus est, ut esse debet* Al. *si perfectus est (nam perfectus est)* Al. (*nam perfectus est, & esse debet*) Al. (*quia perfectus est (ut esse debet* Al. (*qui perfectus esse debet*) Fulvius Ursinus nostram lectionem probat, additque: *Potest legi ita, quum in veteri Codice sit*: quia perfectus est: *Videntur enim illa verba fuisse ab aliquo adjecta, qui voluerit locum Lactantii ambiguitate prorsus exuere.* Schottus: *Sic interpungo*, inquit: *Deus vero si perfectus est: (*nam perfectus est, *& esse debet) non potest esse nisi unus* &c.

Ut

c *Ut in eo sint omnia*: Xenophanes apud Cicer. L. ii. Quæst. Acad. sensisse fertur: *Unum esse omnia: neque id esse mutabile: & id esse Deum*. At quomodo hæc sint intelligenda, vide Diss. XXVII. cap. I. §. XI.

8.

Deorum igitur virtutes, ac potestates infirmiores sint necesse est: quia tantum singulis deerit, quantum in cæteris fuerit: ita quanto plures, tanto minores erunt.

9.

Quid, quod summa illa rerum potestas, ac divina vis ne semel quidem dividi potest [a]? Quicquid enim capit divisionem, & interitum necesse est. Si autem interitus procul est a Deo, quia incorruptibilis est [b], & æternus: consequens est, ut dividi potestas divina non possit [c].

Deus

a *Ne semel quidem dividi potest*. *Hoc semel*, inquit Heumannus, *quid sibi velit, quum non intelligam, suspicor, id insertum esse a librario, vel Grammatico quopiam, semper aliquid interjiciendum esse rato* NE *&* QUIDEM &c. At bene Bunem. locum explicat ibi; quum de Deo uno in propositione plurium sermo sit, tantam Author Dei unitatem esse adstruit, ut ne semel quidem ita dividi possit, ut duplex esse videatur; multoque minus multiplex, quemadmodum Eth-

Ethnici perperam putabant. Vide Diss. XXVII. ubi supra.

b *Quia incorruptibilis est*. Hanc vocem fere *Ecclesiasticam* appellat Bunem. quam ante Nostrum Tertull., & Cypr. usurpaverant. Noto tamen, quod quamvis eam apud Latinos antiquiores non reperiam, tamen Cicero, aliique optimi dixerunt *incorruptum*, & *incorrupte*. Unde licuisse videtur, quum adhuc viva esset lingua Latina, inde *incorruptibile* derivare. Vide Diss. XXII. ad h. v.

c *Consequens est, ut dividi potestas divina non possit*. En Heumanno demonstratum quid illud semel sibi velit.

 10.

Deus ergo unus est, si nihil aliud [a] esse potest, quod tantundem capiat potestatis, & ii [b] tamen, qui multos esse arbitrantur, officia inter se dicunt esse partitos: de quibus omnibus suo loco disputabimus.

a *Si nihil aliud* Bon. *aliut* Al. *si nihil esse aliud*. Isæus *si mihi aliud*.

b *Et ii* Bon. *& hii*.

 11.

Illud interim, quod ad præsentem locum pertinet, teneo. Si partiti sunt inter se officia, eodem revolvitur res, ut ex iis

quilibet [a] sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur non erit [b], qui cessantibus cæteris, non potest omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mundum unius perfecta virtute opus sit [c], quam imbecillitate [d] multorum.

a *Ex iis quilibet* Bon. *ex hiis* &c.
b *Perfectus igitur non erit* Al. *jam non erit*.
c *Unius perfecta virtute opus sit* Al. *virtute magis opus sit*, quam vocem delet etiam Schottus, qui punctis eam distinguit.
d *Quam imbecillitate* Bon. *inbecillitate*.

 12.

Qui autem putat, hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi, fallitur, neque quanta vis, ac potestas sit [a] divinæ majestatis intelligit [b], si existimat, singularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non posse, quem fecit.

a *Fallitur, neque quanta vis, ac potestas sit* Al. *fallitur: non enim quanta vis, potestasque*. Al. *Nec enim* Al. *neque* sic Schottus.
b *Intelligit* Bon. *intellegit* sic semper.

 13.

At si concipiat animo, quanta sit divini hujus operis immensitas [a], quum antea nihil esset,

a *Immensitas* Bon. *inmensitas*. Sic infra *inmensum*.

esset, tamen virtute, atque consilio Dei ex nihilo esse conflatam [b]: quod opus nisi ab uno inchoari, perficique non potuit: jam intelliget, multo facilius ab uno regi [c], quod est ab uno constitutum.

b *Ex nihilo esse conflatam*. Scilicet hujus operis immensitatem. Heum. *conflatum* scilicet *opus*. Paullo confidentius videtur Bunemanno.

c *Multo facilius ab uno regi* Al. addunt *esse*, quod verbum minus necessarium novit etiam Bunem.

 14.

Dicat fortasse aliquis, ne fabricari quidem tam immensum opus mundi, nisi a pluribus potuisse: quamlibet [a] multos, quamlibet magnos faciat; quicquid in multis magnitudinis, potestatis, virtutis, majestatisque posuerit; id totum [b] in unum confero, & in uno [c] esse dico: ut tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec cogitari [d], nec dici potest.

a *Quamlibet* Adverbium est pro *quantumlibet* usurpari solitum Lucr. lib. ii. ℣. 542.

. . . . *Quamlubet esto*.

Quinti. lib. 1. cap. 1. *quamlibet parum*, & lib. xi. cap. ii. *quamlibet multa sint* &c.

b *Id totum* Schottus *id ego totum*.

c *Et in uno* Al. *in unum*.

d *Nec cogitari* Al. *excogitare*.

 15.

Qua in re, quoniam & sensu deficimus

mus [a], & verbis, quia neque tantum intelligentiæ lucem [b] pectus humanum, neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: idipsum intelligere nos oportet, ac dicere [c]. Video rursus quid e contrario dici possit: Tales esse illos plures, qualem nos volumus unum.

a *Et sensu deficimur* Heum. Codice non viso sic scribendum censuit. Al. *deficimus* Al. *defecinus* Al. *in sensu deficimus*. Vide ad lib. de Opif. Dei cap. ii. seg. 1. ubi *sensus* pro cognitione usurpatur.

b *Neque tantam intelligentiæ lucem* Al. *tantæ intelligentiæ*. Legit Schottus nobiscum.

c *Id ipsum intelligere nos oportet, ac dicere* Al. *nec intelligere oportet, nec dicere*.

 16.

At hoc [a] fieri nullo pacto potest, quod singulorum potestas progredi longius non valebit, occurrentibus sibi potestatibus cæterorum. Necesse est enim, ut suos quisque limites aut transgredi nequeat: aut, si transgressus fuerit, suis alterum finibus pellat.

a *At hoc*. Sic Schottus. Al. *quoniam*.

 17.

Non vident qui Deos multos esse credunt, fieri posse, ut aliquid diversum velint: ex qua re disceptatio inter eos: & certa-

tamen oriatur, sicut * Homerus bellantes inter se Deos finxit [a]: cum alii Trojam capi vellent, alii repugnarent [b].

---

* Hom. Iliad. L. xx. a ℣. 4.

a *Sicut Homerus bellantes inter se Deos finxit*. Homerus L. xx. Schott. v. Iliad. sub initio Deos describere incipit, partium studio distractos; Trojanis partim, partim Achivis pugnantibus sese adjunxisse bellatores, quod commentum non solum Christiani Scriptores adversus Ethnicos agentes, verum etiam Gentilium sapientissimi deriserunt. Videsis Ciceroni L. ii. *de Nat. Deor.* ubi ait: *Hæc & dicuntur, & creduntur stultissime, & plena sunt falsitatis, summaque levitatis*: Adde Platon. L. ii. *de Republ.*, & Proclum Lycium, qui Homerum frustra a Platonis censura liberare gestit.

b *Alii Trojam capi vellent, alii repugnarent.* Ovid. Tristium L. i. Eleg. ii. ℣. 5.

Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo:
Æqua Venus Teucris, Pallas iniqua fuit.

 18.

Unius igitur arbitrio mundum regi necesse est. Nisi enim singularum partium potestas ad unam providentiam referatur; non poterit summa ipsa constare: [a] unoquoque nihil

---

a *Non poterit summa ipsa constare*. Sic legit etiam Schottus. Adde *potestas*, inquit Langlet. ex edit. Colon. an. MDXLIV. Sed vox illa omnino eliminanda, Nam etiam in parvis, ut bene notavit Cellarius, elegan-

nihil curante amplius, quam quod ad eum proprie pertinet [b]: sicut ne res quidem militaris, nisi unum habeat ducem, atque rectorem.

gantia quærenda est Authore nostro digna. Vide Epitom. cap. ii. seg. 3., & *de Ira D.* xi. 3. ubi idem argumentum iisdem fere verbis Noster pertractat, & *rerum summam* intelligit. Al. recitata verba diversimode disponunt. Vide infra seg. 19. n. 4.

b *Proprie pertinet* Al. *pertineat* Schottus nostram præfert lectionem.

19.

Quod si in uno exercitu tot fuerint imperatores [a] quot legiones [b], quot cohortes, quot cunei, quot alæ: primum nec instrui poterit acies, unoquoque periculum recusante: nec regi facile, aut temperari [c], quod suis propriis consiliis utantur omnes: quorum diversitate [d] plus noceant, quam prosint. Sic in hoc rerum naturæ imperio, nisi unus fuerit, ad quem totius summa cura [e] referatur, universa solventur, & corruent [f].

Di-

a *Imperatores* Heic idem valent, ac *Summi Duces.*

b *Quot legiones, quot cohortes* &c. Bon. *quod legiones, quod cohortes*. Sic sæpe isthæc voces a Nostro scribuntur. De his, & sequentibus exercituum partibus vide Diss. xxvii. cap. iv. §. xi.

c *Ac temperari* Al. *aut temperari*.

Quo-

d *Quorum diversitate* Al. *diversitates*.

e *Totius summa cura* Al. *totius summæ curæ* forte melius, ut heic scite notat Bunem. ex lib. 1. cap. v. seg. 18., & Epitom. iv. seg. 2. ubi Noster Deum appellat *summæ totius artificem*, *Gubernatorem*.

f *Corruent* Bon. *conruent*.

 20.

Dicere autem, multorum arbitrio regi mundum, tale est, quale [a] si quis affirmet, in uno corpore multas esse mentes: quoniam multa, & varia sint ministeria membrorum [b]: ut singulos corporis sensus, singulæ mentes regere credantur: item multi affectus [c], quibus commoveri [d] solemus vel ad iram [e], vel ad cupiditatem, vel ad lætitiam, vel ad metum, vel ad miserationem [f]: ut in his omnibus totidem mentes putentur operari [g]. Quod si quis profecto dicat: ne ipsam quidem, quæ una est, habere videatur.

Quid

a *Tale est*, *quale*. Hunc elegantem particularum hujusmodi usum ab iis, qui de illis scripserunt, prætermissum fuisse, notat heic Bunem.

b *Multas esse mentes*, *quoniam multa*, *& varia sint ministeria membrorum* Al. *sunt* cap. xi. seg. 4. *de Ira Dei* hæc mirifice illustrantur.

c *Item multi affectus*. Ne putes Lactantium heic

cum

cum illis quibusdam sentire, qui vel negant, plures esse passiones, & animi motus, vel ad duplex solummodo genus eas omnes cum Cyrenaicis reducunt, quibus diversimode commovemur; sed attende vim argumenti in hoc esse sitam, quod scilicet: non bene eruitur, plurimas esse mentes in eodem homine, quia plurimi sunt in ejus animo diversi motus; nam sicut ad varia ministeria membrorum, ita ad varios animi affectus regendos, ac in ordinem retinendos mens una satis esse debet, & potest. Al. *multi effectus*.

d *Quibus commoveri* Gronovius ex membranis suis emendavit *siquidem commoveri*, sed omnes Codd. nostri, & impressi libri *quibus* constanter legunt.

e *Vel ad Iram* &c. vide Diss. XXVIII. cap. ii.

f *Vel ad miserationem* Bon. *admirationem* Schottus *ad ministrationem* vide infra L. VI. c. XII. *de Ira* cap. XVI. Item lib. VI. cap. XIV. seg. 7.

g *Putentur operari*. Hisce verbis quædam exemplaria finem imponunt cap. iii., & a sequenti IV. auspicantur. Schottus *videantur operari*.

 21.

Quod si in uno corpore tantarum rerum [a] gubernationem mens una possidet [b], & uni-

a *Tantarum rerum* I. e. *tam multarum*, seu *tam magnarum* Cic. IV. Acad. 3. *Tantus ergo Imperator* V. Tuscul. 26. *In his tot, ac tantis malis* Terent. Andr. I. ℣. 18.

Tantam ne rem tam negligenter agere?

Virg.

universis simul [c] intenta est: cur aliquis existimet, mundum non posse ab uno regi, a pluribus posse? Quod quia intelligunt isti assertores Deorum: ita eos præesse [d] singulis rebus, ac partibus [e] dicunt: ut tamen [f] unus sit rector eximius.

Virg. III. Georg. ℣. 112.
Tantus amor laudum &c.
Et v. Æn. ℣. 465.
. . . . *Quæ tanta animum dementia cæpit?*
Plaut. Pœn. v. iv. ℣. 105.
Quum hac me lætitia tanta, & tantis affecistis gaudiis &c.

b *Gubernationem mens una possidet* Al. *mens humana*. De Ira xi. seg. 5. *Corpus omne nisi ab una mente incoli, regique non potest* Schottus, & Aldus nobiscum legunt.

c *Universis simul* Bon. & Aldus *semel* prave, ut sæpe in hisce vocibus solent librarii peccare.

d *Ita eos præesse* Schottus *ita Deos*.

e *Singulis rebus, ac partibus*. In membranis Gronovianis legebatur *partium* cum charactere superposito, ex quo Criticus ille acerrimus *partitim* rescripsit; sed quamvis ingeniosa sit conjectura, non tamen video eam ab aliquo receptam fuisse.

f *Ut tamen* Al. *ut tantum*. Sic etiam Aldus.

 22.

Jam ergo cæteri dii non erunt [a], sed fatel-

---

a *Cæteri Dii non erunt*. Secundam vocem postponit

satellites, ac ministri, quos ille unus maximus, & potens omnium [b] officiis his præfecerit [c]: ut ipsi ejus imperio, ac nutibus serviant. Si universi pares non sunt: Nec enim [d] potest hoc idem esse, quod servit, & quod dominatur.

ponit Aldus. Schottus vero legit: *Jam ergo cuncti Dii non erunt* &c. Vide infra cap. VII. seg. 5. Etiam Ethnicorum Sapientes hanc veritatem novisse Maximi Tyrii verba demonstrant Dissertatione prima, in qua ait: *In hoc leges ubique terrarum, atque opiniones convenire videbis: Deum esse unum, Regem omnium, & Patrem. Multos additos esse Deos alios, qui supremi illius filii sint, & quasi in Imperio collegæ. In eo Græcus cum Barbaro, sapiens consensit cum stulto* &c.

b *Et potens omnium* Al. *parens omnium*, ut infra c. v. seg. 6., & L. ii. c. XVI. seg. 5. &c. Schott. *ac potens*.

c *Præfecerit ut* Al. cum Isæo *præficerit* Al. *præfecit*, & sic Aldus & Schottus.

d *Nec enim* Schottus *sed non*.

 23.

Nam si Deus nomen est [a] summæ potestatis, incorruptibilis esse debet: perfectus, impassibilis [b] nulli rei subjectus. Ergo Dii non

a *Nam si Deus nomen est* &c. Al. *est nomen*.

b *Incorruptibilis esse debet, perfectus, impassibilis*. Prima, & ultima ex his vocibus habentur pro Ec-

non sunt, quos parere uni maximo Deo necessitas cogit.

Ecclesiasticis, vix Tertulliano antiquioribus Bon. *inpassibilis* Cicer. passive dixit *impatibilis* lib. ii. de Finib. Vide Diss. xxi. §.1.

 24.

Sed quia non frustra falluntur ii, qui hoc ita putant [a]: caussam hujus erroris paullo post aperiemus. Nunc unitatem divinæ potestatis testimoniis comprobemus [b].

a *Qui hoc ita putant* Al. *ita esse putant* Al. *qui hoc putant*.

b *Testimoniis comprobemus*. En apud recentiores omnes tertii Capitis exitus, quibus Aldus præiverat.

CAPUT IV.

 I.

PRophetæ, qui fuerunt admodum multi [a] unum Deum prædicant, unum loquuntur [b]: quippe qui unius Dei spiritu pleni [c], quæ futura essent, pari & consona voce prædixerunt [d].

At

a *Prophetæ, qui fuerunt admodum multi* Bon. *quia fuerunt* Al. *fuerant*. *Hebræi*, inquit *Walchius numerant*

rant Prophetas XLVIII. *Vid. Bartolocci Bibl. Rabbin. tom.* III. *p.* 456. *A Christianis scriptoribus observantur LXX. prophetæ , & X. Prophetides . Vide Cotel. ad lib. IV. Const. Apost. cap. VI.* At adeo crebra sunt in scripturis sanctis Prophetarum Vaticinia , tot prophetico lumine viri , ac mulieres a Deo fuerunt donati , quorum nec nomina , nec aliqua extant monumenta , ut minime ad certum numerum reduci posse videantur . Vide Diss. nostram XXIV. c. I. §. VI., & Diss. XL. c. I. a §. I.

b *Unum loquuntur* Bon. *locuntur* : sic semper .

c *Qui unius Dei spiritu pleni* Apostolus Epist. ii. ad Timoth. iii. 16. *Omnis scriptura divinitus inspirata* & ii. Petri c. I. 21. *Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia : sed Spiritu Sancto inspirati , locuti sunt Sancti Dei homines* . Ideoque Spiritum Sanctum Christiani omnes eum esse credimus. *Qui locutus est per Prophetas,* ut in Symbolo Constantinopolitano habetur.

d *Pari , & consona voce prædixerunt* Schottus *prædixerint* . Nullum heic Prophetarum Vaticinium affert Lactantius ad id probandum , quod asserit ; quare autem id fecerit , ipsemet profitetur infra cap. seq. seg. I. L. V. cap. I. seg. 15. , idemque innuit L. IV. cap. V. a seg. 3. antequam id demonstret , quod heic, ut exploratum supponit . Antiquorum , recentiorumque atheorum , Naturalistarum , seu quorumcumque divinæ revelationis osorum molimina , quibus hanc viritatem labefactare hactenus frustra conati sunt , sedulo a nobis Dissertatione XXIX. cap. I. a §. I. & seqq. expenduntur .

 2.

At enim a veritatis expertes , non putant

tant

tant his esse credendum . Illas enim non divinas , sed humanas voces fuisse ajunt [b] . Videlicet quia [c] de uno Deo præconium faciunt , aut insani , aut fallaces fuerunt [d] .

a *At enim* Al. *Etenim* Prave . Nam , ut bene annotavit Bunem. delectatur his particulis elegantibus Lactantius , quibus respondent *sed enim* , *verum enim*, *sed vero* ; *jam vero* , *at jam* &c. Cicer. *pro leg. Manil. At enim vir clarissimus* &c. Terent. Heaut: IV.iii. 21. *At enim isthoc nihil est magis , Syre , meis nuptiis advorsum* &c.

b *Non divinas , sed humanas fuisse voces , ajunt.* Al. *humanas voces fuisse* . Aldus nostram lectionem restituit . Inter antiquos in primis id asseruere Celsus , Porphirius , & Apostata Julianus. Inter recentiores vero Spinoza , Hobbesius , Tolandus , Collinus , & alii quidam hominum nequissimi , de quibus ubi supra commodior erit loquendi locus .

c *Videlicet , quia* &c. Ironice eos Plautino sale conspergit, quod non raro, & non sine Christiana gravitate Lactantium egisse in hisce libris observavimus .

d *Aut fallaces fuerunt* . Sic emendavit Aldus Al. *mendaces* . Infra seg. 4.,& 8., ac lib. v. cap. ii. seg. 17. lectionem nostram dicta confirmant .

3.

Atquin completa esse [a] in plerisque quotidie

D

a *At quin completa esse* &c. Bon. *ad quin* Al. *atqui impleta* Al. *atque impleta* : Walchius . *Optime* , inquit , *at qui* pro *at vero* . Nostram lectionem propu-

tidie illorum vaticinia videmus [b] : & in unam sententiam congruens divinatio docet, non fuisse furiosos [c]. Quis enim mentis emotæ [d], non modo futura præcinere [e], sed etiam cohærentia loqui [f] possit?

Num

---

pugnat Isæus, cujus exemplis satis erit Plauti authoritatem addere Rud. III. IV. 55.

At quin, quia vetas.

Schottus *ut quin* ex Cod. Cesaraug. legit. Sed Aldus ex Longobardico nostram retinet lectionem.

b *Implerique quotidie illorum Vaticinia videmus*: Bon. *in plerisque cotidie* &c. Codicis nostri lectionem non sequor, quia alii ab ea discedunt, ut Gronovii Membranæ, Schottus ex Cesaraug., Caucius, & Romani plerique. Walchio Heumanni *Parerga critica p. 32. seq.*, laudanti, glossema, ut ajunt, sapere ea verba videntur; at Heum. in sua editione *justissimam emendationem* appellat Gronovianam ex *obs. in Script. Eccl. cap.* XVII. &c.

c *Non fuisse furiosos*. Furore quodam percitos vates suos putabant Ethnici, sive quia illi tales videri affectabant, sive quia a pravis spiritibus agitabantur, quum obscura redderent oracula. Hebræi vero post illapsum Spiritus Sancti in Apostolos die Pentecostes, audientes illos variis linguis loquentes, ac prophetantes, musto medere, ebriosque eos esse crediderunt, & sic irridentes, traducebant; ut habetur in *Act. Apost.* cap. ii. ℣. 13., vide infra in hoc eodem Seg.

d *Quis enim mentis emotæ*. Coarguit Lactantius talia de Prophetis afferentes; quum fieri nequeat, ut futura, quæ impleri in dies noscebantur, simulque

que invicem cohærentia erant, ordinate prædicerentur ab iis, qui mentem furore motam haberent. Hi enim nec se, nec alios norunt, omniaque confundunt, ac pessumdant; quo morbi genere agitatos poetæ describunt Ajacem, Alcmæonem, Athamantem, Orestem, quibus non solum futura, sed ne præsentia quidem, quæ ante oculos habent cognita esse possunt; ut ostendimus Diss. XXV. cap. VII. §. XVII. Alii legunt *mentis amotæ* Lact. lib. IV. cap. XXVII. seg. 2. *hominumque mentes emotas, & malis incursibus furiatas, in sensus pristinos reponebant*.

e *Non modo futura præcinere* Al. *prædicere* Prophetarum præcinere proprium est; nam *præcino* ex Sypontino idem est, ac *prædico, prædivino*, & interdum *antecanto*. Passim in scripturis sanctis legimus, viros divino spiritu actos psallendo, & cantando futura prædixisse. Sic S. P. N. Eliseus lib. IV. Regum c. iii. ℣. 15. Quum Vaticinari Deo plenum se debere cognovit, fidicinem ludere jussit. Sic David quum arcam fœderis de domo Obededom Hierosolymam reduceret, septem cantantium Choris stipatus, psalmos divinos canendo, strenue saltabat L. ii. Reg. cap. VI. a ℣. 12. Hinc perperam Manichæi, Gnostici, Nicolaitæ vatem futurorum fuisse regem illum negabant, quos imitatus est Theodorus Mopsuestenus, ut habetur in *Actis* V. *Synodi*. Hinc etiam Corybantes, Baccanaliorum Duces, aliique profanarum Gentium Sacerdotes, Cymbalorum, & Tympanorum strepitu in furorem agitari a Dæmonibus dicebantur, ut de more Vaticinia promere viderentur, quum plerumque stolidæ plebi turpiter, impieque mendaciis fucatis illuderent. Vide Diss. XXVI. §. XXVI.

f *Sed etiam cohærentia loqui* &c. Laurentius Valla L. iii. *Elegant.* cap. XXVII. extrem. *Dicendum erat*, inquit,

inquit, *Sed vel cohærentia* &c. Aut *Sed saltem*, aut *Sed certe cohærentia possit loqui*. Nisi forte culpa librarii est. Perzonius vero *ad Sanctii Minervam* lib. IV. c. VII. n. 6. pag. 697. heic a Bunem. laudatus sic eidem respondet. *Progreditur Lactantius a Majore ad minus. Nulla hic culpa librarii, nulla Lactantii. Oratio est interrogans, quæ involuit negationem rei interrogatæ. Jam in negatione directa prius utique negamus in rebus facultatis difficiliora, & ita progreditur ad neganda etiam faciliora: veluti:* Homo emotæ mentis non modo futura prædicare non potest, sed etiam cohærentia loqui non potest, *vel, ex usu linguæ solebant veteres:* Homo emotæ mentis non modo *futura prædicare, sed ne cohærentia quidem loqui potest.*

 4.

Num ergo fallaces erant? [a] Quid ab his tam longe alienum fuit, [b] quam ratio fallendi, quum cæteros ab omni fraude cohiberent? Iccirco enim a Deo mittebantur, ut & præcones essent majestatis ejus, & correctores pravitatis humanæ [c].

Præ-

a *Num ergo fallaces erant?* Schotius lineam ducit sub penultima voce Al. *Non ergo* &c. puncto interrogationis sublato. Al. statim addunt, *qui talia loquebantur?* Quæ tamen etiam ab Aldo delentur.

b *Tam longe alienum fuit.* Hocce ultimum verbum deest in nonnullis, quod tamen addendum esse æstimavit Heum.

Et

c *Et Correctores pravitatis humanæ*. Schottus ultimam vocem punctis quibusdam insignivit. Al. *correptores*. Apud Gruterum tab. CCLXXIX. n. 4. *Corrector Italiæ*. Sic sæpe apud eundem. Eorum munus erat regere, gubernare, & emendare populos, a Republica, & Imperatoribus illis assignatos. Vide *Herm.* in *L. Omnibus*, *de Offic. Præsid.*

 5.

Præterea voluntas fingendi, ac mentiendi eorum est, qui opes appetunt, qui lucra desiderant: [a] quæ res procul ab illis sanctis viris absunt [b].

a *Qui lucra desiderant*. Primam vocem non omnes habent.

b *Quæ res procul ab illis sanctis viris absfuit*. Bon, *affuit* Aldus nostram lectionem retinet. Al. *procul fuit* Al. *procul dubio* Al. *procul ab illis fuit* sic etiam Schottus.

 6,

Ita enim delegato sibi officio [a] functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam vitæ necessariis [b], non modo in futurum [c] sed ne in diem quidem laborarent, [d] contenti extemporali cibo [e], quem Deus subministrasset, & hi non modo quæstum non ullum [f] habuerunt, sed etiam cruciatus, atque mortem.

a *Delegato sibi officio*. Phrasis Quintiliano, & Pli-

Plinio usitata ; de qua vide heic Bunem.

b *Ad tutelam vitæ necessariis* Al. *ad cautelam* i. e. *ad vitam tuendam* , *ac sustentandam* Cicer. pro L. Manil. junxit , *tueri* , *& conservare* .

c *Non modo in futurum* Bunem.notat pro *non modo non* . More veterum , qui sæpe negationem omittunt ubi alia sequitur , ut heic *ne . . . quidem* .

d *Sed ne in diem quidem laborarent* . Idem L. iii. cap. xxv. seg. 12. *quibus in diem victus labore est quærendus* . His opponi videntur , quæ Apostolus I. ad Corinth. IV. ℣. 12. scribit. *Et laboramus operantes manibus nostris*, & Act. Apost. XX. ver. 34. ait: *Ipsi scitis ; quoniam ad ea , quæ mihi opus erant , & his, qui mecum sunt , ministraverunt manus istæ* . Observandum ergo est , non de omnibus indiscriminatim hæc dicta esse a Lactantio ; sed de quibusdam dumtaxat , & de iis præcipue , de quibus sermo erat , nempe de Prophetis , qui eodem teste Apostolo XI: ad Hebr. ver. 37. *Circumjerunt in melotis* , *pellibus Caprinis* , *egentes* , *angustiati* , *afflicti* ; *quibus dignus non erat mundus : in solitudinibus errantes* , *in montibus* , *in speluncis* , *& in Cavernis terræ* &c. Quæ cum sequentibus apprime dictis ab Authore nostro maxime congruunt .

e *Contenti extemporali cibo* · Al. *temporali* Al. *ex temporale* I. e. nullo studio cibus eorum parabatur, quo contenti erant . Vel potius eum a Deo expectabant , ut de N. S. P. Elia habetur III. Regum. XVII. V.6. cui ad *Torrentem Carith* ex præcepto Domini Sedenti , *Corvi panem* , *& carnes mane*, ac *vespere deferebant* . Sic pane , & aqua contenti erant centum illi prophætæ , quos in speluncis abscondit , pavitque Abdias quum ad necem Jezabel eos exquireret III. Reg. cap. XVIII. ℣. 4. & 13.

Et

f *Et hi non modo quaestum non ullum* Al. *quaestum nullum* Al. *quaestum ullum* scilicet eodem sensu, nullo instituto sibi quaestu, vitam sanctissime ducebant. Vide infra l. IV. cap. XI. a Seg. 3.

 7.

Amara sunt enim [a] vitiosis, ac male viventibus [b] praecepta justitiae. Itaque ii [c], quorum peccata & arguebatur, & prohibebantur, excruciatos eos acerbissime necaverunt. [d] Ergo a quibus absuit studium lucri, absuit etiam voluntas, & caussa fallendi [e].

a *Amara sunt enim* vide supra C. I. Seg. 7. l. 13. XXVI. 20. lib. V. IX. 6. l, VII. I. 22.

b *Ac male viventibus* Primas duas voces Schottus punctis appositis distinxit.

c *Itaque ii* Schottus primam vocem suspectam habuit Bon. de more *hii*.

d *Acerbissime necaverunt* Insolentissime Gothan. codex habet teste Bunem. *acerberrime necaverunt* Al. *negaverunt* vide l. IV. cap. XI. Seg. 4., & cap. XVI. 21. l. V. cap. XXI. 6. de.

e *Absuit enim voluntas, & caussa fallendi* Sic etiam Aldus. Bon. *fuit* Al. *voluntas peccandi, & caussa fallendi* Tò *peccandi* superfluit, nec apte heic insertum est, ubi concludi debet, Prophetas nullam habuisse caussam, qua ii homines malitia in errorem inducere voluisse viderentur.

 8.

Quid, quod aliqui eorum principes aut etiam reges [a] fuerunt, in quos cadere non poteſt [b] ſuſpicio cupiditatis, ac fraudis, & tamen præconium Dei ſingularis [c], eadem, qua cæteri, divinatione fecerunt?

a *Principes, aut etiam Reges* Inter primos recenſendus Iſaias, de quo vide diſſ. XL. c. 1. §. IX. Inter ſecundos David, et Salomon, de quibus ibidem §. V. & VI.

b *Cadere non poteſt* Sic etiam Aldus Al. *non poſſet* Al. *cadere ſuſpicio cupiditatis, ac fraudis non poteſt*.

c *Præconium Dei ſingularis* I. E. *unius*, & *ſolius*. Modus Lactantio noſtro frequens ad divinam in eſſentia unitatem exprimendum.

CAPUT V.

 1.

SEd omittamus ſane teſtimonia Prophetarum, ne minus idonea probatio videatur eſſe, quibus de his omnino non creditur [a].

Ve-

a *Ne minus idonea probatio vedeatur eſſe, de quibus his omnino non creditur* Sic Aldus, & Schotrus. Al. *de his, quibus* Al. *ab his* Al. *quibus his* Heum.

Heum. de more *esse his quibus* Nostra lectio omnium elegantissima est. Credere enim alicui *de re aliqua* optime dicitur, & phrasis est Lactantio, ac Ciceroni frequens. Cicer. ad Attic. IX. Epist. XI. *Recte* ait. *non credis de numero militum*. *Et III. Famil.* XI. *ad Appium*: Te *leviter accusans in eo, quod de me cito credidisses*. Vt autem omnis ambiguitas auferatur sic verba construenda sunt. *Sed ne minus idonea esse videatur probatio, omittamus testimonia prophetarum, quibus*, scilicet prophetis, *minus creditur de his*, nempe, quæ ab eis asseruntur. Bunem. particulam *de* exponit per *ex* pluribus Authoris nostri adductis exemplis.

 2.

Veniamus ad authores: [a] & eos ipsos ad veri probationem testes citemus, quibus contra nos uti solent: poetas dico, ac philosophos [a]: ex his unum Deum probemus necesse est, non quod illi habuerint cognitam veritatem: sed quod veritatis ipsius tanta vis est, ut nemo possit esse tam cæcus, qui non videat [b] ingerentem se oculis divinam claritatem. [c]

Poe-

a *Veniamus ad Authores*. Sic Aldus emendat, sic Isæus scribit. Betul. *autores* Bonon. *Auctores* singuli imitatores habent.

b *Poetas dico, ac Philosophos* Bene hæc a Betuleio illustrantur verbis S. Augustini *ex L. Contra Faustum Manichæum l.* XXII. *cap.* XV. ubi ait: valet quidem

dem aliquid ad Paganorum vanitatem revincendam non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam &c.

c *Qui non videat* Schottus *Quin non &c.*

d *ingerentem se oculis divinam claritatem* Al. *divinitatis claritatem* Seneca L. 1. *de Ira* cap. XVI. *ingeritur oculis veritas* & Minuc. Felix *in Octav.* XVII. 3. *Ignorare nec fas, nec licet, ingerentem sese oculis, & sensibus Cælestem veritatem* Ad quam authoritatem heic respexisse Lactantius visus est Bunemanno.

 3.

Poetæ igitur [a], quamvis Deos carminbus ornaverint, & eorum res gestas amplificaverint summis laudibus: sæpissime tamen confitentur, spiritu, vel mente una [b] contineri, regique omnia.

a *Poetæ igitur* Scite a Poetis auspicatur, & quidem ab Orpheo, inter eos antiquissimo. Hoc autem ii omnes præstiterunt, qui ante, & post Lactantium adversus gentes scripserunt, ut bene heic annotat Betuleius.

b *Spiritu, vel mente una* Quibus modis voces istas exponerent veteres, dictum est a nobis Dissert. XXV. cap. VII. §. XIV.

 4.

Orpheus [a], qui est [b] vetustissimus poetarum,

a *Orpheus* de eo vide Diss. XL. cap. LI. §. IV.

b *Qui est* Sic Aldus, & Schottus. Al. *Qui &*

rum, & æqualis ipsorum deorum [c] (siquidem traditur inter Argonautas [d] cum Tyndaridis [e] & Hercule [f] navigasse [g]) Deum verum & magnum, & πρωτόγονον [h], *primogenitum* appellat; quod ante ipsum nihil sit genitum [i], sed ab ipso sint cuncta generata: eundem etiam φάνητα, nominat [k], quod, quum adhuc [l] nihil esset, primus ex infinito apparuerit, & extiterit.

Cujus

---

c *Et æqualis ipsorum Deorum* scilicet ætate suppar.

d *Inter Argonautas*. Argonautæ ii appellati sunt, qui Navem quandam quinquaginta remorum, *Argo*, sive propter agilitatem, sive ob longitudinem, vel potius ab Architecti nomine, dictam Colchos, Jasone duce, Selectu in tota Græcia habito, ituri, conscenderunt. Eorum nomina recensentur ab Apollodoro Atheniensi Bibl. l. 1. §. 16., & ab Hygino fab. XIV., inter quos, Orpheum, Oeagri, & Calliopes Musae filium fuisse, tradunt. Hujus fabulae originem vide Diss. XXVII. cap. III §. XXV.

e *Cum Tyndaridis* Schottus *Tyndaræis* Tyndaridae seu Tyndarides, Tyndari, sive Tyndarei, OEbaliae Regis filii, Castor, & Pollux appellabantur. De iis vide ubi supra §. XXIV.

f *Et Hercule*. Nempe Thebano, Jovis & Alcmenæ filio, de quo ibidem §. XX.

g *Et magnum πρωτόγονον* Al. Copulam postponunt, sed male: Nam quæ sequitur vox latinam Graeci vocabuli expositionem continet, & a plerisque pro glossemate habetur. Al. legunt πρωτὸγονον, *idest primogenitum*.

Ni-

h *Nihil sit genitum* Sic Aldus, aliique omnes. Bon. *generatum*. Male ob ea quæ sequuntur.

i *Eundem etiam Φάνητα nominat* Bon. *Φάνητα* Sic Aldus, & Schottus, & alii meliores notæ expositores. Al. addunt *id est apparentem*. Glossema manifestum; Nam Lactantius statim subdit hocce nomen eidem datum esse, *quod ex infinito apparuerit*: Uti Athenagoras, qui *Legat.* pro Christ. n. xx. *Phanetem primogenitum Deum* appellat. Macrob. vero l. 1.Satur. cap. xvi. *Phaneta*, inquit, *ἀπὸ τοῦ φαίνειν* & *φαίνομαι*, ἐπειδὴ Φαίνεται νέος, quia sol quotidie renovat sese. Capite autem xviii. Phaneta dixit solem *ἀπὸ τοῦ φωτὸς καὶ Φανεροῦ* ideft a lumine, atque illuminatione, quia cunctis visitur cuncta conspiciens Dionysius.

l *Quod quum adhuc*. Al. *quoniam quum adhue*.

 5.

Cujus originem, atque naturam, quia conspicere a animo non poterat, ex aere immenso natum esse dixit:

Πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός.

Aliud enim amplius, quod dicere, non habebat.

Hunc

a *Quia conspicere*. Al. *Quia concipere*. Sic Aldus.

b Περιμήκεος. Unico verbo, ut habent codices meliores, & est elegantius. Al. sic dividunt περὶ μήκεος Latinam versionem totius carminis aliqui in hunc modum exhibent *Prin-*

Principio genitus Phaeton longo aere natus.
Alii verò pro *longo* habent *immenso*

6.

Hunc, ait, esse omnium deorum parentem, [a] quorum caussa cœlum condiderit, liberisque prospexerit, ut haberent habitaculum, sedemque communem:

ἔκτισεν [b] ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον.

Natura igitur & ratione ducente [c], intellexit esse præstantissimam potestatem [d] cœli, ac terræ conditricem.

---

a *Hunc, ait, esse omnium Deorum parentem.* Quamquam Orpheus trecentos sexaginta Deos aliquando induceret, teste S. Justino Martyre cap. 11. *de Monarchia*, tamen illum erroris sui pœnituisse ex eo deducit, quod in libro, qui inscribebatur *Præcepta* sic locutus est, ut etiam habet S. Cyrillus Alex. l. 1. contra Julianum:

Loquar quibus fas est; portas occludite profani
Omnes simul. Tu vero audi lucifera fili Lunæ
Musæe, dicam enim vera: Nec te, quæ prius in
In Corde meo animadvertisti, privent bata vita.
Ad verbum divinum respiciens, illi asside.
Dirigens cordis intelligens profundum, & rectam incede
Viam: & solum respice Mundi Regem.
Unus est ex se genitus: ab uno quæcunque sunt genita, creata sunt: &c.

Vide infra cap. VII. Seg. 7, & Diss. XXVII. cap. 1. §. XI.

b **Εκτισεν** Latine ſic legunt nonnulli.

Condidit immortalibus domum incorruptibilem.

c *Et ratione ducente* Al. *dicente* Schott. *docente.* Quidam autem codici noſtro falſo affingunt *deducente* quum hæc lectio ſit codicis Longobardici, Aldo viſi.

d *Præſtantiſſimam poteſtatem.* Sic etiam Schottus. Al. *potentiam* Poteſtatis vocabulum heic valet pro eo, qui aliis præeſt, & jus, ac vim habet in eos.

 7.

Non poterat enim Jovem dicere eſſe principem rerum, qui erat Saturno genitus [a], neque ipſum Saturnum, qui cœlo natus ferebatur [b]: Cœlum autem, tanquam Deum primum conſtituere non audebat, quod videbat eſſe elementum mundi [c], quod ipſum [d] eguerit autore. [e] Hæc eum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui aſſignat, & tribuit principatum.

Ho-

a *Qui erat Saturno genitus.* Al. *a Saturno*. vide infra c. XI. ſeg. 27., & Diſſert. XXVII. cap. III. §. X.

b *Neque ipſum Saturnum, qui Cælo natus ferebatur.* Vide ubi ſupra Seg. 55. & §. II. & III.

c *Elementum Mundi:* ſcilicet *Mundi partem* a Deo primum una cum terra creatam. Geneſ. I. v. I. Sæpe in hoc ſenſu elementi vocabulum ſumit Lactantius E. G. infra cap. XI. Seg. 50. & 54. cap. XII. Seg. 13. Lib. ii. cap. XIV. Seg. 12. l. IV. cap. XXIII. 12. &c.

Quod

d *Quod ipsum* Schott. *Quod & ipsum*.
e *Eguerit authore*. Bon. *auctorem*,

8.

Homerus nihil nobis dare potuit [a], quod pertineat ad veritatem, qui humana potius quam divina conscripsit [b]. Potuit * Hesiodus, [c] qui Deorum generationem unius libri opere complexus est. Sed tamen nihil dedit, non a Deo conditore sumens exordium, sed a Chao, [d] quod est rudis, inordinataeque [e] materiae confusa congeries: quum explanare ante debuerit Chaos ipsum unde, quando, quomodo esse [f], aut constare caepisset [g]. Ni-

a *Homerus nobis nihil dare potuit*: Scilicet aptum ad probandum Dei unitatem, siquidem quamvis, ut ait S. Cyrillus *adversus Julianum*, & S. Justinus M. *Cohort. ad Graec.* c. XVII. unum Deum poeta ille non obscure asseruisse *Iliados* I. & II. videatur, non tamen certum inde argumentum adversus Ethnicos desumi potest, quum Deorum, Dearumque multitudinem passim inducat, & quidem inter se discordes, ut vidimus supra ad cap. III. Seg. 17. ex Iliad. l. XX. vide Diss. XL. cap. III. §. I.

b *Conscripsit* Bon. *Conscribsit*

* Hesiod. Theogon.

c *Potuit Hesiodus*. De quo vide Diss. ubi supra §. II.& Thog. ẏ. 116.

d *Sed a Chao* Quid pro Chao intellexerint Ethnici Scriptores statim explicat Lactantius, & quidem non

non solum ex Hesiodo, verum etiam ex Ovidio; qui L. I. Metam. exord. ait.

Ante mare, & tellus, & quod tegit omnia Cælum,
Unus erat toto Naturæ vultus in Orbe.
Quem dixere Chaos, rudis indigestaque moles,

Vide Diss. XXIV. cap. I. §. IV.

e *Rudis, inordinatæque* Bon. *inorreatæque*.
f *Quomodo esse*. Aldus *esset*.
g *Capisset*. Bon. *Cæpisset*.

 9.

Nimirum sicut ab aliquo artifice disposita, ordinata, facta sunt omnia [a]: sic ipsam materiam factam esse ab aliquo, necesse est. Quis igitur hanc, nisi Deus [b], fecit cujus potestati subjacent omnia?

a *Facta sunt omnia ....factum esse*. Sic Aldus Al. *effecta sunt omnia ..... fictam esse*.
b *Nisi. Deus fecit?* Al. *fecerit?* Schottus legit nobiscum, & Ald.

 10.

Sed refugit hoc ille; [a] dum horret incognitam veritatem. Non enim Musarum instinctu [b], sicut videri volebat, [c] in Helicone [d] carmen illud effudit, [e] sed meditatus venerat, & paratus. [f]

No-

a *Hoc ille* Schotti *hæc omnia*.
b *Non enim Musarum instictu*. De Musis, earumque potestate, illis ab Ethnicis tributa, vide Dissert. XXVII. c. III. §. XXVI. Isæus *Musarum instructu*.

c *Sicut videri volebat*. Morem hunc in Poematibus servant adhuc Poetæ imitando Ethnicos authores, qui, ut gentibus imponerent, ut supra innuimus, se Deo plenos canere jactabant. Hesiodi carmina, in quibus hoc asserit, sic latine se habent in versione Salviniana *Thegon.* ℣. XXIV.

Hoc autem me primum Deæ sermone compellarunt
Musæ Olympiades filiæ Jovis Aegiochi.

d *In Helicone* Mons est sive in Bœotia, ut quidam dicunt, sive in Phocide prope Parnassum, Apollini quondam dicatus, in quo Musas sedes suas habere Poetæ prisci dicebant. Vide Strabon. lib. x.

e *Carmen illud effudit*. Quasi non ferens vim divinam, *ex tempore*, aut ut in procemio. Symposii ℣. 15., *Subito de carmine* scilicet *non præmeditato*. Sic L. III. cap. IX. seg. 5. De Anaxagora, *Noster* loquens ait: *At ego puto non invenientem quid responderet, effudisse hoc passim, ne taceret: quod quidem secum, si sapiens fuisset commentatum, meditatumque habere debuit .... Sed putemus non ex tempore dictum illud effusum*.

f *Sed meditatus venerat*. *& paratus*. Vide ex iis, quæ supra observavimus, Authoris nostri copiam, & non servilem Ciceronis imitationem L. I. in Ver. cap. XL., Lib. II. cap. VI. *Pro Publ. Quint.* c. XI. *de Legat.* L. I. cap. IV. & L. I. *Offic.* cap. VIII. &c.

 II.

Nostrorum primus Maro a non longe abfuit

E

a *Nostrorum primus Maro* Princeps scilicet Latino-

fuit [b] a veritate; cujus de summo Deo, quem mentem, ac spiritum [c] nominavit, hæc verba sunt: *

Principio cœlum, ac terras, camposque
liquentes,
Lucentemque globum lunæ, titaniaque
astra,
Spiritus intus alit, [d] totamque infusa
per artus
Mens agitat molem, & magno se corpo-
re miscet.

tinorum poëtarum, de quo vide Diss. xl. cap. ii. §. xli.

b *Non longe abfuit* Al. *fuit* Bon. *afuit*

c *Quem mentem, ac spiritum* Al. *quem spiritum ac mentem*. Idem Epitom. cap. iii. Seg. iv. *Noster Maro Summum Deum modo Spiritum, modo mentem nuncupat.*

* Virg. Æneі. L. vi. ver. 724.

d *Spiritus intus alit &c.* Vide omnino L. viii. cap. iii, Diss. xxiv. cap. i. §. v.

12.

Ac nequis forte ignoraret [a] quisnam esset ille spiritus [b], qui tantum haberet potestatis [c] declaravit alio loco, dicens: *

Deum

a *Ac ne quis forte ignoraret* Al. *At ....ignoret*.

b *Quisnam esset ille spiritus*. Al. *qui nam essent illi spiritus*.

Pote-

. . . . . Deum namque ire per omnes [d]
Terrasque, tractusque maris, cælumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues [e] *nascentem arcessere vitas.* [f]

---

c *Potestatis* Bon. *potestatibus*.

* Idem Georg. IV. verſ. 221.

d DEUM NAMQUE IRE PER OMNES &c. Bon. per OMNIS More priſcorum Elmenhorſt. apud Gallæum plurima heic SS. PP. Teſtimonia Ethnicorum placitis agglomerat. Antiquiorem tibi locum indicabo, ex quo hæc deſumpta videntur; vide Pſal. CXXXVIII. a ℣. 6. & Sap. i. ℣. 7. Nec te pigeat expoſitores ibidem conſulere.

e *Tenues* Bon. *Tenuis*

f TENUES NASCENTEM ARCESSERE VITAS *Tenues vitas* I. E. *Animas* quam phraſim Lactantio noſtro ſemel, ac iterum adhibitam infra invenies, etiam pro anima rationali L. vii. cap. viii. ſeg. 6. *De Ira* cap. xv. Seg. 5. Adde diſſ. xxv. c. i. ſ. 1.

 13.

Ovidius *quoque [a] in principio præclari operis [b] ſine ulla nominis diſſimulatione a Deo quem fabricatorem mundi, quem rerum opificem vocat, mundum fatetur inſtructum.

---

* Ovid. Metam. L. i.

a *Ovidius namque* De Ovidio vide Diss. XL. c. xxii. §. xxviii.

b *Praeclari operis.* Cui titulus METAMORPHOSEON L. XV. Ubi versu 21. postquam explicaverat quaenam essent *discordia semina rerum* subdit.

Hanc Deus & melior litem Natura diremit.

& ℣. 32.

Sic ubi dispositam quisquis fuit ille Deorum.
Congeriem secuit, &c.

 14.

Quod si vel Orpheus, vel hi nostri, quae Natura docente [a] senserunt, in perpetuum defendissent, eandem, quam nos sequimur, doctrinam, comprehensa [b] veritate tenuissent.

a *Natura docente* Al. *ducente* ut supra seg. 6. *ratione ducente*, sed adverte sapienter a Nostro variari; nam ratio ducit, natura docet.

b *Comprehensa* Bonon. *compraehensa*.

 15.

Sed hactenus de poetis: ad philosophos veniamus, quorum gravior est authoritas [a] certiusque judicium: quia non rebus commentitiis, [b] sed investigandae veritati studuisse creduntur.

Thales

a *Authoritas* Bon. *auctoritas*.

b *Commentitiis* Bon. *commenticis*.

 16.

Thales Milesius [a] qui unus e septem sapientum [b] numero fuit, quique primus omnium quæsisse de caussis naturalibus traditur: aquam esse dixit, ex qua [c] nata sint omnia: Deum autem esse mentem, quæ [d] ex aqua cuncta formaverit. Ita materiam omnium rerum posuit in humore; [e] principium, caussamque nascendi posuit in Deo [f].

a *Thales Milesius* - Primus scilicet Græcæ philosophiæ, in ordinem redactæ, parens, & Jonicæ Sectæ conditor, de quo vide Diss. XL. cap. vi. §. i.

b *Sapientum* Schottus, *Sapientium*.

c *Ex qua* Al. *a qua* sic Aldus. Schottus *e qua* vide Diss. xxiv. cap. 1. §. v. *sint* Al. *sunt*.

d *Deum autem esse mentem, quæ* Bon. *Dei autem esse mentem, quæ* Al. *qui* Schottus *Deum autem esse mentem quæ* Cicero L. i. *de Nat. Deor. Thales*, ait, *Milesius qui primus de talibus rebus quæsivit, aquam dixit esse initium rerum; Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret*.

e *Omnium rerum posuit in humore* Bon. Τὸ *omnium* non habet, & pro *humore* legit *humorem* Al. Τὸ *rerum* non habent, Al. pro *posuit* legunt *constituit* vel in hoc, vel in versu sequenti. Sic Schottus.

f *Posuit in Deo* Aldus *constituit*.

 17.

Pythagoras [a] ita definivit, quis esset Deus:

E 3

a *Pythagoras* Bon. *Phytagoras* Philosophiæ nominis in-

Deus: [b] *Animus, qui per universas [c] mundi parteis, omnemque naturam commeans, atque diffusus* [d], *ex quo omnia, quae nascuntur, animalia vitam capiunt.*

inventor, & Italicae Sectae constitutor, de quo vide Diss. XL. cap. xvi. §. i.

b *Ita definivit quis esset Deus* Al. *diffinivit* Al. *quid esset Deus*. Nostra lectio optima videtur, nam quum Dei naturam ignotam philosophi putaverint, potius *quis esset* Deus, quam *quid esset* descripserunt.

c *Animus, qui per universas* Tò *qui* plurimi omittunt cum Schotto, & Salviano L. i. de *Provid. Dei*.

d *Diffusus* Vide ad L. vii. cap. iii. seg. i. ubi simile Stoicorum effatum expendit Lactantius.

18.

Anaxagoras Deum esse, dicit [a] infinitam mentem, quae per seipsam [b] moveatur. Antisthenes [c] multos quidem esse populares Deos [d], [e] unum tamen naturalem, id est summae totius [f] artificem.

Clean-

a *Anaxagoras* Philosophus inter Jonicos clarissimus, quem Clazomenium a patria vocant, ut ab aliis eodem nomine appellatis facile distinguant. De eodem agimus Diss. XL. cap. vi. seg. iv.

b *Deum esse dicit* Sic etiam Schottus Al. *dixit*.

c *Quae per se ipsam* Schottus *se ipsa*.

d *Antisthenes* Bon. *Anthistenes* Cynicae Sectae conditor, & Socratis auditor, de quo locuti sumus Diss. XL. cap. xiv. §. i.

Po-

e *Populares Deos* Gentium Dii alii *Populares*, alii *Consentes* dicebantur, ut diximus Diss. xxvii. cap. ii. §. xxii.

f *Idest summæ totius* Al. primam vocem omittunt.

19.

Cleanthes [a], & Anaximenes [b] æthera dicunt [c] esse summum Deum, cui opinioni poeta noster [d] assensit [e]. *

Tum pater omnipotens fæcundis [f] imbribus æther.
Conjugis in gremium [g] lætæ descendit, & omneis
Magnus alit magno permistus [h] corpore fœtus [i].

E 4 Chry-

a *Cleanthes* Zenonis discipulus, & in schola successor, Stoicus clarissimus, de quo vide Diss. XL. cap. xv. §. ii.

b *Anaximenes* Milesius nimirum Anaximandri sodalis, & Jonicæ scholæ post eum moderator. De eo plura diximus Diss. XL. cap. vi. §. iii.

c *Esse dicunt* Al. *dicunt esse*.

d *Poëta noster* Nempe Virgilius, de quo ibidem cap. xxii. §. xlii.

e *Assensit* Schottus ait - Deest fortasse: *dicens* Bon. *Adsensit*.

* Virg. Georg. L. ii. ℣. 325.

f *Fæcundis* Bon. *fecundis*.

g Conjugis in gremium Bon. *Conjungis*.

h *Permistus* Al. *per mixtus* Al. *permistos* Al. *commi-*

mistus uti legitur in antiquissimo Ms. Cod. a Rufio Turcio Aproniano V. C. emendato, qui nunc in Bibl. Mediceo-Laurentiana asservatur Florentiæ, a Foggino edito characteribus ad unguem repræsentatis.

i *Fœtus* Bon: *fetus*.

 20.

Chrysippus [a] naturalem vim divina ratione præditam, interdum divinam necessitatem, [b] Deum nuncupat. Item Zenon [c] divinam, naturalemque legem [d].

a *Chrysippus* Bon, *Chreysippus* Magnæ Stoæ ornamentum, de quo vide Diss. XL. cap. xv. §. iii.

b *Divinam Necessitatem* Cicero *de Nat. Deor. L.* 1. *Chrysippus*, ait, *vim divinam in ratione esse positam, & universæ naturæ animo, atque mente; ipsumque mundum esse, & ejus animi suffusionem universam; tum fatalem umbram, & necessitatem rerum futuram* &c.

c *Zenon* Stoicorum princeps, de quo vide Diss. XL. cap. xv. §. i.

d *Naturalem, divinamque legem* Al. *divinam, naturalemque* Nobiscum legit Schottus. Aldus vero annotat: *Hinc usque ad locum, qui est fol.* 10. (id est editionis Patris sui) *Bononiensis Liber Longobardicus quia desunt aliquot folia nihil adjuvat*. Vide infra ad cap. vii. seg. 15.

 21.

Horum enim omnium sententia, quamvis-

vis sit incerta,[a] eodem tamen spectat[b], ut providentiam unam esse consentiant, sive æther, sive ratio, sive mens, sive fatalis necessitas, sive divina lex, sive quid aliud[d] dixeris: idem est[e] quod a nobis dicitur Deus, nec obstat appellationum diversitas[f], quum ipsa significatione ad unum omnia revolvantur.

---

a *Quamvis sit incerta* I. e. non sibi constans.

b *Eodem tamen spectat* Bon. *expectat* quod in nostro Codice obvium est, semperque eodem modo variatum.

c *Sive æther* Isæus hasce voces omisit.

d *Quid aliud* Bon. *aliut* de more.

e *Idem est* Schottus & Al. *idem esse*.

f *Appellationum diversitas* Infinitus pene esset Catalogus diversarum appellationum, quibus Deum indicare Philosophi conati sunt. *Sed* ut Noster ait L. iv. cap. ix. seg. iii. *nihil obstant verba, quum sententia congruat veritati*.

 22.

Aristoteles,[a] quamvis secum ipse dissideat[b], ac repugnantia sibi & dicat, & sentiat, in summum tamen[c] unam mentem[d] mundo præesse testatur.

Pla-

---

a *Aristoteles*, qui ab omnibus superioribus philosophis longe secedens, Peripateticorum author extitit, & totius philosophiæ faciem mire innovavit. Vide a nobis de eo observata Diss. XL. cap. xix. §. i.

b *Secum ipse dissideat* Si ejus metaphysicæ libros ab initio percurrere non te pigeat, statim videbis quam æquo jure hanc censuram Aristotelicæ de Deo Doctrinæ non Lactantius solummodo, sed Doctorum virorum plerique fecerunt. Al. *secum desideat* Bunem. heic notam addit, qua ostendit eleganter dici, *dissidere cum aliquo* ex Vorst., & Turrenio. Vide supra ad cap. i. seg. 18.

c *In summum tamen* Schottus, & quidam editi *in summa tamen. Raro dictum*, inquit Bunem. sed tamen a Livio dictum scias lib. v. cap. xlvii., Cicero vero sæpe *ad summum* adhibuit, diverso tamen sensu.

d *Unam mentem* Præcipue, ut habet Isæus L. ii. *de Generat.* XII. *Divin.*, & VII. *de Mundo*.

 23.

Plato [a], qui omnium sapientissimus judicatur, monarchiam plane, aperteque defendit, [b] nec æthera, aut Naturam [c] sed, ut est, Deum nominat: ab eo mundum hunc perfectum, atque mirabilem esse fabricatum.

Quem

a *Plato* Jure, & merito omnium Sapientissimus, ut heic Noster inquit, judicatus. De eo vero locuti sumus Diss. xl. cap. xiii. §. i. Ubi de Sectis Academicis a prima sua Academia derivatis sermonem instituimus.

b *Monarchiam plane, aperteque defendit* S. Justinus M. Platonem probasse, ait *in Cohort. Græc.* §. xx. de uno, ac singulari Deo doctrinam, sed *metu cicutæ variam quandam, & simulatam de Diis disputationem instituisse* &c. *Aut*

c *Aut naturam* Desunt heinc plurima in Cod. nostro Bonon.

 24.

Quem* Cicero a secutus, atque imitatus in pluribus, Deum frequenter confitetur, ac supremum vocat in iis libris, quos de Legibus scripsit: ab eoque regi mundum argumentatur, cum disputat de natura Deorum, hoc modo: * *Nihil est præstantius Deo: ab eo igitur mundum regi necesse est: nulli igitur est naturæ obediens, aut subjectus Deus: omnem ergo regit ipse Naturam.*

* Cic. L. i. de Leg.

a *Cicero* Orator, ac philosophus inter Latinos sine controversia omnibus præferendus, cujus elogium dedimus Diss. xL. cap. xxii. §. xi.

* Idem L. ii. de Nat. Deor.

 25.

Quid autem sit Deus in consolatione a definit: *Nec vero Deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam, & libera, & segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens, & omnia movens.*

An-

a *In consolatione* Scilicet in Libro, quem Cicero *de Consolatione* inscripsit post filiæ suæ Tulliolæ obitum.

Pe-

Periit liber iste, & qui sub ejus nomine eodem titulo insignitur, vel Carolo Sigonio, vel Carolo Vianello editori a viris doctis tribuitur, Confer Fabric. Bibl. latin. l. i. cap. viii. n. 7.

g Idem de Conf. & L. i. Tusc. Quæst.

26.

Annæus quoque *Seneca a qui ex Romanis b vel acerrimus Stoicus fuit c quam sæpe d summum Deum merita laude prosequitur? Nam quum *de immatura morte* e dissereret: *Non intelligis*, inquit, *autoritatem*, *ac majestatem judicis tui*, *rectoris orbis terrarum*, *cœlique*, *&* *deorum omnium Dei* : *à quo ista numina*, *quæ singula adoramus*, *&* *colimus* f *suspensa sunt* g?

Item

* Senec. de Morte immat.

a *Annæus quoque Seneca*. Non unus in Annæa familia hisce nominibus inclaruit, quamvis prænomine omnes distinguantur. Is, de quo heic Lactantius loquitur, & nos Diss. xl. cap. viii. §. viii. disseruimus, est L. Annæus Seneca, Patria Cordubensis, Stoicæ philosophiæ professor egregius.

b *Qui ex Romanis* Etsi natione, ut diximus, Hispanus, Civis tamen Romanus erat; immo & Senator, Suetonio teste *in Nerone*, cujus præceptor fuit. Vide ubi supra.

c *Vel acerrimus Stoicus fuit*. Hoc Senecam negare *Epist. XLV.*, & *de vita Beata* cap. iii., annotat Walchius

chius. Adde & quædam illorum placita sæpe impugnare, nec raro deridere; Plerumque tamen Stoicæ doctrinæ fautor est; immo Stoicorum paradoxorum nullum falsum esse, se demonstraturum spondet Epist. LXXXVII. Vide a nobis de eodem dicta ubi supra.

d *Quam sape* vide infra seg. 28. *quam multa*.

e De immatura morte Hic Senecæ liber inter deperditos recensetur a Fabricio Bibl. Latina L. II. cap. cap. IX. n. X. Noster L. III. c. XII. II. iterum eum laudat.

f Quæ singula adoramus, et colimus, Salmasius heic apud Gallæum plurima nectit, quæ ad adorationis ritum, juxta Ethnicorum morem adhiberi falsis Numinibus solitum, explanandum pertinent; sed valde diminuta est illa adorationis descriptio, quæ solummodo per porrectionem deosculatæ manus fieri consueverat. Nos cum authore nostro de cultu Deorum infra agemus, & Diss. XXVII. cap. IV. §. XXXI.

g Suspensa sunt. I. e. in altum locata; puta Solem, Lunam, Sidera, quæ pro Numinibus, sive ignis divini sedibus habebantur a Stoicis quibusdam; ut diximus Diss. xxvii. cap. ii. §. iii.

 27.

* Item in exhortationibus a: *Hic, quum prima fundamenta molis pulcherrimæ jaceret, & hoc ordiretur* b, *quo neque majus quicquam novit natura, nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui Deus genuit* c.

Ex-

* Idem in L. Exhort. *Item*

a *Item in Exhortationibus* Istum quoque Senecæ librum *Exhortationum* excidisse, testatur Fabricius ubi supra.

b Et hoc ordiretur Al. *ordiret*.

c Deus genuit Al. *Deos genuit* Sic legendum credidit Bunem. ex cap. vii. seg. 5. hujusce libri, ubi ex Crenio ad hunc locum provocat. Et bene. Quamvis alii non errasse a Senecæ scopo videntur, quum heic Philosophus ille ex Stoicorum systemate de Mundi productione loquatur, quam summo quidem Deo, nempe igni, ita tribuit, ut etiam Diis minoribus, qui in eo continebantur, aliquod opus fuerit. Confer Laertium lib. vii. seg. 138., ipsumque Senecam L. vi. *de Benef.* cap. xxiii., & Ciceron. *de Legib.* l. i. c. viii.

 28.

Et quammulta alia de Deo, [a] nostris similia locutus est, quæ nunc differo, quod aliis locis [b] opportuniora sunt. Nunc satis est demonstrare [c], summo ingenio viros attigisse veritatem, ac pene tenuisse [d], nisi eos retrorsum infucata [e] pravis opinionibus consuetudo rapuisset: qua & Deos alios esse, [f] opinabantur: & ea, quæ in usum hominis [g] Deus fecit, tanquam sensu prædita essent, pro Diis habenda, & colenda credebant.

CA-

a *Et quam multa alia de Deo* Al. Tò *quam* omittunt; fortasse Vallæ censuram metuentes, utpote qui L. i. *Elegant. cap.* xvii. *quam* pro *valde* quum positivis per-

perperam jungi contendit, subdens. *Qua in re non verebor reprehendere Boethium, Priscianum, & elegantiorem utroque Lactantium*. Eidem tamen optime sese opposuerunt Jo: Despauterius *in raris Commentar. Gramm.* & Bunem. heic plurima optimorum exempla in medium adducendo, in quibus *quam multa*, *quam multi* clarissime habetur; & equidem hanc singularem dictionem saltem exceptam judico, ut ad L. *de Opif. Dei* cap. i. seg. i. me annotasse memini.

b *Quod aliis locis* Schottus. *Quia aliis locis*.

c *Demonstrare* Al. *demonstrasse*.

d *Ac pene tenuisse* Aldus ex MS. Tomæ Taxaquetii. *pæne* Al. *prope tenuisse*.

e *Retrorsum infucata* Sic Aldus ex eodem MS.Cod. Taxaquetii. Schottus, *Retrorsus infuscata*. Utraque bona lectio, & loci propria. Al. *infatuata*. Al. *fucata*.

f *Deos alios esse* Aldus ex eodem Cod. secundam vocem excludit, quæ in Michaelis Tomasii editione, vel non observata, vel diversimode annotata sunt.

g *Qua in usum hominis* Heum: *Intelligit*, inquit, *Sidera*. At non solum Sydera, sed creaturas pene omnes, quibus divinos honores decretos ab Ethnicis fuisse, nemo est in historiis, ac fabulis tam hospes, qui id ignoret.

CAPUT. VI.

I.

NUnc ad divina testimonia transeamus a, sed prius unum proferam, quod est simi-

a *Transeamus* Schottus, & Sparkius, *Redeamus*.

simile divino [b], & ob nimiam vetustatem, & quod is, quæ nominabo, ex hominibus inter Deos relatus est [c].

b *Quod est simile divino*. Divina heic a Lactantio dicuntur non quæ talia revera erant; sed quæ ab Ethnicis talia putabantur, ut infra patebit.

c *Inter Deos relatus est* Al. *in Deos*. Sic Schottus, & Aldus. Vide Diss. xxvii. c. iv. §. xxix.

§. 2.

Apud Ciceronem* C. Cotta Pontifex [a] disputans contra Stoicos de religionibus, & de varietate [b] opinionum, quæ solent esse de Diis, ut more Academicorum [c] omnia faceret incerta, quinque fuisse Mercurios [d] ait; & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuisse eum, a quo Argus [e] occisus sit; ob eamque causam in Aegyptum profugisse [f], atque Aegyptiis leges, ac literas tradidisse.

Hunc

* Cic. de Nat. Deor. L. iii. c. xxii.

a *C. Cotta Pontifex* In Cod. Cæsaraug. *Coctas* legitur ex Schotto. Is Academicæ Sectæ propugnator in libris de Nat. Deor. a Tullio inductus est.

b *Et de varietate* Schott. *& de vanitate*.

c *Ut more Academicorum*. Vide Diss. xi. Cap. xiii. a §. i.

d *Quinque fuisse Mercurios*. Vide Diss. xxvii. c. iii. §. xvi.

Occi-

e *Occisus sit Argus*. Vide Diss. xxvii. cap. iii. §. xxv. Al. *Argus sit occisus*. Nobiscum Aldus, Scottus, & alii.

f *In Ægyptum profugisse*. Fulvius Ursinus ait: Videtur legendum: *Ægypto præfuisse. Nam locus iisdem fere verbis a Cicerone descriptus est, qui l.* iii. De Nat. Deor. *eandem rem copiose narrat. Videndus Pausanias, apud quem plura de Mercurio, qui a Pheneatis colitur, leguntur in Arcadicis; & ipsorum etiam Phenetarum extat apud me nummus perlegans ex Argento, in cujus altera parte Mercurius tutelaris eorum Deus, signatus est.* Hactenus F. Ursinus.

 3.

Hunc Ægyptii Thoth [a] appellant, a quo apud eos primus anni sui mensis, id est September [b], nomen accepit. Idem oppidum condidit, quod etiam nunc Græce vocatur [c]

F Ερ-

a *Hunc Ægyptii* Thoth. Al. *Thoyth*. Al. *Toyth*. Mirifice variant in hocce nomine Scriptores, & libri tam impressi, quam Mss. Philo Byblius *Ægyptii*, inquit, Thoyth, *Alexandrini* Thoth *nominant. Græci* Ἑρμῆν, *hoc est*, Mercurium, *reddiderunt*. Adde Euseb. *de Præpart. Evangel.* l. 1. cap. vii. Huet. *demonstr. Evangel. Proposit.* iv. cap. iv., & Bochart. *Geogr.* 5. *part. post.* lib. 1. cap. 42.

b Primus anni sui mensis, id est, September. Vide diss. xxii. c. 1. §. v.

c *Græce vocatur* Ἑρμόπολις. Al. *Ermopolis*, Al. *Hermepolis*. Al. *Mercurii Civitas*. Confer Ptolem. Geogr. l. iv. cap. v. Plin. l. v. cap. ix.

Et

Ἑρμόπολις [d], & Phaneatæ [e] servant, & colunt eum religiose. Qui tametsi homo fuerit; antiquissimus tamen [f], & instructissimus omni genere doctrinæ, adeo, ut ei multarum rerum, & artium scientia, Trismegisto cognomen [g] imponeret [h].

d *Et Pheneatæ*. Sic Cicero, & Eusebius l. c. Al. *Feniatæ*. Sic Schottus, & Aldus. Al. *Fænices*. Al. *Phæmatæ &c.* Popoli sunt, qui Phanæum Oppidum, in Arcadia situm, habitabant. Nonnulli legunt *Saitæ*, qui in Ægypto degebant, teste eodem Cicerone l. iii. de N. *Deor.* Ubi de tertia Venere loquens, *quam*, inquit, *Ægyptii Saitæ colunt*: Iccirco non spernenda hæc lectio mihi quidem semper visa est, quam Thomasius servarit, & Betuleius, licet in notis discrepent.

e *Servant, & colunt*. Al. primum verbum omittunt.

f *Qui tametsi homo fuit; antiquissimus tamen*. Al. *fuerit*. Al. *tamen & si* Al. diversimode interpungunt.

g *Trismegisto cognomen*. Al. *Trismegisti nomen*.

h *Imponeret*. Scilicet scientia. Al. *imponerent*. Nempe Pheneatæ.

 4

Hic scripsit libros, & quidem multos, ad cognitionem divinarum rerum pertinentes, in quibus majestatem summi, ac singularis Dei asserit; iisdemque nominibus appellat, quibus nos, Deum, & patrem [a], ac nequis nomen

a *Deum, & Patrem*. Schottus. *Dominum, & Patrem*.

Ἀνώ-

men ejus requirat, Ἀνώνυμον [b], id est, sine nomine esse dixit, eo quod nominis proprietate non egeat [c], ob ipsam scilicet unitatem [d].

b Ἀνώνυμον Al. Ἀνώνυμον, I. E. Anonymum, seu, nomine carentem.

c *Non egeat*. Vide infra C. xi. seg. 38. & l. ii. Cap. xvii. seg. 6.

d *Ob ipsam scilicet unitatem*. Iccirco Nomen *Adonai*, seu *Jehovah*, quod, a Septuaginta interpretibus versum est in Græcum *Kyrios*, & perperam ab aliquibus lectum ПІПІ, *Dominum* significans, Proprium .i. illius esse dicitur Psal. LXVII. v. 4., *Dominus nomen illi*.

 5

Ipsius hæc verba sunt [a]: ὁ δὲ Θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος ἐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν Ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non est [b], quia solus est: nec opus est proprio vocabulo, nisi quum discrimen exigit multitudo, ut unamquamque personam sua nota, & appellatione designet. Deo autem, quia semper unus est, proprium nomen est Deus [b].

 Su-

* Trismeg. Pimand. c. xi. i.

a *Ipsius hæc verba*. ὁ δὲ Θεὸς &c. quæ sic Latine in veteribus quibusdam codicibus leguntur: *Deus autem unus: unus autem nomine non eget, est enim sine nomine.*

b *Proprium nomen est Deus*, seu Dominus ab universali providentia, suppremoque dominio.

a Supe-

 6.

Supereſt [a], de reſponſis, carminibuſque ſacris [b] teſtimonia, quæ ſunt multo certiora, proferre [c]. Nam fortaſſe ii, contra quos agimus: nec poetis putant eſſe credendum, tanquam vana fingentibus: nec philoſophis, quod errare potuerint, quia & hi homines fuerunt [d].

a *Supereſt ut*, Secundam vocem ex Cœſaraug. Cod. reſtituimus innuente Schotto.

b *De reſponſis, carminibuſque Sacris*. Nempe ut Ethnici putabant. Virg. l. vi. æn. v. 44. . . . . . *Reſponſa Sibyllæ*.

c *Proferre*. Al. *Proferamus*. Pro utraque lectione plurima a Bunemanno afferuntur Lactantii exempla.

d *Errare potuerunt, quia & hi homines fuerunt*. Schottus, & Alii quidam: *Errare potuerint, quia & ipſi homines fuerint*. Sic etiam Aldus. To *hi* Schottus delet.

 7.

M. Varro [a], quo nemo unquam doctior, ne apud Græcos quidem, vixit [b], in libris re-

a *M. Varro*. Romanorum doctiſſimus, de quo vide quæ diximus diſs. xl. C. xxii. §. xl.

b *Apud Græcos quidem, vixit*. Al. Addunt. *Nedum* ſeu, *neque apud Latinos*. Quæ tamen pro gloſſemate, inſcite appoſito, communiter habentur, eaque Aldus delenda exiſtimavit ex Patris ſui editione, autho-

rerum divinarum [c], quos ad C. Cæsarem Pontificem maximum scripsit: cum de quindecim viris [d] loqueretur, Sibyllinos libros, ait, non fuisse unius Sibyllæ, sed appellari uno nomine Sibyllinos, quod omnes fœminæ vates, Sibyllæ sint [e] a veteribus nuncupatæ, vel ab unius Delphidis [f] nomine, vel a consiliis Deorum enunciandis [g]: σιοὺς enim Deos, non Θεὺς, & consilium non βυλὴν, sed βυλὴν appellabant Aeolico genere sermonis [h].

thoritate codicis MS. Taxaquetiani; quamquam Michael Thomasius ea sine aliqua annotatione retinuerit.

c *In libris rerum divinarum*. Hos, dicunt, VI. fuisse ex August. *de Civitat. Dei*.

d *De quindecim viris*. Apud Romanos Collegium ex Patriciis quindecim Pontificum erat, qui tam divinis Mysteriis, & Sacrificiis solemnibus, quam responsis dandis in Algido, seu Dianæ templo, præesse jussi erant. Hi dicti sunt Sibyllini, a Sylla Dictatore instituti. Nam primum duo solummodo, deinde decem, ante ipsum fuerunt. Post tempora autem Syllana usque ad LX. eorum numerus excrevit; quos omnes tandem defecisse sub Honorio Principe opera Stiliconis, testatur Rutilius Nnmantianus in his, quæ supersunt *sui Itinerarii* Carminibus, a Baronio, aliisque laudati. Vide Diss. XL. C. ii. §. vii. seq.

e *Omnes fœminæ vates, Sibyllæ sint*, Vide diss. XL. Cap. ii. §. vii. Sic Schottus. Al. *Sibyllæ sunt*.

f *Vel ab unius Delphidis*. Vide infra seg. 9.

g *Enunciandis*. Sic Schotti Al. *denunciandis*.

h *Aeolico genere sermonis*. Cum Lactantio faciunt. Hierouymus, Serrius, Hisidor., Erasmus, Schmidus con-

contradicente Salmasio ad Solinum pag. 56. Sed numquid Varrone Sapientior Salmasius? Vide Fabric. Bibl. Gr. tom. i. l. i. C. xxix. a n. viii.

§. 8.

Itaque Sibyllam dictam, esse quasi Θεοβουλην. Cæterum Sibyllas decem [a] numero fuisse, easque omnes enumeravit sub authoribus, qui de singulis scriptitarunt [b]. Primam fuisse de Persis, cujus mentionem fecerit Nicanor [c], qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit [d]. Secundam Libyssam [e], cujus meminit Euripides [f] in *Lamiæ* prologo [g].

Ter-

a *Sibyllas decem*. Vide diss. nostram xL. C. ii. §. vii.

b *Scriptitarunt*. Al. cum Schotto *scriptitaverint*. Sic etiam Aldus Verbum frequentativum a *Scripto*, Cicerone, & Horatio usitatum. Antiquiores de Sibyllis Scriptores quatuor laudat noster *de Ira Dei* Cap. xxii. seg. 5.

c *Nicanor*. Hujusce authoris notitiam nullibi reperio; Nam quamvis Thysius dicat, hunc fortasse illum fuisse, qui Leander Nicanor Alexandrinus dictus est, tamen incertum prorsus, hic ne, an Samius, an Cyprius, an Stagirita, an alius fuerit? Vide diss. xL. Cap. xxii. §. xxvii.

d *Alexandri Macedonis scripsit*. Confer Fabricii Bibl. Græcam tom. iii. cap. 8., ubi plurimos, qui de eodem scripserunt, commemorat.

e *Secundam Libyssam*. Al. *Libytam*. Græcum vocabu-

cabulum placuisse Lactantio putavit Bunem.

f *Cujus meminit Euripides*. Schotti *meminerit*. De Euripide vide diss. XL. Cap. iii. §. iii.

g *In LAMIÆ Prologo*, Titulus erat Tragœdiæ deperditæ, de qua diximus ubi supra. De *Lamiis* vero, vide infra Cap. xxii. Sag. 13.

§. 9.

Tertiam Delphidam [a], de qua Chrisippus [b] loquitur in eo libro, quem *de divinatione* composuit. Quartam Cimmæam [c] in Italia, quam Nævius in libris *belli Punici* [d], Piso in *annalibus* [e] nominat. Quinta Erythræam [f], quam Apollodorus Erythræus [g] affirmat, suam fuisse civem: eamque Grajis [h] Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Trojam, & Homerum mendacia scripturum [i]. Sextam Samiam [k], de qua scripsit Eratosthenes [l] in *antiquis annalibus Samiorum*, reperisse se scriptum.

a *Tertiam Delphidam*. Al. *Delphida* cum MS. Taurinensi Epitom. Cap. v. *Al. Delphicam*. Al. *Delphitam*.

b *Chrisippus*. Confer diss. XL. Cap. xv. Seg. iii. Laertius in Zenone Latino, inquit heic Aldus, 314. *citat Lib.* ii. *de divinatione*. Adde Ciceronem de eadem.

c *Quartam Cimmeam*. Sic in Epitom. MS. Taurinensis, quem sequor, Bononiensi deficiente, quamvis Davisius corrigendum putaverit *Cimmeriam*, & Al. *Cumæam* legant. *Lilius Giraldus*, ait heic Schottus, *Cimmeriam vocat ex Cimmeriis*, *V. Italiæ Populis*, *ut Sui-*

Suidas, & Isidorus scribunt, putantque: atque adeo asserit, in Lactantii Codicibus perperam vocari Cimmaeam, De ea vide diss. L.

d *Naevius in libris BELLI PUNICI*. De eo vide diss. XL. Cap. XXII. §. XXV.

e *Piso in ANNALIBUS*. Vide ubi supra §. XXX.

f *Quintam Erythraeam*. Al. sine diphthongo.

g *Apollodorus Erytraeus*. De eodem mentionem facit Lactantius Cap. XXII. de *Ira Dei* seg. 5. Fuit Grammaticus, cum Atheniensi non confundendus. Vide diss. XL. Cap. XXII. §. II.

h *Grajis*. Al. *Graecis*.

i *Scriptum*. Al. *Scriptitarunt*. Ante omnes Scriptores mendaciorum primum fuisse Homerum, dixit Lucianus in *Philopsi* n. 2., & in *Gallo* n. 6. ubi *Nugatorem Poetam*, & *somniorum imperitum* eum appellat. Vide hac de re Fabric. Bibl. Graec. l. II. Cap. VII. n. X.

k *Sextam Samiam*. In MS. Taurinensi Epitom. *Sammajam*.

l *Eratosthenes*. Patria Cyrenaeus, *Plato minor* appellatus, de quo vide diss. XL. Cap. XXII. §. XVII.

 10.

Septimam Cumanam, nomine Amaltheam [a]: quae ab aliis Demophile, vel Hero-

a *Septimam Cumanam, nomine Amaltheam*. Al. *Cumaeam*. Al. *Erithream*. Idem Lil. Gir. ex eodem Schotto hanc septimam utroque nomine cum Cumaeam, tum Cumanam dici Herophile, licet hoc nomine Eusebius Samiam vocet; Aristotiles, & Suidas Erythream, ut ait idem Lilius.

De-

rophile [b] nominatur: eamque novem libros attulisse ad regem Tarquinium Priscum [c], ac pro eis trecentos Philippeos [d] postulasse, Regemque aspernatum pretii magnitudinem [e] derisisse mulieris insaniam: illam in conspectu regis tres combussisse, ac pro reliquis idem pretium poposcisse.

Tar-

---

b *Demophile*, *vel Herophile*. Al. *Heriphile*, *vel Dephile*. Al. *Demophile nominatur*. Vide ubi supra.

c *Ad Regem Tarquinium Priscum*: Dionys. Helicarn. inquit Schottus *Antiq. Rom. l.* iv. *Agell. L.* i. *Cap.* xix. *Onuphr. Panv.* x. *Betulei. hetc*, *Plin.* xiii. *Cap.* xiv. *Servius in* vi. *æn.* SUPERBUM. Hanc historiam diversimode narrant Veteres Scriptores, qui pro Tarquinio *Prisco Superbum* nominant; quos, ut Cujacius conciliaret ad *Lib. de Orig. Jur.* ii. §. ii. cum aliis quibusdam, non solum *Superbum* pro *Prisco* sæpe poni observavit, sed utrique utrumque nomen fuisse tradidit. Vide Arntz. ad Sex. Aurel. Vict. *de V. Ill. Cap.* vii. *n.* 15., & Fabric. *Bibl. Gr. l.* i. *Cap.* xxxi. n. i.

d *Trecentos Philippeos*. Servius ad Virgil. vi. æn V. 72. *Qui*, ait, *aurei tunc pretiosi erant*. Se non intelligere fassus est Betuleius quomodo hocce Numi genus tunc Romæ fuerit, nec credere a Philippo, vi. Macedoniæ Rege, qui Anco Martio Synchronus fuit, illud cusum fuisse. Gallæus ex iis, quæ sequuntur, *Aureos* legere mallet, *siquidem eo tempore nondum fuerat Philippus Macedo*. Subdit Walchius. *Sed Veteres auctores in re Nummaria ita scribunt, prout facies ejus erat tempore suo, quo multis exemplis potest illustrari*. Possent hæc facile admitti si verum esset, quod Justinus narrat l. viii. Cap. i. n. ii. de Philippo Argæi filio, immatura mor-

morte fublato ; Sed quum hic xxxviii. fecundum Eufebium , & ad minus xxxv. fecundum alios regnaffet annis , quorum xxviii. exegerat quum apud Romanos Tarquinius Prifcus Regno potitus eft , non video quare fides deneganda fit Servio , & Lactantio , nec qua ratione communis lectio fit immutanda ; maxime ob ea , quæ paullo infra de *aureis* dicturi fumus . Seg. ii. Valerian. Imper. apud Trebell. Pollion. in Claudio eo nomine fuos Nummos appellat . *Philippeos* , inquit , *noftri vultus annuos centum* . Qui mox dicuntur *Aurei Valeriani* . Adde Horat. l. ii. Epift. i. ad Augult. & Aufon. Epift. v. Theoni V. 19. , & 23. , in qua Philippos , & Darios eofdem appellat .

e *Afpernatum pretii magnitudinem* . Petr. Junius apud Crenium P. ix. *Animad.* legit . *Confternatum pretii magnitudine* . ubi plura de Philippeis adduntur .

f *Idem pretium propofciffe* . Sic Aldus Al. *poftulaffe* .

 11.

Tarquinium multo magis mulierem infanire putaffe . Quæ denuo tribus aliis exuftis , quum in eodem pretio perfeveraret , motum effe regem , ac refiduos trecentis aureis emiffe [a] : quorum poftea numerus fit auctus , Capito-

a *Trecentis aureis emiffe* . Quamquam apud Romanos ante Pyrrhum Regem devictum non auro tantum , fed ne argento quidem fignato , uti mos effet ex Plin. lib. xxxiii. Cap. iii. non tamen incredibile eft , numos aureos , & argenteos tempore Tarquinii in regium ærarium fuiffe illatos ; fiquidem Eufebio , Cedreno , & Ifidoro teftibus , Numa Pompilius nomine , & imagine-

pitolio refecto [b], quod ex omnibus civitatibus [c] & Italicis, & Græcis, & precipue Erythræis coacti, allatique sunt Romam, cujuscunque Sibyllæ nomine fuerunt [d].

Octa-

---

gine sua numos Romæ, saltem argenteos, signare cæpisse dicitur a Scaligero in animad. *ad Chron. Eusebii* MCCCVI. Tandem, quare patrio more non poterat mulier alienigena Philippeos aureos postulare, quos non re ipsa; sed valore esset acceptura?

b *Capitolio refecto*. Dupplex Romæ Capitolium fuisse, Veteres narrant; primum quidem satis parvum, ad Occasum Montis Quirinalis situm, ubi hodie Horti, & perampla Barbarinorum habitatio visuntur, quod Numam Pompilium a fundamentis excitasse tradidit Cospinianus *in fastos Cassiodori*. Secundum vero, & amplissimum a Tarquinio Prisco inchoatum, a Superbo absolutum, ab Horatio Pulvillo dedicatum in Monte, cui nomen Saturnius, seu Tarpejus antea erat, unanimi consensu narrant Prisci Scriptores. Hocce vero ter exustum, ter reparatum dicunt: Scilicet I. Bello Civili Syllano, & ab eodem Sylla postmodum instauratum: II. Bello Vitelliano, a Vespasiano deinde reparatum. III. demum extremis ejusdem Vespasiani temporibus, sed longe magnificentius a Domitiano excitatum, qui xii. millia talenta in eo opere impendisse dicitur. Heic de prima restauratione sermo fit; Vide Tacitum *l.* vi. *Ann.* Cap. xii., ubi pro *Civili* bello, *Sociali* legitur. Memoriæ lapsus a Lipsio creditur Tacitus, quamquam Julianus Pichon ob mutuam utriusque belli connexionem, unum pro alio sumi posse putaverit. Adde quæ a nobis annotantur ad *l. De Ira Dei* cap. xii. Seg. *6.* & diss. XL. Cap. ii. §.viii.

Ex

c *Ex omnibus Civitatibus* &c. Tacitus ubi supra, *Samo, Ilio, Erythris, per Africam etiam, & Siciliam, & Italicas Colonias*.

d *Fuerunt*. Al. *fuerint*.

12.

Octavam Hellespontiam [a], in agro Trojano natam, vico Marpesso [b], circa oppidum Gergithium [c]: quam scribit Heraclides Ponticus [d] Solonis, & Cyri fuisse temporibus [e]. Nonam Phrygiam [f], quæ vaticinata sit Ancyræ [g]. Decimam Tyburtem, nomine Albuneam [h], quæ Tybury colitur, ut Dea [i], juxta ripas Anienis: cujus in gurgite simulachrum ejus inventum esse dicitur, tenens in manu librum, cujus sacra Senatus in Capitolium [k] transtulerit [l].

Harum

a *Octavam Hellespontiam*. Sic in MS. Epitom. Al. *Hellesponticam*. Al. *Hellespontiacam*. Lact. infra Cap. xi. Seg. 59. *Mare Hellesponticum*. Nostra lectio Ciceronem audit Epist. Fam. l. xiii. 53. *Si quid habebit cum aliquo* HELLESPONTIO *controversiæ*.

b *Vico Marpesso*. Schottus, & Aldus, *Marmesso* quod pluribus placuit. Ego vero nihil immutandum censui, quia etiam apud Geographos nobiliores eandem variationem reperio. Nostræ tamen Lectioni favet Tibullus L. ii. cap. v. V. 67.

* Quidquid Amalthea, quidquid Marpessia dixit. Et Virgil. æn. vi. V. 471. *Marpessia cautes*. Ubi Servius, *Marpesos*, ait, *Mons est pari insulæ*. Ideoque non

non vicus, sed Mons a vico distinctum, ut bene observat Baudrant, & espresse legitur apud Stephanum de Urbibib.. ΜΑΡΠΗΣΣΑ ὄρος Πάρȣ. &c. Qui tamen de vico nostro omnino tacet, quem alii situm dicunt in Troico Idæ Monte. Al. *Marivesso*. Al. *Marnesso*.

c *Circa oppidum Gergithium*. Al. *Gergitium*. Idem Stephanus ubi supra V. ΓΕΡΓΙΣ. Thoma de Pinedo interprete. *Gergis*, ait, *Urbs Trojæ*, & *declinatur* Gergis, Gergithis. *Dicitur etiam* Gergithus *nominativus a Genitivo*, *ut* Træzenus. *Civis*, Gergithius, *fœm.* Gergithia, *a quo* Gergithia Sybilla *oraculorum interpres*, *cujus imago in Gergithiorum Numismate*, *ipsa*, & *Sphinx inculpta fuit*, *ut Phlegon Olympiadum l.* ii. *In Templo vero Apollinis Gergithii Sibyllæ sepulchrum esse ajunt* &c. Betuleius perperam verba Stephani interpretatus est, quam heic, ait, de Stephano: *testatum esse*, *Sibyllam eandem esse cum Sphynge*, *percutique solitam in Numismate* &c.

d *Heraclides Ponticus*. Plures invenio viros hisce nominibus insignitos, quorum hic Historiographus, etiam *Odessita* a Stephano appellatur. Vide Diss. xi. Cap. xvii. §. ii.

e *Solonis*, & *Cyri fuisse temporibus*. Scilicet circa Olymp. xiv. aut iv. vide diss. xxii. §. xviii.

f *Nonam Phrygiam*. Epit. Cod. Taur. *Nonam Frygiam*. Hanc Capella eandem cum *Erythræa*, & *Cumana facit*, inquit heic Betuleius; sed non mirum. quum Sibyllarum numerum Author ille ad binarium contrahere studuerit. Vide diss. xi. cap. ii. §. viii.

g *Ancyræ*. Aldus ex Cod. Taxaquet. *Anticirat*; Urbs, quæ quamquam in Galatia a quibusdam ponatur, Prygiæ tamen est, ut docet Stephanus de Urbibus. *Angorim* etiam dicta est Jovio Hist. lib. xiii. *ab Ancora*, quæ ibidem reperta est, & in Sacello Jovis reposi-

posita, teste Pausania L.vii. *in Atticis*, ubi de Pergamenis ait: *Ancyra Phrygum Oppido occupata, supra Sangarium amnen* consederunt. *Eam Urbem Midas Gordii filius condiderat, & ad meam sane usque ætatem permansit ancora ab ea inventa in Jovis æde.*

h *Tyburtem nomine Albuneam* Al. *Tyburtinam.* Sic. Schotthus. Al. *nomine Almuneam* Al. *Albunaeam* Al *Albunam* ex Tibull. eleg.v. l. ii. vide Turneb.xi. Adverf. 26. Broukus ad Tibull. l. c. *Albunea* nomen Fontis, & Sylvæ est ab aquæ qualitate factum, unde nonnulli etiam *Leucotheam* dictam fuisse volunt cum Servio ad Virgil. æn. vii. V. 53., quamquam nihil ibi de Sibylla.

i *Colitur, ut Dea*, Non solum id Indicant Mons, & Fons ejus nomine in agro Tiburtino, ut ait Gallæus, & ex eo Langlet; sed præcipue Templum, eidem olim dicatum, etiamnum in parte conspicuum, Virginique Deiparæ Sacrum, in cujus externi muri corona antiquo charactere exaratum legitur.

Lucio Caelio L. F.:

Vide Kircher. *in Latio* cap. vii., & Zappium in *Annalibus Tiburtin.*

k *Cujus sortes Senatus in Capitolium transtulerit* Hæc omnia delent Schottus, & Aldus Al. *cujus Sacræ* Al. *in Capitolio* Al. *abstulerit* Al. *attulit* Eligo hanc lectionem ob illud Tibulli l. ii. v,, seu Eleg. vi. a V. 67.

Quidquid Amalthea, quidquid Marpessia dixit
Herophile, Phœbo grata, quod admonuit,
Quodque Albuna Sacras *Tiberis per flumina* Sortes
Tortavit &c. Forte enim Lactantius, ut ait Bunem., scripserat *Sacras sortes*: scilicet *cujus Sacras sortes &c.*

l *In Capitolium* De hac Historia dubitari nequit, ut ostendimus diss. xi. cap.ii. §. ix.

 13.

Harum omnium Sibyllarum carmina, & ferun-

feruntur, & habentur, [a] præterquam Cimmææ [b]: cujus libri a Romanis occuluntur, nec eos ab ullo, nisi a quindecim viris [c], inspectos habent [d]. Et sunt singularum singuli libri: quos quia Sibyllæ nomine inscribuntur, unius esse credunt [e]: suntque confusi, nec discerni, ac suum cuique assignari potest, nisi Erythrææ, quæ & nomen suum carmini verum [f] inseruit, & Erythræam se nominat, ubi, prælocuta est [g], quum esset orta Babylone [h].

Sed

---

a *Harum omnium Sibyllarum carmina, & feruntur, & habentur* Tullius l. ii. *de divinat.* hoc negare videtur, cui favet Dionys. Halicarn., qui hujusmodi versus ex arte compositos, ac Sibyllinis insertos fuisse tradunt; At Svetonius de Augusto scribit, eum libros Sibyllinos, aliis crematis; retinuisse, eosque *delectu habito condidisse duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi*. Vide diss. l. c.

b *Præter quam Cimææ* Sic iterum lego cum MS. Taurinensis Epit. deficiente adhuc Bonon., & ante me sic legerat Bunem. Al. *Cumææ* præferunt cum Isæo, qui eandem hanc esse putat cum Cumana, quia qui sedulo occultabantur illi erant, qui a Sibylla Tarquinio venditi fuerant, provocatque pro sua lectione ad Halicarn., ad A. Gellium, ac ad eundem Lact. cap. xxiii. *de Ira Dei*, At ubique locorum varias reperio lectiones, & præsertim in nostro Bonon. Cod. punctis sic verbum hocce *Cumææ* ibidem insignitum, quibus corrigenda, ut sæpe monui, indicari solent in Mss. codicibus. Vide in diss. l. c.

Nisi

c *Nisi a quindecim viris* Hi primum duumviri ex institutione Tarquinii fuerunt usque ad annum V. C. cccxxciix. auctus deinde eorum numerus, & Decemviri creati sunt. Demum iis quinque additis, Quindecim virorum Sacris faciundis collegium institutum esse, Livius, Dionys., Aliique de Hist. Rom. agentes passim tradunt. Nos supra seg. 7.

d *Inspectos habent* Aldus, & Schottus *inspici fas habent*. Al. *inspectos habent*, ut ex Gronovii membranis Bunem. Al. *fas habentur*.

e *Quos, quia Sibyllæ nomine inscribuntur, unius esse credunt* Sic cum cod. Cæsaraug. ex Schotto legendum puto, ubi Al. habent *qui . . . . creduntur*, ut Aldus notat ex Taxaq. Cod.

f *Quæ & nomen suum carmini verum* Ultimam hanc vocem delet Schottus; Al. *nomen suum verum carmini*. Mecum legit Aldus ex Cod. Taxaq.

g *Se nominat, ubi prælocuta est* Sic lego cum Aldo, Schotto, & Bunem. nisi quod Schottus *prolocuta est* habet, ubi Al. perperam *Se nominatam iri prælocuta est*.

h *Babylone* Ita Iidem habent Al. *Babylonis* Al. *Babiloniæ*.

14.

Sed & nos confuse Sibyllam dicemus [a], sicubi testimoniis earum fuerit abutendum [b]. Omnes igitur hæ Sibyllæ unum Deum prædicant,

a *Sibyllam dicemus* Schottus *Sibyllas*.

b *Fuerit abutendum* I. E. *utendum*, ut sæpe Cic. E. G. *de Nat. Deor.* ii. *Sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur* Adde Doletum in Comm. L. L.; & Barth. *adversar.* l. xix. cap. xv.

Quæ

tant, maxime tamen Erythræa: quæ celebrior inter cæteras, ac nobilior [c] habetur: siquidem Fenestella diligentissimus scriptor [d] de XV. Viris dicens, ait: restituto Capitolio retulisse ad senatum C. Curionem Cos. [e], ut legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquisita, Romam deportarent [f]: itaque missos esse P. Gabinium, M. Octacilium [g], L. Valerium: qui descriptos a privatis versus circa mille Romam deportarunt [h]. Idem supra ostendimus dixisse Varronem [i]

c *Qua celebaior inter cæteras, ac nobilior* Laurentius Valla *celeberrima .... ac nobilissima* heic scribendum esse censuit L. i. Elegant. cap. xiii. Et Despauterius in *Comm. Gramm.* optime vindicat Lactantium, cui adde Vechn. *Hellenol.* p. 59. ex Bunem.

d *Fenestella diligentissimus Scriptor* De eo vide ad cap. xxii. de I. D., & diss. xi. cap. xxi §. xviii.

e *C. Curiorem Cos.* Is consul fuit cum Cn. Octavio an. C.V. DCXXXVII., aut DCXXXVIII. vide Tabul. Chronol.

f *Romam deportarent* Al. *reportarent*.

g *M. Octacilium* Schott. *M. Ottilius*.

h *Versus circa mille deportarunt* Al. *deportaverunt* Vide Dionys. Halicarn. L. iv. *Antiq. Rom.* Al. *deportarin*.

15.

In his ergo [a] versibus, quos legati [b] Romam

a *In his ergo* Heic codex Bon. continuatur. Al. *In iis*

niam attulerunt [c], de uno Deo hæc ſunt teſtimonia :

Εἷς Θεὸς ὃς μόνος Ἀρχει [d] *ὑπερμεγέθης* [e] *ἀγένητος* [f].
Hunc eſſe ſolum Deum, ſummum [g], qui cœlum fecerit, luminibuſque diſtinxerit :

> Ἀλλὰ Θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος ὃς πεποίηκεν
> Οὐρανὸν ἠέλιόν [h] τε καὶ ἀςέρας ἠδὲ σελήνην [i].
> Καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Qui

---

iis & Aldus de Cod. Longobardico pariter refert: *Hic iterum liber L. ſequitur*, non tamen eodem loco deficiunt, ut notavi cap. ant. Seg. 20. & 23.

b *Romam Legati* Al. *Legati Romam*.

c *Attulerunt* Bon. *Adtulerunt*.

d Ἄρχει Al. Ἐςὶν. Al. Ἀρχὴ Retineo lectionem noſtri codicis cum Theophilo ad Autholycum L. ii. xxxvi., Wolfio, & Opſopœo, aliiſque ad prooemium Carminum Sibyllinorum Edit. Gallæanæ p. 13. Betulejo ſcanſio videtur inconcinnior; Sed in noſtro carmine ſibyllino quantitas optime regulis reſpondet proſodiacis; Anonymus Maurinus, (*Si Codd. MSS. Lactantii haberent* Ἀρχὴ), ut quidam falſo aſſeruerant, hanc ſcripturam, noſtræ anteponendam cenſuit; quod de Deo non incommode dici poſſit : *ὃς μόνος ἀρχὴ* &c. *Solus eſt principium*.

e *ὑπερμεγέθης*. Bon. *ὑπερμεγέθες* Male; nam ultima ſyllaba non per ε tenue, ſed per Ita η, ſcribenda eſt, ut Grammatici docent. Quidam hanc vocem exponunt : *ter Maximus*; Sed alii melius: *magnitudinem omnem exuperans*.

f Ἀγένητος Bon. *ἀγέννητος* cum dupli νν, quæ ſyllabæ

labæ quantitatem heic male immutarent. Vox ista, sicuti & Ἀγεννησία Æterni Patris proprietatem exprimere, annotavit Gallæus in nota 12. *procemii Carm. Sibyll.*, plurimasque Veterum Patrum testimonia adversus Arianos adjecit.

g Πανυπέρτατος Spanhemius ad *Callimachum Jovem* ℣. 91. hanc vocem exponit; *exuperantissimus*, laudaturque propterea a Bunemanno. Vetus autem Interpres hanc ponit horum quatuor carminum latinam versionem

Vnus, qui solus regnat Deus, unus, & idem
Non genitus, rerum summus, super omnia magnus;
Qui Cælum, Solem, Stellas, Lunamque creavit,
Frugiferam terram, Pontique fluenta tumentis.

h Ἠέλιόν τε &c. Al. Ελιόντε: Quatuor hosce versus quamquam Erytrhææ Sibyllæ esse creduntur; tamen cum aliis tribus junctim recitantur in procemio Carminum Sibyllinorum, ubi Ranconetus annotat; ignotum esse, cui tres postremi sint tribuendi. Vide ibidem Opsopæum, & Gallæum. pag. 35. edit. suæ.

i. Ἠδὲ σελήνην Bon. ΗΔΗΣΗΛΕΝΗ.

16.

Qui quoniam solus sit [a] ædificator mundi, & artifex rerum, vel quibus constat, vel quæ in eo sunt, solum coli oportere, testatur:

a *Qui quoniam sit* &c. Schottus: *qui quomodo solus sit, ita* &c. Au-

Αὐτὸν [b] τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου,
Ὅς μόνος [c] εἰς αἰῶνα, καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν [d].

Item alia Sibylla *, quæcunque est, quum perferre se ad homines Dei vocem diceret, sic ait:

Μοῦνος γὰρ Θεός εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν [e] Θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc testimonia cæterarum, nisi & hæc sufficerent, & illa opportunioribus locis reservarem.

Sed

---

b Αὐτὸν &c. Hi etiam duo versus Sibyllini habentur apud Theophil. ibidem, & in editione Gallæana pag. 22.

c Κόσμου. Isæus κόσμον male.

d Ἔτυχεν In hanc lectionem omnes Lactantii Codices collineare heic asseruit Isæus; Sed falsus est, Nam Bon. antiquior rotunde habet ἐυτύχθη male scriptum pro ἐτέχθη, aut ἐτύχθη, ut alii fere omnes editi ubique legunt, & legendum omnino censent ob metri rationem; nam syllabam secundam in ἔτυχεν brevem esse, docet idem Isæus. Verum, ut bene observavit Wolfius, hujus formæ ἐτύχθη a τυγχάνω vix dari potest exemplum; quare, cum editis, & plerisque MSS. lego: ἔτυχεν: & sic omnem aufero ambiguitatem, nec metri rationem violare puto, quum υ apud Græcos non brevis, sed anceps sit, & modo producitur, modo corripitur. Adde quod de Deo non bene dicitur ἐτέχθη; nec apposite attulisset heic Lactantius, quod majestatem Dei singularis non decet.

* Serm. viii.

e Μοῦνος γάρ Θεός εἰμι &c. Sic in nostro Bon. MS.

Co-

Codice legitur Carmen istud, quod Al. scribunt: εἷς μόνος εἰμὶ Θεός. Nobiscum legit Opsopœus ex alio MS. Lactantii Codice apud Gallæum *in Sibyll. Oracul. nota* 122. *pag.* 750., ubi Ranconetus legendum censuit ὅσμόνος ἐςὶ Θεός. Isæum vero minime Codicem nostrum sedulo heic inspexisse puto, ac cum Carminibus Sibyllinis contulisse; nam ait: *Hic versus sæpe reperitur inter Carmina Sibyllina, sed in hac verba*

Αὐτὸς γὰρ μόνος ἐςὶ Θεὸς &c.

Opsopœus, & Gallæus sic Latine exponunt:

Solus Deus est; non est Deus alter ab ipso.

 17.

Sed quum defendamus caussam veritatis apud eos, qui aberrantes a veritate falsis religionibus serviunt: quod genus probationis [a] adversus eos magis adhibere debemus, quam ut eos Deorum suorum testimoniis revincamus?

a *Quod genus probationis* Ad hanc Lactantii rationem minime animum advertisse dicendi sunt ii omnes, qui vitio vertunt eidem, ex hisce fontibus argumenta adversus Ethnicos derivasse. Vide ergo ad L.iv. Cap.xv. Seg. 26., ad L. v. Cap. i. Seg. 29. &c. & Diss. xxiii. Cap. i. §. viii.

CAPUT VII.

 1.

APollo [a] enim, quem præter cæteros [b] divinum, maximeque fatidicum existimant, Colophone respondens [c], quod Delphis [d], credo, emigraverat [e], amœnitate ductus Asiæ, quærenti cuidam, quis esset, aut quid esset omnino Deus: respondit viginti & uno versibus [f]. Quorum hoc principium est [g].

Αὐτοφυὴς, ἀδίδακτος, ἀμήτωρ, ἀστυφέλικτος.
Οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον, ἐν πυρὶ ναίων.
Τουτὶ Θεός. μικρὰ ἢ Θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς,
Nun-

a *Apollo*. Inter Oracula vetera plurima sunt, quæ Apollini sub diversis cognominibus tribuuntur, ut Diss. xi. Cap. ii. §. i. dicemus.

b *Præter cæteros* I. E. *præ cæteris*. Sic sæpe Cicero. Vide notas varior. ad *L.* ii. *de Offic.* Cap. vii.

c *Colophone respondens* Colophon, Urbs Joniæ fuit ad Ægei Maris oram in Asia minori quondam sita; Una ex septem Civitatibus, quæ suum Civem fuisse gloriantur Homerum. Ibidem Calchas Vates mortuus est & magnifico conditus sepulcro. Colophonii Equestri Militia adeo excelluerunt, ut nullum fere prælium sine eorum ope a Græcis confici posse, sibi ipsi persuaderent. Hinc *Colophonem addere alicui operi* in proverbium abiit, idemque valet, ac *manum supremam imponere*, seu *rem ad umbilicum perducere*. Strabo Apollinis Clarii lucum ante Colophona ponit. Mela Fa-

Fanum illius cum Colophone conjungit. Eustathius hunc locum absolute *Clarum* appellat. Vide Tacit. l. ii. 54. & l. xii. 22. Plin. l. ii. C. 103. l. v. 29. Euseb. *de præparta, Ev.* l. ii. Tertull. *de Anima*, & Diss. xi. cap. ii. §. i.

d *Quod Delphis* Al. *quo a Delphis* Al. *quo Delphis* Sic Aldus ex utroque Cod. Pro hac quidam, alii pro nostra lectione contendunt. Utraque enim bona est. Nota heic lepidam ironiam, illi similem, quam S. Pater noster Helias Propheta adhibuit, Idololatras irridens Sacerdotes III. Reg. xviii. 27. *Dum esset jam meridies illudebat illis Helias, dicens: Clamate voce majori; Deus enim est, & forsitan loquitur, aut in diversorio est, aut in itinere, aut certe dormit.* Delphis autem clarissima olim Urbs fuit in Phocide sub Monte Parnasso, X. M. passuum a Cyrrha distans, ubi oraculum Apollinis in templo satis magnifico responsa dabat. Vide Tacitum eo loci, de quo nuper nota superiori diximus.

e *Credo, emigraverat* Sic Aldus. Schottus *migraverat* Al. *τὸ Credo* non habent: Sed vox omnino retinenda ad Cicer. imitationem *de Provinc. Consular.* Cap. xii. *Amœnitas eum*, CREDO, *locorum retinet*.

f *Viginti, & uno versibus* Sic Schottus Al. *viginti, & unum* Al. *viginti, & unis* Al. xxi.

g *Quorum hoc principium est* Betuleius heic notat. Augustinum Eugubinum L. iii. *de Perenni Philosoph.* L. xxi. hoc Oraculum sexdecim comprehensum versiculis retulisse, quorum hi tres ultimi sunt. At nihil inde Critici sane possunt eruere, nisi & qui sequuntur versus recitentur, & ex quo eruperunt, Fons retegatur. Gallæus inter Vetera Oracula ad Calcem Sibyllinorum pag. 14. habet eosdem versus, quos heic refert Lactantius, & non alios.

h Αὐτοφυὴς &c. Bon. αὐτοφυὴς &c. versio Latina antiqui Cod. MS. sic se habet.

Ex se ortus, non edoctus, sine Matre, inconcussus.
Nomen ne verbo quidem capiendum, in igne habitans.
Hoc Deus est, modica autem Dei portio Angeli nos.

2.

Nunquis [a] potest suspicari de Jove esse dictum, qui & matrem habuit [b], & nomen? Quid, quod * Mercurius ille ter maximus [c], cujus supra [d] feci mentionem,[e] non modo *Ametora* [f], ut Apollo, sed *Apatora* [g] quoque appellat Deum, quod origo illi non sit aliunde. Nec enim potest ab ullo esse generatus [h], qui ipse universa generaverit.

Sa-

a *Num quis* Al. *Numquid*.

b *De Jove, qui & matrem habuit* &c. Al. copulam non habent.

* Cap. vi. 3.

c *Mercurius ille ter maximus* Schottus *Mercurius ille Trismegistus*.

d *Cujus supra* Cap. vi. Seg. 3. seq. Et infra L. iv. C. viii. Seg. 2. Cap. xiii. Seg. 2. Diss. xxvii C.ii. §. x.

e *Feci mentionem* Al. *mentionem feci*.

f *Non modo Ametora* Bon. *Amettora* Al. Græce ἀμήτορα Al. *sine Matre*.

g *Sed Apatora* Al. Græce ἀπάτορα I.E. *sine Patre*.

h *Esse generatus* Al. *generari*.

❧ 3. ☙

Satis (ut opinor) argumentis docui [a], & testibus confirmavi, quod per se satis clarum est: Unum esse regem mundi, unum Patrem, unum Deum [b].

a *Satis, ut opinor, argumentis docuit* Al. *& argumentis* &c.

b *Unum Deum* Schottus *Dominum*.

❧ 4. ☙

Sed fortasse quærat aliquis a nobis idem illud, quod apud [a] Ciceronem quærit Hortensius: *Si Deus unus est, quæ esse beata solitudo queat?* Tamquam nos [b], quia unum dicimus [c]; desertum, ac solitarium [d] esse dicamus; habet enim ministros, quos vocamus nuntios [e].

Et

a *Illud, quod apud Ciceronem quærit Hortensius* Bon. *illut .... aput* Excidit iste Ciceronis liber, in quo *de Philosophia* agebatur, teste Augustino L. iii. *Confess.* C. iv. l. i. *de Ordine* Cap. x. &c: de Hortensio Oratore, Ciceroni ætate fere æquali, in dicendo unice minori, vide Gellium L.i. Cap.v., & Diss. xi. Cap.22. §.x.

b *Tamquam nos* Al. *tanquam*. Bene utroque modo.

c *Quia unum dicimus* Sic Schottus Al. *qui unum esse dicimus*.

d *Desertum, ac solitarium* Laudandus heic, non repre-

reprehensione dignus est Lactantius, qui Deum *solitarium*, & *desertum* esse negat; etsi rationem veram ob arcani disciplinam Ethnicis non reddat. Vide Diss. xxix. Cap. v. §. iii., & Cap. xi. §. iii.

e *Nuntios* Al. *Nuncios* Heum: mallet *Angelos*. In Psal. ciii. V. 4. *Qui facis Angelos tuos Spirtius, & Ministros tuos ignem urentem* Item *ad* Hebr. Cap. i. V. 7. Schottus

 5.

Et est illud verum, quod dixisse in exhortationibus * Senecam supra retuli [a]: *genuisse Regni sui ministros Deum*. Verum hineque Dii [b] sunt, neque Deos se vocari, aut coli volunt: quippe qui nihil præter jussum, ac voluntatem Dei faciant. Nec tamen illi sunt, qui vulgo coluntur [c]: quorum & exiguus, & certus est numerus [d].

Quod

* Cap. v. 27.

a *Supra retuli*; GENUISSE REGNI SUI MINISTROS DEUM ex hac lectione firmavimus C. v. Seg. 27. emendationem Bunem. ex Crenio. τό *Genuisse* heic valet *creasse*, more antiquorum. Vide ad l. iii. C. xiv. Seg. 10. ad l. vii. C. v. Seg. 9. ad l. ii. C. ix. Seg. 3. Diss. xxvi. Cap. i. §. 4.

b *Neque Dii sunt, neque Deos se vocari, aut coli volunt* Expresse hac de re Angelus Johannem monuit Apocal. xix. 10. & xxii. 9. Adde ad Colos. ii. 18., & ad

ad Heb. I. 13. seq. Gallœus tamen heic crudam in nos Lutheri, & Calvini bilem eructat, quasi Catholica Romana Ecclesia Angelos, tamquam Deos coleret, errore Simonis Magi, de quo Tertullianus ait: *Simoniacæ disciplinæ Magia Angelis serviens*. Walchius ad Fabricii Bibliographiam suos ablegat lectores, ut videant Cap. viii. §. 28. quid adversum nos hoc de errore decernat. Sed cæcorum ritu:

Attollunt vacuum plus nimio verticem.

Vide Diss. xxxv. cap. iii. §. vi,, & interim nota quod cultum divinum, nempe *Latriæ*, heic Lactantius doceat Angelos nolle; non autem eis denegavit cultum *Duliæ*.

c *Qui vulgo coluntur* Perpende heic, quos Angelos, & quo ritu, coluisse Ethnicos Lactantius doleat.

d *Quorum exiguus, & certus est numerus* Scilicet tertia omnium pars ex Apocal. xii. V. 4.

Et cauda ejus trahebat tertiam partem Stellarum.

Vide Diss. xxv. C. i. §. v.

6.

Quod si cultores Deorum, eos ipsos colere se putant [a], quos summi Dei ministros appellamus: nihil est, quod nobis [b] faciant invidiam [c], qui unum dicamus, multos negemus.

Si

a *Colere se putant* Al. *se colere* &c.

b *Nihil est, quod nobis* Al. *in quo nobis* Al. *in quod nobis* Schottus nostram aliis lectionem præfert, quam immerito respuit Cellarius. Tò *quod* heic valet: *Propter*

pter quod, ut Donatus docet *ad Teren. Hecyr.* II. 3. 3. Lambin. *ad Terent. Andr.* I. 5. 54. *Horat* I. *Epist.* xvi. 94. *Quod te per Genium* &c. ubi Scholiastes notat. I. E. *propter quod te obsecro*. Potuit etiam eleganter heic usurpari pro *quare*, ut apud Teren. *in Hecyr.* iii. 2. 3.

Male metuo, ne Philumenæ magis morbus aggravescat.

Quod te, Æsculapi, & te Salus, ne quid bujus sit, oro.

I. E. *Quare te oro* &c.

c *Nobis faciant invidiam* Elegans phrasis, inquit Bunem. quam iterum habes L. iii. Cap. xxviii. 10. Quintil. *Decl.* xix. C. 4. & 9. Et Livium, & Ovidium addere posses; Senecam, Petronium aliosque, de quibus commentariorum Scriptores, consule, si lubet.

 7.

Si eos multitudo delectat: non duodecim dicimus [a], aut trecentos sexagintaquinque [b] (ut Orpheus [c]) sed innumerabiles esse [d]. Arguimus errores eorum in diversum [e], qui tam paucos putant. Sciant tamen, quo nomine appellari debeant: ne violent verum Deum [f]: cujus nomen exponunt [g], dum pluribus tribuunt.

Cre-

a *Non duodecim dicimus* Cum apud Græcos tum apud Latinos xii. Dii majores putabantur. Vide Diss. xxvii. Cap. v. §. xxii.

b *Aut trecentos sexaginta quinque*. Scilicet unicuique dierum Deus aliquis assignatus erat, cui dominium assi-

assignatæ sibi diei spectabat, sicuti de horis dicunt Astrologi, & Kabbalistæ. Basilidis hoc fuisse commentum Carmina illa innuunt apud Anonym. Poet. L. i. contra Marcionem.

Tantos esse Deos Basilides credere jussit,
Quantos & dies annus habet......

c *Orpheus*. De eo vide Diss. xi. Cap. ii. §. iv.

d *Sed innumerabiles esse*. De Angelis, qui Deo fideles in aliorum prævaricatione remanserunt, loquens Propheta Daniel vii. V. 10. ait. *Millia millium ministrabant ei; & decies centena millia assistebant ei*.

e *Arguimus errores eorum in diversum*. Al. *eorum errores*. Al. *in contrarium*. Heum. legit. *Eorum errorem, qui paucos putant*. At *in diversum* idem valet ac *a contrario*. Tac. xii. Ann. Cap. xix. *Mox nullo in diversum authore*.

f *Sciant tamen quo nomine appellari debeant, ne violent verum Deum*. Al. *Ne Deum verum violent*. Si, quo fas erat, animo hæc legissent Heterodoxi non dubito, quin cognovissent, non Angelorum bonorum cultum; sed colendi modum heic a Lactantio improbari. Alias enim argumentum ejus non fuisset a contrario petitum; etsi ob arcani disciplinam cautius sit locutus. Vide Diss. xxx. Cap. iii. §. vi.

g *Cujus nomen exponunt*. Al. Apud Schottum *non exponunt* Al. *explodunt*. Al. *expungunt*. Nihil mutandum. *Exponere* enim a Latinis optime usurpatur pro *abjicere*, & forti, ac fortunæ committere. Liv. i. Cap. iv. *pueros exponunt*. Vide ad L. vi. Cap. 20. Seg. 21. & ad l. v. C. ix. Seg. 15.

 8.

Credant Apollini suo, qui eodem illo res-

responso, ut Jovi Principatum, sic etiam cæteris Diis abstulit nomen. Tertius * enim versus [a] ostendit, Dei Ministros non Deos, verum angelos appellari oportere [b].

a *Tertius enim versus*. Vide quæ diximus ad Seg. 1. nota ultima.

b *Angelos appellari oportere.* Sic omnes præter Bononiensem MSS. antiquiorem Codicem, in quo additur: *debere*: Nimirum ex margine in textum male relatum.

9.

De se quidem ille mentitus est: qui quum sit e numero dæmonum, Angelis se Dei aggregavit [a]: denique in aliis responsis, dæmonem se esse confessus est. Nam cum interrogaretur, quomodo sibi supplicari vellet, ita respondit [b]:

Πάνσοφε, παντοδίδακτ᾽, ἐνολοίστροφε κέκλυθι δαῖμον.

Item rursus cum preces in Apollinem Smintheum [c] rogatus expromeret, ab hoc versu exorsus est:

Ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε, καὶ σοφὲ δαῖμον.

Quid

a *Qui quum sit e numero Dæmonum Angelis se Dei aggregavit*. Bon. *adgregavit*. Observa heic quomodo Lactantius nostram superius datam expositionem confirmet: Scilicet: Se denegare Angelis bonis nomen, & Cultum, Deo debitum; non autem venerationem mini-

nistris ejus fidelibus propriam. Quare enim ait, mentitum esse spiritum, qui ex Apollinis tripode locutus erat, nisi ut ostenderet, Diabolum ita locutum esse, ut Cultum, saltem aliquem, sibi omnimode indebitum, ab hominibus reciperet? Quamvis enim *Angeli* nomen bonis, pravisque spiritibus congruat, sicuti & *Dæmonis*; tamen illud *Eudæmon*, id est, *bonus Angelus*, hoc vero *Cacodæmon*, id est, *malus Angelus* exponi solet. Ideoque Psal. xcv. V. 5. *Omnes Dii gentium Dæmonia*.

b *Ita respondit*. Omnia Sapiens, omnia docte, *qui per cuncta Versaris, exaudi Dæmon*. Sic Latinus interpres ad oram quorundam Mss. Cod., in quibus Græca verba non leguntur.

c *Quum preces in Apollinem Smintheum*. Bon. & Aldus *præcem ...... Sminthium*. Correximus ex L. i. Homer. Iliad. V. 39. Ubi Quinto casu ait. *Sminthev*. De hocce Apollinis cognomine, & vocabulo vide Diss. xl. Cap. ii. §. i. Bunem. explicat τὸ *preces* I. E. *Diras exsecrationes*: Sed non apprabo; Nam idem Homerus vere deprecando, non execrando Apollinem ibidem invocat inquiens:

Exaudi me argenteum arcum habens, qui Chrysam custodis,
Cillamque perdivinam, Tenedoque fortiter imperas,
Sminthev &c.

Al. legunt prave *Gnitheum*: *Sinninthium*: *Sannitium*. Schottus ad G. Canter. lib. iii. N. C.xxx. f. nos ablegat.

d Πάσοφε Bon. ἀυτοφυὴς.

 10.

Quid ergo superest, nisi ut sua confes-

sione

sione verberibus Dei veri [a], ac pœnæ subjaceat [b] sempiternæ? Nam in alio [c] responso ita dixit [d]:

> Δαίμονες οἱ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
> Ἀκάματοι, δάμανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο.

a *Verberibus Dei veri*. Al. *veri Dei*.
b *Subjacet*. Bon. *subjaceat*.
c *Nam in alio*. Bon. *Nam eis alio*.
d *Dixit*. Dæmones, qui ventitant circa terram, & . . . . *circa Pontum*.
Indefessi, domantur sub flagello Dei.
Versio Latina est, quam Mss. exhibent.

 11.

De utrisque generibus in 11. lib. disseremus [a]. Nunc interim nobis sat est [b], quod dum se vult honorare [c], & in cœlo collocare [d], confessus est, id quod res habet, quomodo sint [e] appellandi, qui Deo semper assistunt [f].

Re-

a *De utrisque generibus in secundo libro disseremus*. *Nunc interim* &c. Sic eleganter. Bon. septem priora verba non habet, & ab octavo legit *Nunc interim* &c. Sic Aldu. At alii omnes ea retinent; immo teste Bunem. Lipsiensis Codex MS. secundus addit: *capitulo nono* qui locus est valde suspectus, ut ibidem notavimus a Seg. 3. seq.
b *Sat est*. Schottus *Satis est*.
c *Dum se vult honorare*. Al. *se honorare vult*. Al. *honorari*. *Et*

d *Et in Cœlo collocare* Al. *collocari*: Hisce verbis ea roborantur, quæ ad Seg. 7. superius annotavimus.

e *Quomodo sint*. Aldus *&* *quomodo*.

f *Qui Deo semper assistunt*. Sic Aldus Bon *adsistunt*: Al. τὸ *semper* non habent: Tobiæ xii. V. 15., & Apocal. 1. 4. de septem Angelis ante Thronum Dei stantibus fit mentio. Quomodo autem Satân etiam ibidem stetisse dicatur vide Job. 1. V. 8. Schottus nobiscum legit.

12.

Retrahant ergo se homines ab erroribus, & abjectis religionibus pravis, parentem suum, dominumque cognoscant [a]: cujus nec virtus æstimari potest, nec magnitudo perspici, nec principium comprehendi: quum ad illum mentis humanæ intentio, & acumen, & memoria pervenerit, quasi subductis, & consumptis [b] omnibus viis, subsistit, hæret, deficit: nec est aliud ulterius [c], quo progredi possit.

a *Dominumque cognoscant*. Confer L. iv. C. iii. 13. Al. *recognoscant*.

b *Quasi subductis, & consumptis*. Al. *subactis, & consummatis*.

c *Nec est aliud ulterius* Sic Aldus Al. *aliquid ulterius*.

13.

Verum quia fieri non potest [a], quin id, quod

a *Fieri non potest, quin id, quod fit, ab aliquo esse ce-*

quod fit, aliquando esse cœperit [a]: consequens est, ut quoniam nihil ante ipsum fuit, ipse ante omnia ex se ipso sit procreatus [c]. Ideoque ab Apolline αὐτοφυὴς [d], a Sibylla * αὐτογενὴς, & ἀγέννητος [f], & ἀπείνωρ [g], nominatur, quod Seneca, homo acutus [h], in exhortationibus vidit.

---

a *Cœperit*. Al. *sit quod*: Sæpe sic locutus est Lactantius de rebus, quæ suum esse ab alio recognoscunt, ut diss. xxix. cap. v. §. 1. ostendemus; Ideoque aliqui, hoc non satis expendendo, eum erroris insimularunt. Alii nobiscum legunt. *Quod sit*. Et Ernstius in suo Catalogo codicum Mss. Mediceorum testatur, expressis se verbis in illorum uno reperisse. *Fieri non posse, quin id, quod factum sit, aliquando esse cæperit*. At mihi equidem videre videor manum correctoris, id explicantis quod reapse Author voluit, ut ex pluribus locis in Lib. supra laudato ostendimus.

b *Ut quoniam nihil ante ipsum*: Sic etiam Aldus. Al. *ut quando . . . illum*.

c *Ex se ipso sit procreatus*: Etsi S. Augustinus L. 1. de Trin. cap. 1. dixerit: *qui autem putat ejus esse potentiæ Deum, ut se ipsum ipse genuerit, eo plus errat, quod non solum Deus ita non est, sed nec spiritalis, nec corporalis creatura. Nulla enim omnino res est, quæ se ipsum gignat, ut sit.* Schottus annotat: *Error hic notatur hoc capite, & supra quum generalius loquitur, quum scribit, omne quod sit aliquando cæpisse*. Non tamen hujus erroris anthor est Lactantius, sed Apollinis Oraculum, Seg. 1. hujusce capitis laudatum; heic vero ex prava a præmissis illatione deductum, ut commode explicari posset; & Sibyllarum, ac Senecæ authoritatibus confirmari. Ipse enim Lactantius paullo supra mentem

suam

suam aperuerat dicendo: *Cujus principium comprehendi non potest* Seg. 12. Vide Diss. XXIX. C. v. §. 1. Adde notam Coteletii ad Cap. XI. l. VI. Const. Apost. n.9.

c *Sibyl.* Ser. 1. & apud Theoph. l. II.

d *Ideoque ab Apolline* αὐτοφυὴς: I. e. *ex se ortus*: Al. *ex se ingenitus*. Al. *ingeniosus*.

e *A Sibylla* αὐτογενὴς: I. e. *ex se genitus*.

f *Et* ἀγέννητος: I. e. *Ingenitus*.

g *Et* ἀποίητος: I. e. *non factus*: Quasi hæc omnia idem significent, Deum scilicet esse *a se*, ut Theologi docent.

h *Homo acutus*: Sic. Aldus Al. *Vir acutus*.

 14.

Nos, inquit, *aliunde pendemus. Itaque ad aliquem respicimus, cui, quod est optimum in nobis, Animam debeamus* [a]. *Alius nos edidit, alius instruxit* [b]: *Deus ipse se fecit.*

H 2 CA-

a ANIMAM DEBEMUS: Sic etiam Aldus. Bunem., & Heum: ex Mss. Τὸ ANIMAM non habent. Walchius vero in *Miscell. Lipsien.* tom. III. pag. 359. vocem illam retinendam censet: quamvis nescio qua ratione petat a Bunemanno, velit sibi *clare demonstrare etiam hæc verba pertinere ad locum Senecæ, cujus libri exhortationum periere*: Nondum Lactantii testimonium fortasse discusserat.

b INSTRUXIT Bon. *instruxit*.

Hr

C A P U T VIII.

 1.

HIs igitur tot, tantisque [a] testibus comprobatur, unius Dei potestate, ac providentia mundum gubernari, cujus vim, majestatemque tantam esse dicit in Timæo Plato [b], ut eam neque mente concipere, neque verbis enarrare quisquam possit ob nimiam, & inæstimabilem [c] potestatem.

a *His igitur tot, tantisque*: Sic Aldus. Al. *& tantis*: Ironice ad fidem in Ethnicis augendam opportune loquitur.

b *In Timæo Plato*: Sententiam hanc Platonis, qua ibidem ait: *Opificem, & patrem mundi invenire difficile; inventum vulgo eloqui impossibile est*: fere omnes, qui contra Gentes scripserunt, laudant, & efferunt. De hoc philosopho locuti sumus. Diss. XL. Cap. XIII. §. I. Bon. *Timaeo*.

c *Inæstimabilem* Sic etiam Aldus: Al. *ob nimiam ejus, & inæstimabilem*: Cicero *l.* III. *de Finib. cap.* 20. *æstimabile esse dicitur id, quod aliquod pondus habet, dignum æstimatione: contraque vero inæstimabile, quod sit superiori contrarium* Al. *inexstimabile*.

 2.

Dubitet vero aliquis [a], an quicquam difficilis-

a *Dubitet vero aliquis*: Ita etiam Aldus: Al. *dubitet ergo &c.* Al. *dubitet tamen*.

Aut

ficile, aut impossibile [b] sit Deo: qui tanta, tamque mirifica opera providentia excogitavit, virtute constituit, ratione perfecit, nunc autem spiritu sustentet, potestate moderetur, inexcogitabilis [c], ineffabilis, & nulli alii satis notus quam sibi.

b *Aut impossibile*: Bon. *inpossibile*: Hac voce usus est non semel Lactantius, quam etsi apud Ciceronem non invenerim, ea tamen utitur Quintilianus L.v.c. 10. & L.x. c. 13. Item Justinus L. 11. cap. iv; ne alios commemorem argenteæ latinitatis scriptores.

c *Moderetur* Schottus *moderatur*.

d *Inexcogitabilis*: Hac voce usus est Lactantius *de Opif.* cap. xiii. Seg.2., & L.iv. cap.viii. Seg.9. Nova quidem, sed bene deducta ab *inexcogitatus, ta, tum* Plin. L. xxxvi. cap. xv. *Novum & inexcogitatum antea, posteaque remedium*: Schottus *incogitabilis*.

3.

Unde mihi de tanta majestate [a] sæpius cogitanti [b], qui Deos colunt, interdum videri solent tam cæci, tam incogitabiles [c], tam excordes, tam non multum a mutis ani-

H 3 mali-

a *De Tanta majestate* Schottus *potestate*.

b *Sæpius cogitanti*: Schottus: *Excogitanti*.

c *Incogitabiles*: Schottus: *incogitantes*: Plaut. *Mil. Glor.* Act. ii. Sc. vi. ℣. 64.

. . . . : *Nunc demum scio*:
Me fuisse excordem, Cæcum, incogitabilem.

Walch. *Est heic incogitans* Bun. idem ac Græce *ἀνόητος*: Marcellin. L. xv. c. 3. *incogitabili dementia*.

malibus [d] differentes, qui credant, eos, qui geniti sint [e] maris, ac fœminæ [f] coitu, aliquid majestatis, divinæque virtutis habere potuisse: quum Sibylla * Erythræa dicat [g]:

. . . Οὐ δύνατ' ἀνδρὸς
Ἐκ μηρῶμ μήτρας τε Θεὸς τετυπωμένος εἶναι.

d *A mutis animalibus*: Quidam præpositione carent.
e *Qui geniti sint*: Al. *sunt*.
f *Ac fæminæ*: Bon primam diphthongum non habet.
g *Quum Sibylla Erytrhæa dicat*. *Non potest ex viri semine, & Matrice Deus formare se*: Sic latinus interpres Bon. *Omisit*: τε Θεὸς Al. pro: μηρῶν: legunt: μερον: Nobiscum legit Theoph. L. II. n. 36.
* *Apud* Theoph. ad Authol. L. II.

 4.

Quod si est verum, sicut est: apparet, Herculem, Apollinem [a], Liberum, Mercurium, Jovemque ipsum cum cæteris homines fuisse, quoniam [b] sunt ex duobus sexibus nati.

a *Herculem, Apollinem* &c. De his vide Diss. XXVII. Cap. III.
b *Quoniam*: Sic Aldus; Al. *quia*: Al. *quando*.

 5.

Quid est autem a Deo tam remotum [a], quam id opus, quod ipse ad propagandam sobo-

a *A Deo tam remotum*: Sic Aldus: Al. *tam remotum a Deo*.

Al

sobolem [b] mortalibus tribuit, & quod sine substantia corporali nullum potest esse? Diis ergo [c], si sunt immortales, & æterni, quid opus est sexu [d], quum successione non egeant [e], qui semper futuri sunt [f]?

b *Ad propagandam sobolem*: Bon. *subolem* more prisco: ut *subolesco* pro *sobolesco*.

c *Diis ergo*: Sic Aldus Al. *dii ergo*.

d *Quid opus est sexu*; Al. *altero sexu* Aldus hanc lectionem servat;

e *Quum successione non egeant*: Sic Aldus quoque. Ante hæc verba Al. addunt: *Nimirum, ut generent. Ipsa progenie quid opus est*, &c. Al. *Nimirum, ut generentur*.

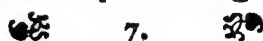
f *Qui semper futuri sunt* Al. *qui futuri sunt semper*: Sic Aldus..

6.

Nam profecto in hominibus, cæterisque animantibus [a] diversitas sexus, & coitio, & generatio nullam habet aliam rationem, nisi, ut omnia genera viventium, quoniam sunt [b] conditione mortalitatis obitura, mutua possint successione servari. Deo autem, qui est sempiternus, neque alter sexus, neque successio necessaria est.

a *Cæterisque animantibus*: Al. *animalibus*.

b *Quoniam sunt*: Al. *quando*: Al. *ut sunt*.

 7.

Dicet aliquis: *Ut habeat vel ministros, vel in quos possit ipse* [a] *dominari*. Quid igitur sexu opus est fœminino [b], quum Deus, qui est omniapotens [c], ut vocatur [d], sine usu, & opera fœminæ possit filios procreare?

a *Possit ipse*: Al. *ipse possit*.

b *Quid igitur sexu opus est fœminino*: Sic etiam Aldus. Al. *opus est sexu*: Al. *sessu*; Al. *fœmineo*.

c *Qui est omnia potens*: Al. *omnipotens*, hanc lectionem servat Aldus: Al. *omnipotens, ut fertur*.

d *Ut vocatur*: Has voces Aldus expunxit ex utriusque Codicis authoritate, ut Thomasius quoque deleverat: quæ tamen in Bon. Cod; aliisque leguntur ad morem Ethnicorum indicandum, qui Jovem invocantes, *Patris omnia potentis* nomine appellabant.

 8.

Nam si quibusdam minutis animalibus [a] id præstitit, ut sibi.

E foliis natos [b], *& suavibus* [c] *herbis*
Ore legunt &c.

Cur existimet aliquis, ipsum Deum nisi ex per-

a *Minutis animalibus*: i. e. Apibus, ut explicat la Cerda ad Virg. IV. Georg. ℣. 200.

b . . . *E foliis natos* &c. Aldus ex Codd. Virgilianis Pierio visis: *Ipsæ natos foliis*: Romanus vero, & Florentinus antiquissimi Codd. nobiscum legunt.

c *Et suavibus*; Sic cum vetustioribus Virgilii Mss. noster Bon. Al. *& suavibus*; Al. *ex suavibus*.

Quin

permixtione sexus alterius non posse generare? Illos igitur, quos imperiti, & insipientes, tamquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo est tam inconsideratus, quin intelligat [d] fuisse mortales.

d *Quin intelligat*: Ita emendat Aldus. Al. *qui non intelligat*.

9.

Quomodo ergo, inquiet aliquis, *Dii crediti sunt*? Nimirum quia reges maximi [a], ac potentissimi fuerunt, ob merita virtutum suarum, aut munerum, aut artium repertarum, quum cari fuissent [b] iis, quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati [c]. Quod si quis dubitat [d], res eorum gestas, & facta consideret, quae universa [e] tam Poetae, quam Historici veteres prodiderunt.

CA-

a *Quia reges maximi* &c. vide Diss. XXVII. c. VI. §. I.
b *Quum cari fuissent*: Al. *cura cari*.
c *In memoriam sint consecrati*: de Gentilium Apotheosi vide in Diss. nuper laudata; de discriminibus vero inter Ethnicorum apotheosim, & Christianorum, quam vocant, servorum Dei *Beatificationem*, seu *Sanctificationem*: vide diss. XXXV. cap. IV. §. III.
d *Dubitat*: Al. *dubitet*: Sic Aldus.
e *Universa*: Sic etiam Aldus Al. *universi*.

CAPUT IX.

 I.

HErcules [a], qui ob virtutem clarissimus, & quasi Africanus inter Deos habetur [b]: nonne orbem terræ, & quem peragrasse, ac expurgasse [c] narratur, stupris, adulteriis libidinibus [d] inquinavit? Nec mirum: quum esset adulterio genitus Alemenæ [e]. Quid tandem potuit in eo esse divini, qui suis ipse vitiis mancipatus, & mares, & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit?

Sed

a *Hercules*: De eo vide Diss. XXVII. cap. III. §. XX. In nostro Bon. Cod. margine recenti charactere legitur: *Herculis*.

b *Et quasi Africanus inter Deos habetur*: Schottus *Quid Africanus* &c. Cum nota: *Loquitur autem de Scipione*. Et quidem bene, ut ex cap. XVII. hujusce libri Seg. II. apparet; per antonomasiam enim Romani *Africanum* dixere Scripionem tam primum, quam secundum: ille quod Hannibalem, Pœnorum ducem vicisset, hic autem quod Carthaginem deleverit. Ideoque quantus Scipio inter Romanos, tantus inter Deos Hercules, scilicet *quia magnam partem generis humani extinxit, ac perdidit*.

c *Ac expurgasse*: Sic Schottus Al. *expugnasse*. Al. *purgasse*: Sic Aldus Al. *omnino hasce voces negligunt*.

d *Stupris, Adulteriis, libidinibus*; Al. *Stupris, libidinibus*, &c.

Alcme-

c *Alcmenæ*: Al. *Alcumenæ*: Bon. *Algmenæ*: Uxor fuisse dicitur Amphitryonis Argivi, seu Thebani, sub cujus nomine extat Plauti Drama I. Vide diss. supra laudatam.

f *Contra omnes leges*: Scilicet *Naturæ*, Dei, & *hominum*.

 2.

Sed ne illa quidem, quæ magna, & mirabilia gessit *a*, talia judicanda sunt *b*, ut virtutibus divinis tribuenda videantur. Quid enim tam magnificum, si leonem, aprumque superavit *c*? si aves sagittis dejicit *d*? si regium stabulum egessit *e*? si viraginem vicit *f*, cingulumque detraxit? si equos feroces *g* cum domino interemit? Opera sunt ista fortis viri, hominis tamen. Illa enim, quæ vicit, fragilia, & mortalia fuerunt.

Nul-

a *Quæ magna, & mirabilia gessit* De XII. Herculis laboribus loquitur, quos statim recenset. De iisdem legendi sunt Diodor. Sic. l. IV. c. IX. Silius Italicus l. III. Servius ad Virg. æn. VIII. ℣. 300.

b *Judicanda sunt*: Schottus *jucunda*: ex C. Cæsaraug.

c *Si Leonem, aprumque superavit*: Leonem scilicet Nemæum, quem Luna in antro Amphrysio pavisse, ac invulnerbilem reddidisse dicitur: cui occiso, atque discerpto, pellem Hercules detraxit, qua postea indutus incessit: ex Hygino fab. XXX., Ovid. Metam. L. IX. Al. ubi supra. Aprum vero Menalium, sive Erimanthium, Arcadiæ vastatorem intelligit, quem idem Hercules

cules trucidasse fertur vel in Phrygia, ut habet Hyginus ibidem, vel in Arcadia, ut innuit Seneca *Herc. Fur.* 228. Nisi cum Munck. legere Mavis *in Cerynia* pro *Phrigia*.

d *Aves sagittis dejicit*: Aldus, & Al. *dejecit* Scilicet Stymphalides, quæ, Argonautas, aliosque ad Martis insulam, ubi morabantur, accedentes, confodebant. Hyg. ubi supra.

e *Regium stabulnm egessit*; Augeæ regis uno die stabulum, Alpheo flumine immisso repurgarit, ipsumque regem ob negatam sibi mercedem interemit. Servius ubi supra.

f *Viraginem vicit*: Al. *Virginem*: Al. *devicit* Hypolyten Amazonem, Martis, & Otriæ reginæ filiam, intelligit, quam Hercules, baltheo ablato, superavit. Viraginem eam jure appellat, Scilicet virginem viris similem, & operibus virilibus aptam, ut Palladem poetæ nuncupare solent. Plaut. Merc. II. 3. 78.

. . . . . . *Emero matri meæ*
Ancillam viraginem &c.

Hocce nomine Protoparens noster Adam Evam donavit, quum ex ejus costa illamDeus formatam eidem ostendit. Genes. II. 23. Et Latini veteres, teste Festo, pro *Fœmina*, *vira* dicebant.

g *Si equos feroces cum Domino interemit*: Scilicet Diomedem, Traciæ regem, cujus quatuor equos, qui carne vescebantur humana, una cum Abdero, famulo ejus, Hercules occidit ex Hygino ubi supra. Hosce labores Eurhystheus, Scheneli filius, Mycenarum rex odio Junonis obsequens, Herculi, qui eidem XII. stipendia debebat, quasi opera, longe viribus ejus superiora, imperavit, doluitque quum vidisset impleta. Hinc *Eurysthea durum* Virgilius eum appellavit l. III. Geor. ℣. 4. vide Diodor. Sic. ubi supra.

Quod

3.

Nulla enim est (* ait Orator [a]) *tanta vis, quæ ferro* [b], *ac viribus debilitari, frangique non possit. At animum vincere, iracundiam cohibere, fortissimi est* : quæ ille nec fecit umquam, nec potuit. *Hæc qui faciat, non ego cum summis* [c] *viris comparo, sed simillimum Deo judico* [d]

a *Cicer. pro Marcello.*

* *Ait Orator* : Sic Aldus, & Schottus : Al. *ut ait orator* : Aldus verba Ciceronis referens annotat. *Nulla est vis, quæ non ferro, ac viribus debilitetur, frangaturque.*

b *Quæ ferro .... non possit* ; ita etiam Aldus, & Schottus Al. *quæ non ferro ... possit.*

c *Non ergo eum summis* &c. Schottus : *non modo ergo eum cum* &c. Al. *Non ergo eum cum summis* &c.

d *Judico* ; Schottus *judicate.*

4.

Vellem adjecisset de libidine, luxuria, cupiditate, insolentia, ut virtutem ejus impleret [a]; quem similem Deo judicabat.

a *Julium* scilicet *Cæsarem*, exponit Cellar.

5.

Non enim [a] fortior putandus est, qui leo-

a *Non enim fortior putandus* ; Sic Schottus & Aldus Al. *judicandus.*

leonem, quam qui violentam [b] in se met ipso inclusam feram superat iracundiam: aut qui rapacissimas volucres dejicit [c], quam qui cupiditates avidissimas coercet [d]: aut qui Amazonem bellatricem, quam qui libidinem vincit, pudoris, ac famæ debellatricem: aut qui fimum de stabulo, quam qui vitia de corde suo egerit: quæ magis sunt perniciosa, quia domestica, & propria mala sunt, quam illa, quæ & vitari poterant, & caveri.

b *Violentam in se met ipso inclusam feram*: Al. *& in se ipso* &c. Al. *quam qui violentam in se ipso*; Sic etiam Schottus; a quo additur: *Est enim Trochaicus veteris cujusdam P.; & fore monosyllabon est*.

c *Dejecit*: Schottus etiam, & Aldus Al. *dejecit* quod heic aptius videtur.

d *Coercet* Bon. *cohercet*.

 6.

Ex quo fit, ut ille solus vir fortis debeat judicari [a], qui temperans, & moderatus, & justus est. Quod si cogitet aliquis, quæ sint Dei opera: jam hæc omnia [b], quæ miran-

a *Qui temperans, & moderatus, & justus est*. Al. *qui temperans est* &c. Nobiscum legit Aldus.

b *Jam hæc omnia*. Sic Aldus, & Schottus, Isæus, & Alii vocem ultimam delent.

tantur homines ineptissimi, ridicula judicabit c. Illa enim non divinis virtutibus, quas ignorant, sed infirmitate suarum virium metiuntur.

c *Judicabit*: Bon. *judicavit* Schot. *cogitabit*.

7.

Nam illud quidem nemo negabit, Herculem non Eurystheo tantum [a] servisse regi, quod aliquatenus honestum videri potest, sed etiam impudicæ mulieri Omphale [b]: quæ illum vestibus suis indutum, sedere ad pedes suos jubebat [c] pensa facientem. Detestabilis turpitudo! sed tanti erat voluptas. [d]

Quid

a *Non Eurbysteo tantum*: Al. *non tantum Eurbisteo* nobiscum legit Aldus, nisi quod *i*. pro *y*. servat vide de eo ad Seg. 2. & adde Valer. Flac. 111. ℣. 655. & Diod. Sicul. L. IV. C. IX.

b *Impudicæ mulieri Omphalæ* Bon. *Omfalæ*: Hæc Lydiæ regina fuisse dicitur, quam Hercules adeo deperibat, ut non solum, ea jubente, ad Sangarim fluvium, serpentem, multos homines interficientem, interemerit; verum etiam, ea docente, *Coli delicatos enervare contractus ad ejus pedes sedendo didicerit*, *&* *lascivienti pollice fusi teretem rotare vertiginem*, ut Fulgentius refert *Mytol.* I. 11. c. V.

c *Jubebat*; Schott. *videbat*.

d *Tanti erat voluptas*; Schottus: *est tanti voluptas* Vide Muretum ad Catullum.

 8.

Quid tu, inquiet aliquis, *poetis ne credendum putas*? Quidni putem? Non enim Lucius ista narrat [a], aut Lucianus [b] qui diis, & hominibus non pepercit: sed hi, potissimum [c], qui deorum laudes canebant.

a *Non enim Lucius ista narrat*: Sic omnino cum nostro Bon. Cod. legendum puto, non ut Alii: *Non enim ista Lucilius* &c. Nam Lucilius author Satyrarum est inter Latinos primus, qui non narrat; sed hominum vitia reprehendit, & castigat. Potius ergo Lactantius ad Lucium illum respexit Apulejum, qui sub Lucii nomine Asini aurei fabulam texuit, de quo nos dicturi sumus Diss. XL. c. XXII. §. XXIII.

b *Aut Lucianus*: De quo vide ibidem.

c *Sed hi potissimum* Bon. *Set hii* &c.

 9.

Quibus igitur credemus, si fidem laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios, quibus credamus, authores: qui nos doceant, qui sint isti Dii, quomodo, unde orti: quæ sit vis eorum: qui numerus: quæ potestas: quid in his [a] admirabile [b]: quid cultu

a *Quid in his* Bon. *in hiis* i. e. *in iis*.

b *Admirabile* Al. *ammirabile*. Vide apud Munck. ad Hygin. fab. XXX.

cultu dignum : quod denique certius, veriusque mysterium c. Nullos dabit d

c *Quod denique certius, veriusque Mysterium*. Al. *quid denique* &c. Heumannus non credit hæc verba esse Lactantii, sed putat sic eum finiisse hanc periodum; *quid cultu dignum denique*. Eum merito impugnat Bunam., qui ait: *Ego vero valde dubito Latinos particula DENIQUE finire alicubi*: de quo tamen minime erat dubitandum, quum nullibi facile sit, aliquem sic loquentem reperire.

d *Nullos dabit*. Al. *Nullus*. Male. Præcessit enim *alios proferat*.

 10.

Credamus igitur istis; qui non ut reprehenderent, sunt locuti, sed ut prædicarent. Navigavit ergo cum Argonautis, expugnavitque Trojam, iratus Laomedonti ob negatam sibi pro filiæ salute mercedem a: Unde, quo

I

a *Iratus Laomedonti ob negatam sibi pro salute filiæ mercedem*. Trojanorum rex Laomedon. XL. fere annis antequam a Græcis Ilion diriperetur, vastareturque ferro, ac flammis, sollicitus pro opibus hinc, inde collectis, ab Apolline, & Neptuno petiit, ut Urbem mœnibus cingerent, promissa illis mercede; Sed quum quæ optaverat impetrasset, promissa adimplere detrectavit. Neptunus iratus Belluas Marinas immisit, quæ Trojanorum filias vorabant, donec cladem hanc tollen-

quo tempore fuerit, apparet. Idem furore, atque insania percitus [b], uxorem suam cum liberis interemit [c]

lendam fore ab Oraculo dictum est, quum Hesiona, Laomedontis filia Monstro voranda exponeretur in littore. Eam jam expositam liberavit Hercules, qui immortalium equorum a Laomedonte fraudatus mercede pacta, illum occidit, Trojam subvertit, & Hesionem Telemoni dedit uxorem. Priamo vero, Laomedontis filio, Phrygiæ imperium donavit, seu potius restituit. Val. Max., & Apollod. *in Argon.* Ovid. *Metam. XI.* Hygin. Fab. LXXXIX. Tzet. ad Lycophr.

b *Furore, atque insania percitus*. Schottus *re, atque insania &c.*. Juno Herculi semper infesta, quum eum tot, tantisque periculis e medio tollere non potuisset, amentem, & furiosum reddere curavit. Euripides, & Seneca grandi carmine de Hercule Furente tragoedias scripserunt; quos in Orlando suo noster Ariostus imitatus est.

c *Uxorem suam cum filiis interemit*. Scilicet Megaram, Creontis Menæcei filii, natam, de qua Lactantius Epitom. cap. VII. Seg. 4., & Apollodorus ubi supra.

 11.

Hunc homines Deum putant? sed Philotetha hæres ejus [a] non putavit, qui facem sup-

a *Sed Philoctetha hæres*. Aldus *Philocteta ejus hæres*

ſuppoſuit arſuro, qui artus ejus [b], & nervos cremari, ac diffluere [c] vidit: qui oſſa ejus, ac cineres in Oethe [d] monte ſepelivit: pro quo munere ſagittas ejus accipit.

hæres. Bon. *heres* ſine diphtongo. Schott. *Philocteta herus ejus* Al. *Philoctetes* Al. *Philotecte*. Vide Munck. ad Hyg. *fab.* xxxv., & Servium ad Virgil. aen. III. ℣. 402. Hic fuiſſe dicitur Herculis comes, & Paeantis filius, quem ille moritarus, ſagittis hydræ felle infectis, interpoſito juramento, ne ſcilicet ſui corporis exuvias alicui indicaret, donavit. Hic verò petentibus Trojanis, Herculem mortuum eſſe non obſcure revelavit, & pede ſepulcrum percuſſit, ut oſſa, & cineres illius indicaret.

b *Qui artus ejus* Al. *artus ſuos*.

c *Diffluere* Al. *diſſolvi* Al. *diſſolvere*. *Diffluere*. Verbum Lactantio uſitatum Epitom. cap. VII. ſeg. 5. ubi hæc eadem narrat; Adde Div. Inſt. iii. I. 3. ℣. XXII. 17. & de M. P. xxxv. 3. *diffluunt membra corporis*.

d *Et cineres in Oethe*: Bon. *Oethae* Al. cum Schotto *Oethaoe*. Al. cum Aldo *Octhaeo*. Al. *Aetæo*. Al. *Oeteo*. Mons Oetæus Theſſaiiam a Græcia olim dividere dicebatur, & longo tractu per continentem tranſverſam decurrere ad ſinum uſque Maliacum, ad inſtar Italici Appenini, ut Geographi tradunt.

CAPUT X.

 1.

AEsculapius [a] & ipse non sine flagitio Apollinis natus [b], quid fecit aliud divinis honoribus dignum, nisi quod sanavit Hippolytum [c]? Mortem sane habuit clariorem, quod a Deo meruit fulminari [d]

a *Aesculapius*, de quo vide diss. XXVII. cap. III. §. XXI.

b *Non sine flagitio Apollinis natus*. Nam Apollo Arsionem Leucippi, aut Coronidem Phlegiæ Tessali filiam, corrupisse dicitur, & Aesculapium suscepisse. Hygin. fab. CCII. Apollod. L. III. c. X. n. 3.

c *Hippolytum*. Non convenit inter Mythologos Hippolytum ne, an Glaucum, sive utrumque sanaverit Aesculapius. Vide Hygin. fab. XIIX., & Scholiast. Euripid. ad Alcest. V. I. Servius Lactantii Sententiam tuetur ad Virgil. Æn. VI. ℣. 398.

d *A Deo meruit fulminari*. Nempe a Jove, ut Hygin., & Apollod. narrant ubi supra.

 2.

Hunc Tarquitius [a] de illustribus viris

a *Hunc Tarquitius*. Bon., manu tamen recentiori, habet in margine *Terquinius*, quam vocem, eodem mo-

ris [b] differens, ait, incertis parentibus expositum [c], & a venatoribus inventum, canino lacte [d] nutritum: Chironi traditum [e] didicisse medicinam: fuisse autem Messenium [f], sed Epidauri moratum [g]

I 3 Tul-

modo confusam in Epist. Ciceron. ad Atticum VIII L.VI. plurimi notarunt. Vide Valesium ad Ammianum Marcell. L.XXV. cap.II. ubi libros Tarquitianos laudat. Vide diss. XL. cap.XXII. §.XXXVII. Walchius legit *Tarquilius* nomen hactenus ignotum. Schottus vero ex conjectura ait: *F. Tranquillus*, uti ante eum scripserat Betuleius, Suetonium intelligentes *de illustribus viris*. Bon. *inlustribus*. Plurimi hoc titulo libros scripsere non solum sæculis ab hinc duobus; sed priscis etiam temporibus. Vide Schottum, & Annam Fabri ad Sex. Aurel. vict. de *V. Ill.*

c *Incertis parentibus expositum*. Al. *incertis parentibus natum*, *expositum*. Schottus *ortum* vox, quæ abesse potest, ut dictio elegantior sit. De expositione infantum infra cum nostro dicturi sumus.

d *Canino lacte*. Unde nomen traxisse dicunt Bochart. Hieroz. L. II. cap. LV., & Reines. var. Lect. L. III. cap.XVII. Idem de Cyro dictum invenio, quem Astyages, Avus ejus exponi jusserat. Vide Justin. L.I. de Hist. Philip. cap.V.

e *Chironi traditum*. Saturnus quum Jovem filium in Thracia quæreret, ex Philyra, Oceani filia, in equum versus Chironem Centaurum suscepisse dicitur, qui medicinæ, Hygino teste, ex herbis primus inventor. fab. CCXXIV. Achillem, quem equitandi artem, & cithara canere docuit, Herculem, cui Astro-

logiæ

Tullius etiam Cynosuris . ait sepultum *h*

---

logiæ præcepta tradidit , & Æsculapium , cum quo medicinæ artem communicavit , habuit alumnos . Tandem inter astra locum recepit. Hyg. *in Astron.* XXXVIII, Apollod. L. I., & III.

f *Messenium* . Aldus *Missenium* .

g *Epidauri moratum* . Duas hoc nomine Urbes apud Geographos invenies: Altera in Dalmatia, & quidem Maritima , a Gothis eversa , prope quam condita est Ragusa, hodie satis nota : Altera in Argiæ litore orientali sita apud Spiræum promontorium , & sinum Saronicum , montibus undique , ac mari circumdata . Aesculapius in hac cujuscumque generis morbos curasse dicitur ; immo tabulis , in ejus templo suspensis, indicabatur , quo quisque morbo ope illius fuisset libaratus . Hinc illi ΕΠΙΔΑΥΡΙΟΣ in nummo Alexanxandri Severi cognomen datum .

h *Tullius etiam Cynosuris ait Sepultum* . Bon. *Cinosuris* . Al. addunt . *Urbe Arcadiæ* . Cicero L. III, de N. D. cap. XXII. *Aesculpiorum primus* , inquit , *Apollinis , quem Arcades colunt , qui specillum invenisse , primusque vulnus dicitur obligasse . Secundus secundi Mercurii frater . Is fulmine percussus dicitur humatus esse Cynosuris* .

3.

Quid Apollo pater ejus ? *a* nonne ob amorem,

---

a *Quid Apollo pater ejus*. Vide diss. XXVII. cap. III, §. XIII.

rem, quo flagrabat [b], turpissime [c] gregem pavit [d] alienum, & muros Laomedonti extruxit cum Neptuno [e] mercede conductus,

 quæ

Quo flagrabat. Bon. secundam syllabam punctis distinxit. Al. *flagravit*.

d *Turpissime Almeti* addidit Schottus Al. hanc vocem omittunt. Petrus Junius apud Crenium part. IX. *Animad.* legit *turpissimo*.

e *Gregem pavit*. Vide Hygin. fab. XLIX., & Servium ad illud Virgil, Georg. III. ỳ. 2. *Pastor ab Amphryso* &c.

f *Cum Neptuno* &c. Bon. manu recenti hanc lectionem variat hoc modo: *Neptunus mercede conductus? quum illi negavit impune*. Neutram tamen veram judico, ob ea quæ sequuntur. Iccirco legerem. *Turpissime gregem pavit alienum, & quum Muros Laomedonti extruxit Neptunus mercede conductus, quam illi negavit impune? ab eoque primo rex perfidus quicquid cum Diis pepigisset, didicit abnegare!* Nam Apollo non solum Admeti, sed etiam Laomedontis gregem pavisse dicitur, & quidem dum Neptunus Trojam moenibus cingebat. Sic rem exponit idem apud Homerum Iliad. L. XXI. n. 447.

Vel ego Trojanis Civitatem circa murum ædificavi
Latumque, & valde pulchrum, ut inexugnabilis esset Urbs,
Phebe: Tu autem errabundas, & curvas boves pavisti
Idæ in radicibus jugosæ &c.

Vide Tertul. cap. XIV. Apolog. Minuc. Felic. c. XX. ubi ait. *Apollo Admeto pecus pascit, Laomedonti vero Muros Neptunus instituit, nec mercedem operis instructor accepit*. At

quæ illi negari potuit impune [g]: ab eoque primo [h] Rex perfidus, quicquid cum Diis pepigiſſet, didicit abnegare? Idem formoſum puerum [i] & dum amat, violavit: & dum ludit, occidit.

Ho-

At Hygin. fab. LXXXIX. *Neptunus*, inquit, *& Apollo dicuntur Trojam muro cinxiſſe*; nec aliter Servius ad virg. II. an. ℣. 610.

g *Quæ illi negari potuit impune*. Bon., *quam illi negavit impune*. Iſæus *ille*. Opinor Lactantium non de Laomedonte hæc dixiſſe, ſed de Apolline; Nam Laomedon non impune mercedem Neptuno negavit ex Hygin. d. L., & ex dictis ſupra ſeg. 10. cap. IX. Nec ſatis expedita eſt expoſitio illa Cellarii nempe: *impunitas ita intelligenda, quod neque his malis Dii Laomedontem potuerint ad vota præſtanda cogere*. Nam impunitas pœnam reſpicit, quam removet antequam aliquis eam ſubeat.

h *Ab eoque primo* &c. Nempe ab Apolline, qui primus, quum Neptunum mercede conduxiſſet, ut una muros Trojanæ Urbis conſtruerent; opere abſoluto, eam illi denegavit impune, & ab eo Laomedon didicit, mercedem Herculi non dare, ut paullo ſupra diximus.

i *Idem formoſum puerum*. Hyacinthum intellige Æbali, ut aliqui volunt, aut Amyclæi, ut aliis placet, filii, quem Apollo turpi amore deperiſſe fertur, quo cum diſco ludens, eum repercuſſu interemit. Ovidius hanc fabulam ſic narrat x. Metam. a ℣. 180.

Incun-

. . . . Ineunt certamina disci ,
Aquem primum aereas libratum Phoebus in auras
Misit , & oppositas disjecit pondere nubes .
Recidit in solidam longo post tempore terram
Pondus ; & exibuit junctam cum viribus artem .
Protinus imprudens , actusque cupidine ludi
Tollere Tænarides orbem properabat : at illum ,
Dura repercussum subjecit in aera tellus
In vultus Hyacinthe tuos &c.

 4.

Homicidia Mars [a] , & per gratiam cædis crimine ab Athenienfibus [b] liberatus , ne videretur nimis ferus & immanis , adulterium cum Venere [c] commifit .

Ca-

a *Homicidia Mars* &c. Ab Homero Iliad. v. ℣.31. fic appellatur . Plurimos enim occidit , inter quos Halirrhotium , Neptuni filium infontem , ob quam caussam quum in Concilium XII. Deorum capitis reus esset damnandus fex illorum suffragiis , totidem in diversam fententiam abeuntibus , abfolutus eft , ut refert Steph. Bizant. ex Paufania in Attic.24. 35.

b *Ab Athenienfibus* . Nam Dii illi , qui Martem abfolutum dimiserunt , Athenis confediffe in eo loco dicuntur , ubi poftmodum Areopagus , feu potius Templum Martis constructum eft , in quo primum capitis judicium actum effe dicitur . Vide Meurf. Diatr. *de Areopago* .

c *Adulterium cum Venere* . Turpiffima , ac fatis nota

nota fabula hæc est, qua Phoebo indice, dicitur, vulcanus uxoris cum Marte consuetudinem cognovisse, ac stratis summa industria clam circa lectum catenis, eos noctu mancipasse, apertisque foribus Diis omnibus vinctos ostendisse; unde.

. . . . Superi risere: diuque
Hæc fuit in toto notissima fabula Cælo.

Ovid. Metam: *L.* IV. *fab.* V.

 5.

Castor & Pollux [a], dum alienas sponsas rapiunt [b], esse gemini desierunt; nam dolore injuriæ concitatus [c] Idas, alterum [d] gladio transverberavit, & eosdem poetæ alternis vivere, alternis mori [e] narrant: ut jam

a *Castor, & Pollux*. Vide diss. XXVII. cap. III. §. XXIV. *Immerito pro Diis habiti*, inquit, Aldus.

b *Alienas sponsas rapiunt*. Nempe Phoeben, & Lairam, seu Ilairam, Leucippi filias, ex Hygin. fab. LXXX. vide ubi supra.

c *Dolore injuriæ concitatus Idas* Schott. *livore injuriæ* &c. Heum. *livore, & injuria*. Idas, & Lynceus Apharei filii fuisse dicuntur ab Hygino ubi supra, & a Dioscuris raptarum Sponsi.

d *Alterum*. Nempe Castorem.

e *Alternis vivere, alternis mori*. Pollux enim fraterna pietate motus, ne ipse solus æternus viveret in sydus a Jove mutatus, patrem deprecasse dicitur, ac impetrasse, ut alternis vivere, ac mori posset: unde Virgil. VI. æn. ỷ. 121.

Sic

jam sint non Deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori, non licet.

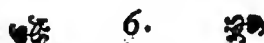
Sic fratrem Pollux alterna morte redemit.
Itque, reditque viam toties &c.

Alternis autem vox est, quæ interdum pro adverbio usurpatur, & idem valet, ac *alternatim* Virgil. 1. Georg. ℣. 71.

Alternis idem tonsas cessare novales.

Vide Servium ad h. l.

f *Quibus semel mori*. Bon. *quis semel mori* forte *queis*.

6.

Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non ut poetæ solent) mortuos esse testatur. Nam cum faceret [a] in muris assidentem Priamo Helenam, cunctos [b] Græciæ principes recognoscere [c]; solos autem [d] se fratres suos re-

---

a *Quum faceret* i. e. *fingeret*.

b *Cunctos*. In Bon. Cod. vox ista punctis quibusdam insignitur.

c *Recognoscere*. Bon. *recognosceret*.

d *Solos autem* Bon. *solus autem*.

Hujusmo-

requirere, subjecit orationi ejus hujusmodi versum [e]

Ὡς φάτο, τὼς δ' ἤδη κατέχει φυσίζοος αἶα.

e *Hujusmodi versum*. Ὡς φάτο &c. Bon,, & Al. quidam latine sic habent.

Hæc ait: (Ast illos retinebat terra Sepultos)
Al. *sic ait* Betul. nobiscum legit.
Quam variationem reperies etiam apud Tullium L. III. de Nat. Deor. paullo post initium.

7.

Fur ac nebulo Mercurius, quid [a] ad famam sui reliquit, nisi memoriam fraudum [b] suarum? Cœlo scilicet dignus [c], quia Palæstram docuit [d], & lyram primus [e] invenit. Li-

a *Fur.*, *& Nebulo Mercurius*. Vide diss. XXVII. cap. III. §. XVI.

b *Fraudum*. Schott. ex C. Cæsaraug. *fraudium*.

c *Cælo scilicet dignus*. Secundam vocem plurimi non habent.

d *Quia Palæstram docuit*. Modum scilicet, quo Juvenes luctando exercerentur. Vide Diodor. Sicul. L. I. c. II. Horat. L. I. Ode X.

Mercuri facunde, nepos Athlantis
Qui feros cultus hominum recentum.
Voce formasti cantus, & decoræ.
More palestræ.

e *Lyram primus invenit*. Hyg. *Astronom.* II. cap. VII. *Libe-*

8.

Liberum patrem [a] necesse est [b] in senatu Deorum [c] summæ autoritatis, primæque esse sententiæ: quia præter Jovem [d] solus omnium triumphavit, [e] exercitum duxit [f] Indos debellavit

a *Liberum Patrem necesse est*. Duæ postremæ voces ab aliis postponuntur. De Libero patre vide diss. xxii. cap. iii. §. xxii.

b *Necesse est*. Al. verba hæc postponunt.

c *In Senatu Deorum*. Bon. *in Senatum* Betuleius *Allegoria*, heic ait, *ridicula*. Quasi Homerus, Virgilius, & fere omnes Scriptores Ethnici Deorum cœtus, Concilia, immo & diversas inter se sententias passim non describerent, & revera eorum nullus ita credidisset! Vide diss. xxvii. cap. i. §. viii.

d *Primæque Sententiæ*. Schott., *& primæ sententiæ*. Primæ Sententiæ Senatores ii dicebantur a Romanis, qui deficientibus Consulibus designatis, Sententiam in Senatu rogabantur primi; & iccirco *Principes Senatus* audiebant. Vide Gellium L. iv. cap. x. Talis aliquando fuit M. Scaurus ex Val. Max. L. iv., & Cicer. in Bruto 112. ubi ait de eodem. *Ad Senatoriam vero sententiam, cujus erat ille princeps*.

e *Quia præter Jovem solus omnium triumphavit*. Macrob. L. i. Saturnal. cap. xix. *Liber pater*, ait, *bellorum potens probatur, quod eum primum ediderunt authorem triumphi.*, & Diodor. L. v. cap. i. *Triumphator dicitur; quod primus omnium de Indis multis cum spoliis in patriam reversus triumphavit*. de Jove autem vide diss. xxvii. cap. iii. §. x.

f *Exercitum duxit* Bon. *exercitus*.

Sed

lavit; sed *g* invictus ille Imperator Indicus Maximus *h*, ab amore, ac libidine *i* turpissime victus est.

g *Sed invictus* In Bon. Cod. prima Syllaba recenti charactere addita est.

h *Indicus Maximus*. Al. *Inclytus*, aut *inclitus*. Sed nihil immutandum mos Romanorum suadet; ad quem per ironiam alludit Lactantius, quod Imperatores a devictis populis nomen assumpserint in triumphis. Hinc *Parthici*, *Germanici*, *Dacici* &c. audiebant.

i *Ab amore*, *ac libidine* sic Aldus corrigit lectionem paternæ editionis; ubi habetur *ob amorem*, *& libidinem*.

9.

Delatus enim Cretam *a* *cum semiviro*

a *In Cretam*. Sic habet etiam in Epitome cap.viii. Seg.5. Nec aliter Schottus, & Aldus, ubi alii legunt *Diam*, quæ parva urbs erat LXX. stadiis a Cretensi extremo litore dissita ex Strabone L. x. extr., eamque *Naxota* postea vocatam esse, tradit Diodorus a Naxo Leucippi Parente L. vi. cap.xii. Iccirco Fulvius Ursinus: *Diam*, ait, non videtur mutandum in Cretam, ut video pluribus placuisse. Nam Diam habet Diodorus Siculus L.v., ubi totam hanc historiam narrat, docetque nunc Naxon vocari; quæ aliquando Dia vocata sit; in quam insulam Ariadna delata fuerit, quæ *Libera* dicitur a Lactantio ex antiqua Romanorum falsa Religione, qua Bacchus etiam ipse *Liber* dictus est. Unde in veteribus titulis est.

LIBERO, ET LIBERÆ.

Et in antiqua gamma apud me Bacchi caput una, & Ari-

ro [b] *comitatu*, nactus est [c] impudicam mulierem [d] in litore, ac fiducia [e] victoriæ Indicæ, vir esse voluit, ne nimium mollis videretur [f]: atque illam patris proditricem [g], fratris interemptricem, ab alio relictam, & repudia-

---

Ariadnæ lepido artificio insculptum reperitur. Illud autem *Indicus Maximus* respicit ad formulam veterum inscriptionum in quibus *Parthicus* Max. *Scythicus* Max. &c.

b *Cum semiviro comitatu*. Est Virgilii hemistichium de Paride loquens L.IV. an. ℣.215. Baccho enim Satyri, & Fauni comites adjunguntur.

c *Nactus est*. Bon. ultimam vocem non habet, quæ eleganter omissa est.

d *Impudicam Mulierem in litore* Bon. inpudicam &c.; & addit *Adrianem*. Aldus *Arianen*. Pro Ariadne, seu Ariadna, Minois regis Cretensis filia, quæ Theseum ingressurum Labyrinthum adjuvavit, tradito filo, quo iret, rediretque ad occidendum Minotaurum. Eum deinde in patriam rediturum secuta ab eodem, quum in litore dormiret, derilicta, a Baccho reperta, eidem nupsisse, dicitur. Hygin. Fab.XLII., & CCIV. Ovid. Metam. L.VIII. Fab.II.

e *Ac fiducia* Bon. *fiduciæ*.

f *Ne nimium mollis videretur*. Al. *ne nimirum*. Al. *esse videretur*.

g *Patris proditricem*, *fratris interemptricem* Al. *interemtricem*, vide ubi supra Ovid., & Hyginum. Bunem. *Prima vox*, ait *Lactantio*, *quod sciam*, *prius*, *altera Tertulliano usitata*. Prudentius Peristeph. I. II. *Fama proditrix*. Tertulian. *de spect.*XVII. *Interemptrix*. Voces istæ a Stephanis receptæ sunt tamquam Latinæ in Thes. *In*

pudiatam, in conjugium [b] sibi vindicavit [i], ac liberam [k] fecit, & cum ea [l] pariter ascendit in cœlum [m]

h *In Conjugium* . Al. *in Conjugio* Al. *in Conjugem*.

i *Vindicavit*. Isæus *vendicavit*.

k *Ac Liberam* sic Isaeus *Liberam*, tamquam Deæ nomen legit, & cum eodem Barthius ad Stat. Tom. ii. Vide quæ paullo suprà annotavimus ex Fulvio Ursino.

l *Et cum ea* Bon. *eam*.

m *Ascendit in Cœlum* Al. *Adscendit* . Al. *ad Cælum*.

 10.

Quid horum omnium pater Jupiter [a], qui in solenni precatione Optimus Maximus [b] nominatur? Nonne a prima sua pueritia [c] impius, ac pene [d] parricida deprehenditur? quum

a *Horum omnium Pater Jupiter*. Al. *omnium horum Pater Jupiter*. & sic corrigunt Aldus, & Schottus. De Jove vide diss.xxvii. cap.iii. §.x.

b *Optimus Maximus* vide Cicer. *pro Rabirio* : *pro domo sua*, ac *de Nat. Deor.* L.ii. Jovem enim Capitulinum *optimum* propter beneficia, *Maximum* propter vim appellabant Romani.

c *Nonne a prima sua pueritia* Bon. *Tò prima* non habet; quam tamen vocem omnes alii retinent.

d *Impius, ac prope* Bon. *inpius* Al. *ac pene* Al. *eæne*. *Quum*

quum patrem regno expulit [e], ac fugavit: nec expectavit mortem decrepiti senis [f], cupiditate regnandi: & quum paternum solium per vim, per arma cepisset, bello est a Titanibus [g] lacessitus, quod humano generi principium fuit malorum [h]: quibus victis, & pace in perpetuum comparata, reliquam suam vitam in stupris, adulteriisque consumpsit.

e *Quum patrem regno expulit*. Al: *exuit*. Al. *expoliavit*. Intellige Saturnum, de quo vide diss.xxvii. cap.iii. §.iv.

f *Nec expectavit mortem decrepiti senis* Schottus notat heic: *Locus apud Quintilianum*.

g *A Titatibus*. Titanes Aetheris, ac Terræ filii dicuntur. Vide diss.xxvii cap.iii. §.v. Al. *Tytanibus*.

h *Principium fuit malorum*. Tunc enim sæva bella cæpisse dicebantur. Vide L. v. cap.iv. seg.4.

 11.

Omitto virgines, quas imminuit [a]. Id enim

a *Quas imminuit*. De M. P. cap. xxxviii. eodem sensu verbum hoc a Lactancio usurpatur; & quamquam du Fresne *in Gloss. Lat. M. Æ.* de impari conjugio in voce *disparagare* id intelligat; tamen Plautus Nostrum tuetur Cistel. i. i. 90.

Neque pudicitiam meam mihi alius imminuit quisquam.

Tole-

enim tolerabile judicari solet [b]. Amphitryonem, ac Tyndarum [c] præterire non possum: quorum domos [d] dedecore, & infamia [e] plenissimas reddidit.

---

b *Tolerabile judicari solet*. Scilicet a Libertinis, & Ethnicis quibusdam, ut Ovidius ait: Am. L. ii. Eleg. ii. ℣. 9.

Vir quoque non sapiens: quid enim servare laboret
Unde nihil, quamvis non tueare, perit?

At adeo magnum est, quod Virginibus amissa perit virginitate, ut eodem poeta teste.

. . . . . *Nulla reparabilis arte*
Læsa pudicitia est. Deperit illa semel.

Quid enim inquit Lucretia apud Livium, *salvi est mulieri amissa pudicitia?*
Ovid. Epist. Oenon. ad Parid. ℣. 102. Liv. Dec. I. cap. 58. olim, nunc xxii. Adde Cyprian. *de Habitu Virg.* &c.

c *Amphitryonem*, & *Tyndarum*. Vide supra ad cap. v. seg 4., ad cap. ix. seg. 1., & diss. xxvii. cap. iii. §. xx., & xxiv.

d *Quorum domos*. Bon. *domus*.

e *Et infamia* Al. *atque*.

 12.

Illud vero [a] summæ impietatis, ac sceleris,

---

a *Illum vero*. Bon. *Illut*.

Re-

leris, quod regium puerum [b] rapuit ad stuprum [c]. Parum enim videbatur, si in expugnanda fœminarum [d] pudicitia maculosus esset [e], ac turpis, nisi etiam sexui suo injuriam faceret [f]. Hoc est verum adulterium [g], quod fit contra naturam.

---

b *Regium puerum*. Infra cap.xi. seg.19. 29. *Catamitum* eum appellat, & *Ganymedes* dicitur, filius Trois Trojanorum regis secundum aliquos, secundum alios vero vel Assaraci, vel Erichthonii, a Jove raptus. Vide diss. xxvii. cap.iii. §.x.

c *Stuprum*, Vox ista in Bon. Cod. punctis distinguitur.

d *Si in expugnanda fœminarum* &c. Bon. *faeminarum* Al. *si expugnanda*.

e *Maculosus esset*. Tacitus L.iii. Hist. cap.xxxviii. *omni dedecore maculosus*. Cicer. L. 1. ad Atticum Episc. xvi. *Maculosi Senatores* &c. Bon. *maculosus est*.

f *Faceret injuriam* Al. *injuriam faceret*. Aldus nobiscum legit.

g *Verum adulterium, quod fit contra naturam*. Glossema hæc verba sapiunt Heumanno; Sed cum typis editi, tum Mss. omnes ita legunt, & a verbo *Adultero* I.E. *ad alterum accedo* optime deducitur, quod heic Lactantius intelligit. Vide Perott. in Cornuc. L.L. col.729., & l.111. Cod. Theodos. ad L. Jul. de Adulter. L.xxxi. Cod. Just. ad L. eandem Novell. LXXI., & CXLI.

13.

Hæc qui fecit [a], viderimus, an maximus

---

a *Hæc qui fecit*. Bon. *faecit*. Schottus *facit*.

mus; certe optimus non est, quod nomen a corruptoribus, ab adulteris, ab incestis abest: nisi forte nos erramus homines, qui talia facientes sceleratos[b] vocamus, ac perditos, omnibusque pœnis dignos judicamus.

b *Qui talia facientes sceleratos, ac perditos, omnibusque pœnis dignos*. Sic Aldus, Al. *dignissimos*. Constantinus, & Constans Impp. *jubemus*, inquiunt, L.c. *surgere leges, armari jura gladio ultore, ut exquisitis pœnis subdantur infames, qui sunt, vel futuri sunt rei hujus nefandi criminis*; propter quod Johannem Calvinum lilio candenti stig natizatum, tota Gallia exulasse, tradunt sui temporis historici, ut suæ reformationis exordium, unde cœperit, manifestent. Vide Hieron. Bolsecum *in vita Calvini*.

 14.

Stultus autem Marcus Tullius[a], qui Gajo Verri[b] adulteria objecit: eadem enim Jupiter, quem colebat, admisit: qui Publio

a *Marcus Tullius* Al. *M. Tullius*.

b *Gajo Verri* Al. *C. Verri* Al. *Verrio*. Cajus, seu Gajus Verres, in historia Romana notissimus, functus Quæstura, ac Prætura Urbana, successit in Sicilia C. Sacerdoti Prætori illius Provinciæ, atque in ea per triennium libidine, atque avaritia, qua maxime æstuabat, ita cives exacerbavit, ut tandem decedens, Metello succedente, repetundarum reus a Siculis sit postulatus. V. Ciceron. in vii. *Actionibus Verrinis*.

Qui

blio [c] Clodio sororis incestum; at illi Optimo Maximo eadem fuit [d]

Et Soror, & conjux.

---

c *Qui Plubio Clodio*. Supple *objecit*. Vide Cicer. *in Orat. pro Milone: de Arrusp. Resp.*, & Valer. Max. L.iv. c.ii.

d *Et Soror, & Conjux*. Hemistichium Virgilii æn. 1. ỷ. 51. Aut Ovidii Metam. L. iii. ỷ. xiv. fab. iii. vide diss. xxvii. cap. iii. §. ix., ubi de Junone, de qua Author heic intelligendus est.

CAPUT XI.

 1.

QUIS est igitur tam excors [a], qui hunc in caelo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Non insulse quidam poeta [b] triumphum [c] Cupidinis scripsit, quo

---

a *Quis est igitur tam excors*, id est tam rudis, & prope amens; nam cor aliquando pro mente, aut animo sumitur; unde *cordatus*, *vecors* &c. derivantur.

b *Quidam Poeta*. Quisnam iste fuerit, aut quod nam poematis genus, Græcum-ne, an latinum, nusquam invenire potui. Bunem. huc respexisse ait Authorem *de pudicitia* apud S. Cyprianũ, ubi dixit *Impudicitia hominem sub triumphum libidinis mittit*. Quod quam longe petitum sit, nemo est qui non videat. Isæus Francisci Petrarchæ Cupidinis, seu Amoris triumphum heic commemorat, & merito, nam hic Poeta, qui

quo in libro non modo potentissimum deorum Cupidinem [d], sed etiam victorem facit.

---

qui jure, reflorescentis eloquentiæ apud nos, princeps fuisse videtur, sic belle ibidem lusit:

Tutti son qui prigion' i Dei di Varro,
E di laccivoli innumerabil carco
Vien catenato Giove innanzi al Carro.

Sed hæc a Lactantio nostro desumpta sunt. Cæterum etiam Ovidius Cupidinis triumphum cecinit L. 1. Amorum eleg. 2., ubi, etsi Jovis expresse mentionem non fecerit, dixit tamen:

Inque dato curru, populo clamante triumphum
Stabis &c.

Et infra.

His tu militibus superas hominesque, deosque.

c *Triumphum* Bon. *triumfum*.

d *Potentissimum Deorum Cupidinem.* Tres hujus nominis Deos enumerat Cicero de Nat. Deor. L. III. hisce verbis. *Cupido primus, Mercurio, & Dione prima natus dicitur. Secundus Mercurio, & Venere secunda. Tertius quidem est Anteros, Marte, & Venere tertia.* Alios & longe diversos parentes eidem assignant Mythographi, & Poetæ, de quibus vide diss. XXVII. cap. III. §. XVIII; Potentissimum Deorum esse poetæ dixerunt, quod adversus eum nec vis, nec arma, nec preces alicujus, aliquid posse credebant, & ideo Ovidius ait:

Regnat, & in Dominos jus habet ille Deos.
Heroid. Epist. IV. ℣. 12.

 2.

Enumeratis enim amoribus singulorum, qui-

quibus in potestatem Cupidinis, ditionemque[a] venissent: instruit pompam, in qua Jupiter, cum cæteris diis ante currum triumphantis ducitur catenatus.

a *Jurisdictionemque*. Bon. *jurisdicionemque*.

3.

Eleganter id quidem a poeta figuratum: sed tamen non multum distat a vero. Qui enim virtutis est expers: qui cupiditate[a], ac libidinibus malis vincitur; non Cupidini (ut ille finxit) sed morti subjectus est sempiternæ.

a *Cupiditate*. Sic Bon., Aldus, aliique boni. Al. *cupiditatibus*. Cicero utroque modo hanc vocem adhibet.

4.

Sed omittamus de moribus dicere, rem consideremus: ut intelligant homines in quibus miseri versentur erroribus.

5.

Regnare in cælo Jovem vulgus existimat[a], id & doctis[b] pariter, & indoctis persua-

a *Regnare in Caelo Jovem vulgus existimat* probat id Lactantius e x religiosis ritibus, quibus Gentiles eum

suasum est, quod & religio ipsa & precationes, & hymni, & delubra, & simulachra demonstrant.

eum honorabant, & ideo de unoquoque nil heic dicimus, quia infra de singulis sermo redibit.

b *Id*, *& doctis* Al. *id doctis*. An re vera Ethnicorum sapientes ita crediderint. Vide diss, XXVII, cap. I. §. VIII.

6

Eumdem tamen Saturno, & Rhea genitum [a] confitentur. Quomodo potest Deus videri, aut [b] (ut ait poeta)

Hominum, rerumque repertor,

ante cujus ortum infinita hominum millia fuerunt? eorum scilicet, qui Saturno regnan-

a *Saturno*, *& Rhea genitum*. Al. pro Rhea *Ope* legunt; nam *Rhea*, & *Opis* pro eadem usurpari potest, quemadmodum in hocce eodem capite facit Lactantius idemque infra cap. XIII. ait *Sororem suam Rheam*, *quam Latine Opem dicimus*. Hæc ab Hygino ex Æthere & Terra, ac ex Nereo & Doride nata, in Deorum Genealogia, quam fabulis præmisit, dicitur esse fab. CXXXIX., Quod omnino stare non potest, si idem significare dicatur *Ops*, & *Opis*, sicuti placet Munkero ibidem nota (a) Quare cum Servio notare necesse est ad Virg. Geor. l. III. ℣. 93. *Ops* quum de uxore Saturni loquimur, corripitur, ut *Ops Opis*. Quum vero de Nym-

gnante vixerunt , ac priores luce , quam Jupiter , ſunt potiti .

Nympha , quæ eſt Nerei , & Doridis filia , dicimus *Opis* , longa eſt prima Syllaba O , ut e. g.

Opis ad ætherеum pennis aufertur Olympum .

Ops ergo , ſeu *Rhea* , quæ ex Saturno Jovem genuit , filia fuit Ætheris , atque Terræ , & hinc Terra ipſa aliquando Rhea dicitur . Vide diſſ. xxvii. cap. ii. ſ. iv.

a *Videri* , *aut credi* hanc ultimam vocem Aldus reſtituit editioni Parentis ſui.

7.

Video alium Deum regem fuiſſe primis temporibus , alium conſequentibus . Poteſt ergo fieri , ut alius ſit poſtea futurus . Si enim regnum prius [a] mutatum eſt: cur deſperemus etiam poſterius poſſe mutari ? niſi forte Saturnus generare potuit fortiorem : Jupiter non poteſt .

---

a Al. *prius regnum* .

8.

Atqui divinum imperium aut ſemper immutabile eſt : aut , ſi eſt mutabile (quod fieri non poteſt) ſemper utique mutabile eſt. Poteſt ergo Jupiter regnum amittere , ſicut [a] & pater ejus amiſit , ita plane .

---

a *Sicut &* . Al. hæc verba non habent .

Ne-

 9.

Nam quum idem neque virginibus , neque maritatis [a] unquam pepercisset: abstinuit se tamen una Thetide [b] : quod responsum fuit , majorem patre suo futurum , quisquis ex illa natus esset .

Pri-

a *Neque maritatis* Fulvius Ursinus , *Putamus* , inquit , *Lactantium scripsisse* : NAM QUUM IDEM NEQUE VIRGINIBUS , NEQUE MARITIS UMQUAM &c. *Deinde aliquis , qui vocem* maritis *expositione illustrare voluerit* , Maritatis *fecisse , quæ in contextum , ut fit , recepta postea sit* . Maritas *autem mulieres nuptas puellas dici , vel illud Horarii exemplum satis est* :

Nec sit Marita , quæ rotundioribus
Onusta Bacchis ambulet .

At sic omnes legunt , ut scripsimus .

b *Una Thetide* Hæc fabula sic ab Hygino narratur fab. LIV. *Thetidi Nereidi fatum fuit ; qui ex ea nasceretur fortiorem fore quam Patrem . Hoc præter Prometheum quum sciret nemo , & Jovis vellet cum ea concumbere : Prometheus Jovi pollicetur , se eum præmoniturum , si se vinculis liberasset . Itaque fide data ; monet Jovem , ne cum Thetide concumberet , ne , si fortior nasceretur , Jovem de Regno dejiceret , quem admodum & ipse Saturno fecerat* &c. Etiam Apol. l.2. hæc habet,ubi arcanum hocce non a Prometheo , ut Hyginus. & Lucianus narrant , revelatum dicitur Jovi ; sed a Themide , ut inquit Lactantius . Themis autem fuit una ex tribus Jovis sororibus, ex qua ipsum Minervam suscepisse tradunt ; alii autem Justitiam esse putant , atque Ora-

Oraculorum Præsidem, & moderatricem. Odiss. x. vide diss. XXVII. cap. II. §. VII.

 10.

Et primum prudentia in eo non Dei, cui nisi [a] Themis futura dixisset, ipse nesciret: si autem divinus non sit, ne Deus quidem sit [b]: unde divinitas [c] nominatur, ut ab homine humanitas.

a *Et primum prudentia in eo non Dei, cui nisi &c.* hæc est nostri Codicis lectio, quam alii quinque, quos vidi, retinent Aldo probante, & est inter omnes optima: nam sensus est, prudentiam quidem fuisse, Thethidem non tangere, ne ex ea Patre major nasceretur, non tamen propria Dei, qui scire futura a se debet, non ab alio discere, quod est primum quod eruit Lact. ab hac fabula. *Deinde conscientia* &c. Thomasius nobiscum legit cum Schotto & Aldo; nisi quod Schottus posponit *Tò cui* particulæ *nisi*. Cæteræ editiones vel habent *imprudentiam*, vel addunt *in Deo*, vel *providentia* &c.

b *Si autem divinus non sit, ne Deus quidem sit*. Futurorum cognitio, maxime quæ a Dei libera voluntate dependent, vel ab hominum arbitrio, adeo solius Dei est, ut merito dictum sit apud Isaiam CXLI. ℣. 23. *Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus, quia Dii estis vos*.

c *Unde divinitas*. Al. *ipsa divinitas*.

 11.

Deinde conscientia imbecillitatis, qui timuit utique majorem: quod qui facit, scit pro-

fecto [a] non esse se maximum, quandoquidem potest aliquid majus existere.

---

a *Scit porfecto* &c. Al. *scit utique* Bon. *nec optimus, nec maximus*: Al. *scit utique profecto*.

 12.

Idem per Stygiam paludem [a] sanctissime jurat:

Una superstitio Superis b quæ reddita divis,
Quæ

---

a *Idem per stygiam Paludem*. Circa Sienem in extrema Ægypti parte locus est concavæ Vallis ad instar, quæ in paludem limosam, & papyris refertam desinit. Ea Grecis ἄβατος, a latinis Styx, dicitur, quod tristitiam, & horrorem faciat. Hanc apud inferos Poetæ sitam volunt, deosque omnes per eam jurare consuevisse ex eo, quod Jupiter, adjutus a Victoria, quæ filia Stygis fuit, bello contra Gigantes commisso, jussit ut dii omnes, qui jurare vellent, nomine ejus interposito, fallere non auderent; Si qui vero eorum pejerassent, per annum integrum, secundum Hesiodum, per novem annorum millia, secundum Orpheum, in Tartara dejicerentur: execratorium enim est hocce juramentum: & sicuti illud *me Pol*, *mehercle*, *me Jupiter* scl. puniat, si mendax sum, homines pronunciabant jurando; sic Dii, Stygiam Paludem: id est per Tartari tristitiam, & horrorem sibi in pœnam perjurii decretam accipere dicebantur. Vide Servium ad Virg. æn. L. VI. a ℣. 134. & seq. Homer. Iliad. O vers. 38. Sil. Ital. L. XIII. ℣. 568. aliosque passim.

b *Una superstitio* &c. Sic in nostro Cod. quemadmodum etiam in Virgiliano Mediceo apud Fogginum, ubi alii

Quæ est ista superstitio [c]? aut a quo reddita? Est ergo aliqua potestas maxima, quæ pejerantes Deos puniat, quæ tanta formido est paludis infernæ, si sunt immortales? quid metuant [d] eam, quam visuri non sunt [e], nisi quos mori necesse est?

alii legunt *vana superstitio*. Cellarius heic putat errasse Lactantium, quasi afferens juramentum Jovis, quod tamen est Junonis; Juno enim illa est, quæ apud Virg. æneid. XII. ℣. 817. ait.

Adjuro stygii caput implacabile fontis
Una superstitio, &c.

Sed longe a Lactantii mente; nam ideo Lactantius primo carmine omisso, secundum recitavit, ut scilicet innueret, hocce juramentum Deos omnes una religione, summaque superstitione servare. Bunem. putat Cellarium errasse, Pontano Duce ad Virg. XII. ænead. ℣. 324., sed dicere debuerat potius ad Virg. VI. ℣. 323.

. . . . . *Stygiamque Paludem.*
Dj cujus jurare timent, & fallere numen

Vide ibi Taub., & Emmenes. &c.

c *Quæ ista superstitio est* Al. *quæ est &c.*
d *Quid metuant*. Al. *metuunt*.
e *Sint*. Al. *sunt*.

13.

Quid igitur homines oculos suos in cælum tollunt? quid per superos dejerant [a], quum ipsi superi ad inferos devoluantur [b], ibique habeant

a *Dejerant*. Al. *dejerent*.
b *Revolvantur* nobiscum legit Aldus Al. *devolvantur*.

Esse

beant quod venerentur, & adorent? Illud vero quale est? Esse fata [c], quibus dii omnes & ipse Jupiter pareat?

---

c *Esse Fata* Walchius, se non repugnare ait, si heic pro Fatis, Parcas quis intelligat, & melius dixisset si ubique, ut statim dicemus. Virgil. Eclog. IV. ℣. 46.

Talia Saecla, suis dixerunt, currite, fusis
Concordes stabili Fatorum numine Parcae.

Secundum Aruspicinae libros, & sacra Acherontia, quae Tages composuisse fertur, Fata decem annis quapam ratione a Parcis differri potuisse, sed numquam denitus vel a Jove immutari. Vide Myth. in Fatis, & Servium ad Virg. aen. l. VIII. ℣. 397.

 14.

Si Parcarum tanta vis est [a], ut plus possint quam caelestes universi, quamque ipse rector, ac dominus: cur non illae potius regnare dicantur, quarum Legibus, ac statutis parere omneis Deos necessitas cogit?

---

a *Si Parcarum tanta vis est*; heic de Parcis, aut Parchis sermo istituitur. De iis in Nummis loquens Spanhemius putat probari posse, Fata, & Parcae idem esse ex titulo cap. VII. l. I. Fulget. Mythol. ubi legitur *Fata; vel Parcae*, & bene, nam sic ibi Fulgentius. *Tria etiam ipsi Plutoni destinant Fata, quarum prima Cloto, secunda Lachesis, tertia Atropos. Clotho enim Graece evocatio dicitur. Lachesis vero sors nuncupatur, Atropos quoque sine ordine dicitur. Hoc videlicet sentire volentes, quod prima sit, Nativitatis evocatio; secunda, vitae sors; tertia, Mortis conditio, quae sine lege venit.* Servant Parcae caelestis Archivj decretorum Libros ex

ex Marc. Capel. l. 1. Colum, & fusum eis tradunt Mythologi, quibus vitæ stamina ducere putantur. Vide Gellium l. III. c. 16. & Procopium. Adde diss. XXVII. cap. XI. §. 1.

 15.

Nunc cui dubium est [a], quin is, qui alicui rei obsequitur, maximus non sit? Nam si sit, non accipiat fata, sed faciat. Nunc ad illud, quod omiseram, redeo. In una itaque [b] sola fuit continentior, quum eam deperiret, non virtute aliqua, sed metu successoris.

a *Nam cui dubium est* Al. *nunc est* &c. male.

b. *In una itaque* Al. *in quod* non habent, & pro *itaque* habent *utique* & post *deperiret* addunt *&* Noster autem codex ultra *deperiret* habet etiam *amaret* quæ glossa est Amanuensis Librarii. Legit nobiscum Aldus, qui ultimam vocem etiam addit cum copula legens: *quum eam amaret, ac deperiret.*

 16.

Quæ formido utique ejus est, qui sit & mortalis & imbecillus, & nihili [a]: quippe qui potuit & tunc, cum nasceretur, extingui, sicut frater ejus ante genitus, [b] extinctus est

a *Et nihili* Quod nec hili est, inquit Festus. Plautus sæpe, & Cicer. in Tuscul. l. 3. Al. *&* *nibil.*

b *Sic Frater ejus ante genitus:* Saturnum occidisse filium

est: qui si vivere potuisset, numquam minori concessisset imperium: ipse autem furto servatus [c], furtimque nutritus, ζεὺς sive ζὴν appellatus est [d], non, ut isti putant, a fervore cælestis ignis, vel quod vitæ sit dator; & animantibus [e] inspiret animas, quæ virtus solius Dei est (quam enim possit [f] inspirare ani-

---

filium natu majorem, ne ab eodem regno expoliaretur, infra cap. XIV. narrat Lactantius. ex Ennio.

c *Ipse autem furto servatus*. Postquam Ops ex Saturno Jovem ediderat, Juno, cui notum erat, eum occidisse filium suum primogenitum, ne illud idem Jovi contingeret; eum a matre petiit, illumque in Cretensem Insulam detulit, ubi ita nutriendum curavit, ut suspensis in aera cunabulis, nusquam reperiri potuisset; & ne pueri vagitus exaudiretur, adolescentulos accersivit, eisque clypeola ænea, & hastas dedit, & jussit eos circum crepare; unde postea & Curetes, & Corybantes appellati sunt. Vide Hyg. fab. CXXXIX. Ovid. in Fast l. IV. ℣. 200. Adde infra cap. XIII.

d **Ζεὺς**, *sive* **Ζὴν** *appellatus est* Vim horum vocabulorum exponit statim author, & minus aptis exclusis, expositionibus, quare ita dictus sit, ingenue exponit; nempe *quia primus ex Saturni liberis, qui mares nati erant, vixisset*. Carpit hoc loco apud Isæum Budæus Lactantium L. de stud. lit. tamquam qui hæc parum accuratè perpenderit, nec viderit ea omnia simbolice dici. Sed Lactantiani argumenti vim ipse assecutus non est; ut demonstravimus diss. nostra prælim XXVII. cap. I. §. 8.

e *Vel quod Animantibus* Bon. & *Animantibus* Male.

f *Inspirare possit*. Al. *possit inspirare*.

Ac-

animam, qui ipse accepit [g] aliunde ?) sed quod primus ex liberis Saturni maribus vixerit.

g *Accepit*. Al. *accipit*.

17.

Potuerunt igitur homines alium deum habere rectorem [a], si Saturnus non fuisset ab uxore delusus ? *At enim poetæ* [b] *ista finxerunt*. Errat quisquis hoc putat; illi enim de hominibus loquebantur: sed ut eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrabant, deos esse dixerunt. Itaque illa potius ficta sunt, quæ tanquam de hominibus locuti sunt: quod clarum fiet exemplo, quod inferemus.

a *Rectorem*: Aldus *Regem*.
b *At enim Poetæ* &c: Quidam Philosophorum dixere, de quibus suo loco.

18.

Danaen violaturus [a], aureos nummos largiter in si-

a *Danaen violaturus* Acrisii Argivorum Regis filia hæc est, quam aliqui ex Aganippe, alii ex Euridice eum suscepisse dicunt, qui quum sibi fatum esse meminisset, ab eo se occisum iri, quem filia peperisset, eam adhuc virginem muro lapideo præclusit; Jupiter autem in imbrem aureum conversus eam Perseo gravidam reliquit. Terent. in Eunuc. German. in Arat. Hyg. fab. LXIII. &c. Lactantii autem sententiam tenent omnes fabularum expositores, quos inter eminent Donatus in Terent; lepide enim fabulam exponit, etsi minus honeste.

Im-

ſinum ejus infudit. Hæc ſtupri merces fuit. At poetæ, qui quaſi de Deo loquebantur, ne autoritatem creditæ majeſtatis infringerent, finxerunt ipſum in aureo imbre delapſum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt[b] quum multitudinem telorum, ſagittarumque deſcribunt.

b *Imbres ferreos dicunt* Virg. æn. XII. ℣. 284. *Tempeſtas telorum, & ferreus ingruit imber.*

19.

Rapuiſſe dicitur in aquila Catamitum[a]: poeticus color eſt, ſed aut per Legionem rapuit, cujus inſigne aquila eſt[b], aut navis, in qua eſt impoſitus, tutelam habuit in aquilam figu-

a *In Aquila Catamitum*, id eſt Ganymedem, de quo cap. ſuperiori diximus. Vide diſſ. XXVII. c. III. §. X.

b *Per Legionem, cujus inſigne Aquila eſt.* Codex Bon. Longobardicus, teſte Aldo, legit *per religionem*, ut etiam habet noſter. Diximus in lib. de Opif. Dei cap. VII. Aquilam in Romano exercitu fuiſſe ſignum potiſſimum, cujus curam Primipili habebant: de ea vide Adrian. Jun l. III. c. 2. animadv. At quælibet legio ſuam habebat Aquilam. Idem ſignum in vexillis Perſarum fuiſſe, in quibus Aquila peltæ inſidens aderat, teſtatur Briſſon. III. pag. 426. Hinc & Jovem alitem hanc prò inſigne habuiſſe didicimus, ut ſtatim explanabimus.

Tu-

figuratam [c] : ficut taurum , quum rapuit & transvexit Europam [d]

c *Tutelam habuit in Aquilam figuratam*. Sic etiam Aldus. Al. *tutelam habuit in Aquilam* &c. Fulvius Urfinus legit: *tutelam habuit in Aquila figuratam*, & ftatim fubdit: Nos nihil immutandum putamus; nam idem Lactantius eodem modo locutus eft l. v. c. 8. quum dixit: *Quid vobis inanem juftitiam depingitis, & optatis cadere de Cœlo, tanquam in aliquo Simulacbro figuratam?* &c. Erat *autem Aquila Navis infigne, quo fæpe Navis ipfa fignificabatur....* Aliqua heic defunt. Sed apertius ex Seneca colligitur Epift. LXXII. quid fit Navis tutela. *Navis*, inquit, *bona dicitur, non quæ prætiofis coloribus picta eft, nec cui argenteum, aureumque roftrum, nec cujus Tutela ebore cælata eft*.

.... *Tutela Minervæ*,

Navis & a picta Caffide nomen habet.

& ex Val. Max.

Vifa coronatæ fulget tutela Carinæ.

quæ magis illuftratur ab Ifæo, qui ait: Tutela erat Navis infigne, Proræ Impofitum, quod Græce παράσημον dicebatur: eratque Dei alicujus effigies, aut animalis, a quo navis ipfa denominabatur, ut apud Virgilium Piftris, & Centaurus; quum ait: *Centauro invehitur magna* &c. Gallæus autem dupliciter Ifæum erraffe contendit. Primum quidem, quia Aquila non potuit effe Navis tutela. *Quodnam enim auxilium, quamve tutelam ab animali bruto fperare poterant Navigantes? Certe nomen ipfe* TUTELÆ *fatis manifefte hoc indicare videtur, non ab alio quoquam navis confervationem expectaffe veteres, quam ab illo Deo, Deaque, cujus tutelæ eam commiferant* &c. Sed heic vehementer caftigandus Gallæus, qui tempora non diftinguens, non folum

lum Isæo, verum & Lactantio ignorantiam, & errorem affingit. Quum enim agatur de Navigio, quo usus est Jupiter, quis nam Deus, aut Dea poni debuerat pro Tutela? Religio tunc vel vera erat; & hæc, simulachris carebat. Vel falsa; & ista, Sydera, & animalia, non autem hominum simulachra colebat. Vide diff. nostram præviam xxvii. cap. ii. §. iii. Deinde negligentia satis notanda in Scholiaste est, nescire quid infra dicat Author; sic enim contraria sæpe asserere oportet. Lactantius in fine hujusce capitis rationem reddit, quare Jupiter Aquilam ad suæ Navis tutelam assumpserat; nam quum ex insula Naxo adversus Titanas proficisceretur, & sacrificium faceret in litore, Aquilam ei in auspicium advolasse, (dicunt,) quam victor bono omine acceptam tutelæ suæ subjugavit. Vide infra seg.64. Ad hæc si respexisset Gallæus, vel saltem si memor a se dictorum postea fuisset, nos lectorem nostrum non eramus heic tam prolixa nota moraturi. Sed adhuc nos sustineat oportet donec secundum errorem a Gallæo impactum Isæo expendamus. *Errat porro*, verba Gallæi sunt: *Idem Isæus, cum aliis nonnullis viris doctis, quod putet, tutelam fuisse Navis insigne proræ impositum, atque a tutela nomen habuisse, ac Græcis tutelam* παράσημον *vocari .... Non semper hoc verum fuit; nonnunquam enim tutelam nihil cum parasemo commune habuisse cum Salmasio affirmo, & patet in nave illa, qua vecta fuit Europa. Jupiter enim tutela: Taurus parasemon.* Quid ultra? Jupiter dum rapit Europam ipse sibi tutela est. Ipse sibi Deus? Cellarius stat pro Isæo. Salmas: in Solin. Lips. Schef. Bochart. Wovver. Heum. Bunem. aliique apud eosdem. Sed quid Lactantius in Epitome cap. xi.? accipe ejusdem verba: *Quæ est Aquila? Legio scilicet, quoniam figura hujus animalis insigne legionis est... Quis est Taurus?*

rus: Utique navis, quæ tutelam habuit Tauri specie figuratam. Confer utrumque locum, & videbis aquilam in tutelam subjugatam, & Taurum, nihil aliud fuisse quam Legionis, & Navis insigne.

d *Sicut Taurum quum rapuit & transvexit Europam*; iterum Gallæus: Nolim intelligas, Taurum fuisse tutelam navis illius, quæ Europam vexit. Sed parasemon. Jupiter enim fuit tutela. Vide Festum in voce Europa &c. Sed neque ibidem, neque alibi præsidium invenit; Etsi enim aliquando naves numen Tutelare, seu Tutelam in Puppi, parasemon, seu insigne in Prora retinerent ab alterutro tamen, si diversa erant, poterant denominari. At Jovis temporibus Animalium dumtaxat, vel Syderum effigiem poterant præseferre. Vide Euseb. in Chron.l.11. an.DLXXII.,& DLXXXVII. scilicet Agenoris Phæniciæ Regis filiam, quam Jupiter rapuit, & secum duxit in navi, quæ tutelam habuit Tauri specie figuratam, secundum illud Virgilii æn. x. ỿ. 195.

Ingentem remis Centaurum promovet &c.

Ubi Servius: Aut nomen navis, aut qui erat in navi pictus. Ovid. 11. Metam.13. Lucian. de Dea Syria,&c. Vide Lactant. Epitom.c. x1.

 20.

Eodem modo convertisse in bovem traditur Io Inachi filiam: quæ, ut iram Junonis effugeret, [a] *ut erat jam setis obsita*, jam bos, tranasse dicitur mare, in Aegyptumque venisse, atque ibi recepta pristina forma [b], dea facta, quæ nunc Isis vocatur.

 Quo

a *Hemistichium* Virgilii æn. vii. ỿ. 790.

b *Recepta pristina specie*: Sic etiam Aldus Al. *pristina forma*. Nec

21.

Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bovem [a]? Quod certus dies habetur in fastis [b], quo Isidis navigium celebratur: quæ res docet, non tranasse illam, sed navigasse. Igi-

a *Nec Io factam Bovem*. De ea diximus supra ad cap. VI. hæc autem filia fuit Inachi, & Argiæ, Argivorum Tyranni; eamque Jupiter in vaccam convertit, ne Juno eam posset cognoscere: sed tandem ab illa cognita, & Argo in custodiam data, etsi a Mercurio Argus occisus fuerit, ipsa tamen Junonis odium non evasit; tantam quippe eidem immisit formidinem, ut se in mare præcipitaverit; sed Jove plena in Agyptum, setis obsita, jam bos, ut Virg. ait æn. VII. ỷ. 790. venit incolumis, ibique peperit Epaphum, id est, Osiridem, seu Serapidem. Propterea Jupiter formam suam eidem restituit, deaque Ægyptiorum evasit, quæ deinceps Isis dicta est. Hyg. f. 145. Infra c. XXI. & diss. XXVII. cap. IV. §. I.

b *Certus dies habetur in Fastis*: Qua die apud Romanos hocce festum celebraretur in fastis non apparet, scimus tamen ex observ. Sciopp. ad Taciti Germaniam cap. IX. Isidi quotannis mense martio navigium dicari, onustumque muneribus pelago committi, quod ipse eruit ex Kalend. rustico, ubi legitur: festum mensis Martii Navigium Isidis. De sacrificiis, quæ Suevi huic numini litabant, vide Scholiastem loco citato, ubi plura scitu digna recensentur. Bunem. aliqua addit. Isæus vero nos docet, Navigium pro navigatione heic accipi debere testimoniis productis, quæ a Dukero de Latin. Ictis veter. & a Gronov. ad Scriptor. Eccl. examinantur.

Ne-

22.

Igitur, qui sapere sibi videntur, quia intelligunt, vivum, terrenumque corpus in cælo esse non posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant, nec sentiunt, in terra id esse factum, quia res, ac libido ipsa terrena est.

23.

Non ergo res ipsas gestas finxerunt poetæ: quod si facerent, essent vanissimi: sed rebus gestis addiderunt quemdam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant, sed ornare cupientes.

24.

Hinc homines decipiuntur: maxime quod dum hæc omnia ficta esse arbitrantur a poetis, colunt quod ignorant. Nesciunt enim, qui sit poeticæ licentiæ modus [a], quousque progredi fingendo liceat: quum officium poetæ sit in eo, ut ea, quæ gesta vere sunt, in aliquas species obliquis figurationibus cum decore aliquando conversa traducat.

L 4 To-

a *Nesciunt, enim, qui sit, poeticæ licentiæ modus &c.* Aristoteles, & Horatius in Poet. hæc eadem præcepta dant, ut scil. fabulæ vero similes fingantur. Poesis enim vera imitari debet, quamvis, ut ait Ovid. III. Amor. El. 12. dist. penult.

Exit in immensum fæcunda licentia vatum,
Obligat historica nec sua verba fide.

Vide Vossium de Instit. Poet. l. III.

Quam

25.

Totum autem, quod referas, fingere, id eſt ineptum eſſe, & mendacem potius, quam poetam [a]

26.

Sed ſinxerint [a] iſta, quæ fabuloſa creduntur: num etiam illa, quæ de diis fęminis, deorumque connubiis dicta ſunt? Cur igitur ſic figurantur, ſic coluntur? niſi forte non tantum poetæ, ſed & pictores etiam, fictoreſque imaginum mentiuntur.

a *Quam Poetam. Sed finxerint.* Sic Aldus *Tò Poetam* noſter Cod. non habet Al. *finxerunt*. Male. Item in noſtro Cod. *Tò Sed* punctis ſuppoſitis inſignitur.

27.

Si enim hic eſt [a] Jupiter, qui a vobis dicitur Deus. Si non is eſt, qui ex Saturno, & Ope natus eſt: non oportuit niſi ſolius ſimulachrum in templis omnibus collocari, quid ſibi mulierum effigies volunt? quid ſexus infirmus? In quem ſi cecidit iſte Jupiter [b]: eum vere ipſi lapides hominem fatebuntur.

Men-

a *Si enim hic eſt Jupiter, qui a vobis dicitur Deus, ſi non is, qui ex Saturno, & Ope natus eſt.* Hæc eſt Lectio noſtri Codicis, quam aliis omnibus præfero cum Bunem.

nem. & Langletio; ac ex Romanis Mss.vii.

b *In quem si cecidit iste Jupiter*. Aldus corrigit: *hic Jupiter*. Sententia est, ipsos lapides simulachrorum. Stupra Jovis, & impotentiam libidinis testari, si in sexum muliebrem inciderit. Ex quo hominem non deum fuisse manifestum fit, ut optime notavit Cellarius.

28.

Mentitos, ajunt, esse poetas, & his tamen credunt, imo vero non esse mentitos, re ipsa probant. Ita enim deorum simulachra confingunt, ut ex ipsa diversitate sexus, appareat vera esse, quæ dicunt poetæ. Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti, & effigies aquilæ, cum ante pedes Jovis ponuntur in templis, & cum ipso pariter adorantur: nisi ut nefandi sceleris, ac stupri memoria maneat in æternum?

29.

Nihil igitur a poetis in totum fictum est[a]: aliquid fortasse traductum, & obliqua figuratione obscuratum, quo veritas involuta tegeretur: sicut illud de sortitione regnorum[b].

Ajunt

a *Nihil igitur a Poetis in totum fictum est*. Al. *Non 1. a.P. totum fic.* In totum fingere: elegantius *quam totum*.

b *De sortitione Regnorum*. Cicero de Natur. Deor lib. II. eadem fere habet. Huetius autem ea intelligit de tribus filiis Noe. Homer. in Iliad. Fulgent. in Mytol. videndi.

Orien-

30.

Ajunt enim Jovi cælum obtigisse, Neptuno mare, inferna Plutoni. Cur non terra potius in sortem tertiam venit? nisi quod in terra gesta res est.

31.

Ergo illud in vero est, quod regnum orbis ita partiti, sortitique sunt, ut Orientis imperium Jovi cederet [a], Plutoni (cui cognomen Agesilao fuit) [b] pars Occidentis obtingeret: eo quod plaga Orientis, ex qua lux mortalibus datur, superior: Occidentis autem, inferior esse videatur [c]. Sic veritatem mendacio velaverunt, ut veritas ipsa persuasioni publicæ nihil derogaret.

De

a *Orientis imperium Jovi cederet*. Jam hoc explanatur heic a Lactantio; locus autem in Oriente ubi Jupiter regnasse dicitur, præcipue in Africa fuit, cujus pars maxima Tropicos inter sita est, solemque, ac cæteros Planatas habent Incolæ supra verticem; ideoque regio illa Cælo proxima credita est.

b *Plutoni, cui cognomen Agesilao fuit* Al. *Agesilas*. Al. *Hagesilaus*. Et hic filius Saturni, & Opis, Agesilao dictus, quod scil. Populos agat, sub tartara, quibus præesse Gentes putabant. Alii pro *Agesilao* legere mal-

mallent *Agelasto*, & *Agathalio*, quæ etsi Plutonis nomina sint, non tamen a Lactantio heic adhibita, ut editi libri, ac Mss. Codices habent. Eum Fabularum explanatores fuisse Semum, Noachi filium, natu tertium dicunt, cui ideo inferna sedes tribuitur, quia in Asia ad terminos usque Cimmerii Bosphori regnavit, seu, ut vult Bochart. in Phal. cap. 1. Quia quum veri Dei cultor esset, in morum disciplina acerbe severus, atque ab Idolalatria alienus. Hinc ab illis obscurus, miser, tenebrosus appellatas est, ut Græcum vocabulum sonat, quo eum Plato appellat in Cratil. Ἀδης vel Ἀδης, quamvis Cicero ἀπὸ τοῦ παντὸς vel πάντων Deum eum divitiarum appellatum esse dicat. l. 1. de Nat. Deorum; quod tamen ejus imperium in Asia confirmat. Vide diss. XXVII. cap. III. §. VIII.

c *Inferior esse videatur*. Aldus *inferior sit*.

 32.

De Neptuni sorte manifestum est [a], cujus regnum tale fuisse dicimus, quale Marci Antonii [b] fuit infinitum illud imperium, cui totius oræ maritimæ potestatem Senatus decreverat, ut prædones persequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis obvenerunt.

Quo-

a *De Neptuni sorte manifestum est*. Nam Neptunus juxta Placidi Lactantii expositionem, atque eorum, qui eo Duce fabularum historiam conscripserunt, alius non est quam Japhet Noachi filius natu secundus, cui pleraque Insularum pars sive Græciæ, sive Europæ in sortem obvenere. Probat hoc nominis Ethymon, nam quemad-

admodum Japhet hebraice juxta Patris benedictionem Gen. IX. significat *dilatatus*, extensus, sic nomen Græcum ποσειδων *diffusus* exponitur. Vide diss. XXVII. cap. III. §. VI.

b *Quale Marci Antonii*. Al. *Magni Pompeii*, & miror, Isæum dixisse, quod in Bonon. Cod. sic legatur; ibi enim rotunde scriptum est, ut hæic exhibemus, nisi quod Antonii per unum dumtaxat; more antiquorum scriptum est. Quamquam Aldus ex Bononiensi Cod. Longobardico legat: *M. Pompeii*. Non autem Antonii in Pompeji nomen immutandum est; quamvis enim verum est, datam fuisse Pompejo lege Gabinia classis præfecturam ad expurgandum a Prædonibus mare, propter quod etiam dictus est Neptunius, ut apparet in pluribus nummis apud Arduinum, aliosque; tamen, ut bene Cælius Rodigin. l. VI. Cap. 18. cum Ciacc. & Latinio observavit, verba Lactantii potius M. Antonio, quam Pompejo quadrant. Respiciunt enim verba Ciceronis l. II. in Verrem n. 8. *Marci Antonii infinitum illud imperium* & ibid. l. III. n. 213. *Ita se in illo infinito imperio, M. Antonium gessisse*. Is autem M. Antonius ex Asconio, ille est, qui gratia Cottæ Consulis, & Cethegi factione in Senatu totius oræ maritimæ nactus imperium, Siciliam omnem cum provinciis depopulatus est, & movens bellum contra Cretenses obiit. Fulvius Ursinus nobiscum censet ob easdem rationes retinendum esse M. Antonii nomen.

 33.

Quomodo id probari potest? Nimirum veteres historiæ docent. Antiquus author Euhemerus [a], qui fuit ex civitate Messena, res ge-

a *Euhemerus* de hoc scriptore egimus in diss. XL. cap. II. §. 5.

In

gestas Jovis, & cæterorum, qui dii putantur, collegit, historiamque contexit ex titulis, & inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebantur, maximeque in fano Jovis Triphylii [b], ubi auream columnam positam esse ab ipso Jove, titulus indicabat: in qua columna gesta sua perscripsit, ut monimentum esset posteris rerum suarum

b *In Fano Jovis Triphylii*: Tryphilia regio est Elidem inter & Messeniam in Achaja, ubi a loco, in quo Jupiter Delubrum habuit, Triphilius dictus est: vide Geograph. Strob. l. VIII. & ex Bun. Liv. XXXII. 5.

34.

Hanc historiam interpretatus est Ennius, & secutus [a], cujus hæc verba sunt ibi: [b] *Jupiter imperium Neptuno dat maris, ut insulis omnibus, &, quæ secundum mare loca sunt, omnibus regnaret*. Vera sunt ergo, quæ loquuntur poetæ, sed obtentu aliquo, specieque velata.

Po-

a *Interpretatus est Ennius, & secutus* Cicero l. 1. de Nat. Deorum, *quæ ratio*, inquit, *maxime tractata est ab Euhemero, quem noster interpretatus, & secutus est præter cæteros Ennius*. Arnob. l. IV.

b *Cujus hæc verba sunt Ibi*. Aldus. *Ubi*. In nostro Codice quæ sequuntur brevioribus characteribus, & lineis scripta sunt, ut verba Ennii, quæ oratione soluta, non autem, ut aliqui putaverunt, numeris vin-

vincta, sunt scripta; Ennius enim non solum Poeta fuit, sed etiam Histori cus, cujus annalium liber tertius a Probo Ecl. VI. 31. laudatur; & Euhemeri traductio a Varrone in Collect.Auct. *de re rustica* pag.60. & 127. edit. Commelin.

c ET QUÆ SECUNDUM MARE LOCA SUNT. Aldus etiam sic legit. Al. *Et quæ loca sunt secus mare*.

 35.

Potest & mons Olympus figuram poetis dedisse, ut Jovem dicerent cæli regnum esse sortitum, quod Olympus [a] ambiguum nomen est & montis, & cæli. In Olympo autem Jovem habitasse, docet historia eadem, quæ dicit: *Ea tempestate* [b] *Jupiter in monte Olympo maximam partem vitæ colebat*, & *ad eum in jus veniebant*, *si quæ res in controversia erant*, *Item*, *si quis quid novi invenerant*, [c] *quod ad vitam humanam utile esset*, *eo veniebat atque Jovi ostendebat*.

Mul-

a *Olympus ambiguum nomen est & montis*, *& Cæli*. Ideo idem Virgil. eum *frondosum vocat* 1. Georg. ℣. 57. & lib IV. ℣. 502. de Cæsare dicit *adfectare viam Olympo*, id est præparare sibi divinos honores: Sunt autem quatuor hoc nomine Montes.

b *Ea tempestate* &c. scripta sunt hæc charactere minori in n. Cod.

c *Item si quid novi invenerant .. veniebant .. ostendebant* Al. *si quis ... invenerat inveniebat ... ostendebat*. Aldus *si qui ... invenerant* &c. Schottus *si quis* &c. *veniebant*. *ostendebant* &c.

Figu-

36.

Multa in hunc modum poetæ transferunt, non ut in deos mentiantur, quos colunt: sed ut figuris versicoloribus [a] venustatem, ac leporem carminibus suis addant. Qui autem non intelligunt, quomodo, aut quare quidque fingatur, [b] poetas velut mendaces, & sacrilegos insequuntur [c].

a *Figuris versicoloribus*. Sic etiam Aldus Al. *variisque coloribus*. Non mutandum judico, nam in Epitom. c. XI. ubi hæc eadem contracte referuntur, dicit, *ea figura est quasi velamine aliquo versicolore*. Vocabulum est tam Poetis quam Oratoribus usitatum non solum in obvio, sed etiam sensu metaphorico.

b *Fingatur*; Sic etiam Aldus Al. *figuretur*.

c *Insequuntur* Poetæ apud Ethnicos antiquiores habebantur pro vatibus Deo plenis, ut supra diximus; at temporibus Christo nasciture magis propinquis, jam æstimatio eorum imminuta erat quum de diis suis ridicula prorsus, & indigna narrarent.

37.

Hoc errore decepti etiam philosophi, quod ea, quæ de Jove feruntur, [a] minime convenire in Deum videbantur, duos Joves finxerunt: unum naturalem, alterum fabulosum.

Vi-

a *Duos Joves finxerunt* Al. *fecerunt*. Jam supra diximus plures fuisse Joves, sed ad Lactantii institutum duos

duos heic enumerare sufficiebat, ut sibi met opponeret Philosophorum responsionem, quam Plutarch. de placit. Philos. innuere videtur, ubi de caussa prima agens, eam dividit in naturalem, & civilem, ex quibus fabula orta est.

38.

Viderunt ex parte, quod erat verum, eum scilicet, de quo poetæ loquuntur, hominem fuisse; in illo autem naturali Jove vulgari consuetudine religionis inducti, erraverunt, quod in deum nomen hominis transtulerunt, qui (ut supra diximus) [a] quia solus est, non indiget nomine. Jovem autem illum esse, qui sit ex Ope, Saturnoque natus, negari non potest.

a *Ut supra diximus*. Scil. cap. 6.

39.

Vana igitur persuasio est eorum, qui nomen Jovis summo Deo tribuunt. Solent enim quidam errores suos hac excusatione defendere, qui convicti de uno Deo, quum id negare non possunt, ipsum se colere affirmant: verum hoc sibi placere, ut Jupiter nominetur: [a] quo quid absurdius? Jupiter enim sine contubernio conjugis, filiæque [b] coli non solet

a *Jupiter nominetur*. Etiam aliqui Catholici hoc nomine Deum verum appellarunt: sed viri Sancti, atque

solet. Unde qui sit, apparet: nec fas est id nomen eo transferri, ubi nec Minerva est ulla, nec Iuno [c].

M Quid?

---

que sapientes merito eos reprehenderunt. Vide Pamelium ad Tertul. Aploget. cap xxiv. in illud: *Plato Iovem Magnum*, ubi hæc habet: Illud vero non ad eum, qui Saturni filius esse dicitur, pertinet Jovem; nomine namque ipso conditor rerum universarum designatur. Declarat id ipse Plato. Nam cum non haberet aliud, quo eum significanter appellaret, vulgari, & usitato, minime antem proprio Dei nomine, evidentioris designationis gratia est usus; adjecto insuper verbo *Magnum*, ut discerneret Cælestem a terreno, ingenitum a genito. Quæ Athenagoræ, verba sunt, quibus etiam utuntur Arnobius lib. I. adversus Gentes, S. Justinus, & alii apud korth. ad Just. Parænes: ad Græc.

b *Sine contubernio conjugis, filiæque*. Fulvius Ursinus. Ita, inquit, hic locus legendus est; nam respexit Lactantius ad templum Jovis Capitolini, quod Tarquinius superbus ædificavit. In eo autem Templo, scribit Vitruvius l. I. cap. 7. tres cellas fuisse Jovi, Junoni, & Minervæ, dicatas, de quibus Dionys. Halicar. l. IV. (sic in Cod. M.s.) Ex quibus verbis intelligimus, mediam quidem Cellam Jovis, a lateribus, alteram Junonis, alteram Minervæ fuisse sub eodem laqueari, eodemque tecto. Item Macrobius l. iii. c. 4. Satur. Esse autem, inquit, medium æthera Jovem, Junonem vero imum Aera cum Terra; & Minervā summum ætheris cacumen. Eo argumento utuntur, quod Tarquinius Demarati Corinthii filius Samothraciis religionibus mystice imbutus, uno templo, ac sub eodem tecto Numina memorata conjunxit. Hinc

Hinc Ausonius in ternario numero dixit:

Trina in Tarpejo fulgent consortia Templa.

Videndus de hoc Templo M. Varro, & Ovid. lib. VI. Fastor. Extat etiam nummus aureus Antonini Pii Imper. in cujus altera parte Aquilæ signum in medio, & ab una parte Pavo, in altera noctua impressa est, ad indicandam fortasse ejus Templi restitutionem. Nam Aquilam Jovi, Pavonem Junoni, Noctuam Minervæ Romana antiquitas ex vana religione olim dicavit.

c *Nec Minerva est ulla, nec Juno*. Id est in divinis nulla Minerva est, nulla Juno, utpote quæ altera Jovis Soror, & conjux, altera filia esse dicebatur a Gentilibus, qui Minervam ex Jovis capite natam asserunt, ideoque dicta *Coryfasia*; quamvis alii ex Themide eam suscepisse Jovem, tradunt. Vide Glos. ad Hygin. præfat. Pindar. in Olymp. Ode VII.

Quando Vulcani arte aereo bipenni
Minerva ex supremo Patris vertice prosiliit.

 40.

Quid? quod hujus nominis proprietas non divinam vim exprimit, sed humanam? Jovem enim, Junonemque a juvando esse dictos, Cicero interpretatur. [a] Et Iupiter, quasi juvans

a *Cicero interpretatur* En Ciceronis verba l. II. de Nat. Deor. *Sedet ipse Jupiter, id est*, JUVANS PATER, *quem conversis casibus appellamus a juvando* JOVEM: *a Poetis, Pater, divumque, hominumque dicitur; majoribus autem nostris, Optimus, Maximus, & quidem ante*

vans pater dicitur : quod nomen in Deum minime congruit [b] quia juvare hominis est, opis aliquid conferentis in eum, qui sit alienus, exigui beneficii [c].

---

ante optimus, id est beneficentissimus, quam Maximus; quia majus est, certeque gratius prodesse omnibus, quam opes magnas habere; & paullo infra: *Junonem a juvando, credo, dictam* &c. adde Gellium l. v. c. 12. & dissert. nostram præv. XXII. Cap.III.§. IX.& X.

b *In Deum minime congruit.* Ne heic in legendo sistas; sed ad subsequentem rationem attende, quæ ex proprietate sermonis tota dependet. Nam quum usurpatur verbum *juvo* pro *auxiliari*; & *opem ferre*; quemadmodum in præsenti fit, auxilium, & opem intelligere debemus, qualia nobis dari possunt etiam ab animalibus brutis : a *juvando* enim dicitur *Juvencus*, & *Juvenca*, *&* *Jumentum*, *cujus appellatione animalia continentur*, *quæ* vel sarcinas ferunt, vel currus trahunt; bobus dumtaxat exceptis; ut docet Perottus in sua Cornucopia v. *Juvare* col. 641. anum. 66. Quare Dei nomen minime congruum est ab eo desumere, quod exigui beneficii est; quum ipse solus sit vere optimus, id est beneficentissimus, qui non partem, sed totum confert. Adde diss. XXIX. Cap. V. §. II.

c *Exiguii beneficii.* Al. *&* *exigui* &c. Heum. temere scribit: *indigus beneficii* quod placuerat Bunem; sed *nunc*, inquit, *nihil muto* : *ex prioribus sub audio* : JUVARE EST EXIGUI beneficii. subjicit enim *n.* 41. *illud enim*, scilicet, JUVARE, *levius est*, *quam*, *ut eo magnitudo paterni beneficii exprimatur*; *Add. num.* 43. BUNEMAN.

Ne-

 41.

Nemo sic Deum deprecatur, ut se adju-

 vet

vet, [a] sed ut servet, ut vitam, salutemque tribuat: quod multo plus, ac majus est, quam juvare. Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios juvare, quum eos generat, aut educat. Illud enim levius est, quam ut eo verbo magnitudo paterni beneficii exprimatur.

a *Nemo sic Deum deprecaur, ut se adjuvet* Al. *precatur*. Nobiscum legit Aldus. Intellige exiguis, atque invalidis adjumentis, quæ nos a quibuscunque periculis servare non possunt, multoque minus vitam, salutemque æternam tribuere, quod Dei solius opus est. Et sapientissime statim a Lactantio declarantur.

42.

Quanto id magis inconveniens est Deo, qui verus pater est; [a] per quem sumus, & cujus toti sumus; a quo fingimur, animamur, illuminamur, qui nobis vitam impertit, salutem tribuit, victum multiplicem subministrat?

a *Pater est*. Al. *est Pater*.

43.

Non intelligit beneficia divina, qui se juvari tantummodo a Deo putat. [a] Ergo non impe-

a *Qui se juvari tantummodo a Deo putat* Al. *qui se juvari modo a Deo putat*. Hinc confirma expositionem a nobis superius datam.

En-

imperitus modo, sed etiam impius est, qui nomine Jovis virtutem summæ potestatis imminuit.

44.

Quare si Jovem ex rebus gestis, & ex moribus hominem fuisse, in terraque regnasse deprehendimus: superest, ut mortem quoque ejus investigemus.

45.

Ennius in sacra historia, [a] descriptis omnibus, quæ in vita sua gessit, ad ultimum sic ait: *Deinde Jupiter postquam quinquies terram circuivit, omnibusque amicis, atque cognatis suis imperium divisit, reliquitque hominibus leges, mores, frumentaque paravit, multaque alia bona fecit, immortali gloria, memoriaque affectus, sempiterna monimenta suis reliquit: ætate pessum acta* [b] In

a *Ennius in Sacra historia* Scilicet quam ex Euhemero latine convertit prosa oratione, ut supra diximus, & ut bene advertit Thomasius.

b ÆTATE PESSUM ACTA id est ad extrema viribus jam deficientibus perducta, ut volunt heic Thomasius, Isæus, Gallæus, & alii recentiores. Quamvis alii legant *pessime acta*. Aldus corrigit *pessume acta*. Quidam *pessumata*, *persumata*, *consuma ta* &c. quæ minime congruentia sunt cum Ennii sensu, quo Jovis laudes palam facere intendit.

46.

In Creta vitam commutavit, & ad Deos abiit, eumque Curetes filii sui curaverunt, decoraveruntque eum: & sepulchrum ejus est in Creta, in oppido Gnosso: [a] *& dicitur Vesta, hanc urbem creavisse:* [b] *inque sepulchro ejus est*

---

a CURETES FILII sui Jam supra diximus, Curetes fuisse dictos, seu Corybantes, adolescentulos illos, quibus strepitum edentibus Jovis vagitus Saturno patri fuerunt absconditi; inde Cretensibus nomen hocce factum est proprium. Vide Strabon. l. x. & Servium ad l. IV. Virg. Georg. ℣. 149. Ideoque etiam Jovis filii, quos vel ipse in Creta genuerat, vel inde postmodum originem duxerunt, Curetes vocantur ab Ennio. Vide Diod. Sicul L. III. c. 61.

b IN OPPIDO GNOSSO Aldus *Cosso* & *Gnosso*. Centum in Insula Creta Urbes fuisse memoriæ traditum est, inter quas *Gnossus* Minois regia, centum stadiis a Goryna, quæ erat Caput Insulæ. Al. *Gnosos* Al. *Gnoso*, & *Gnossos* dicta. Inde Strabo fuit oriundus, quamvis natus Amaseæ, quæ Ponti Civitas est: Gnossiacum merum memorat Lucanus, & de Sepulcro Jovis, quod ibidem, ostendebatur etiam temporibus Theophili Antiocheni Episcopi, (qui sextus ab Apostolis dicitur Euseb. l. IV. hist. c. 19. & 20. circa an. Chr. 168., quem Dodvvellus justo longius ab Apostolorum ætate removere, & Episcopali dignitate spoliare ausus est; aliique cum eo, cui Actus Apostolorum nuncupati sunt; perperam confuderunt) ipse testis est L. I. ad Autolycum cap. x. ajens: *ille quidem Jupiter, qui Saturni filius, & rex Cretensium fuit, habet sepulchrum in Creta*

est inscriptum antiquis literis Græcis,[c] ZANKPONOT, [d] *id est Latine, Jupiter Saturni.*

ta. De eo, cum Lact. agemus infra Cap. XXIII. vide Arnob l. IV. Epiph. in Ancor. Origen contra Celsum, Mela, Solin. &c.

c ET DICITUR VESTA, HANC URBEM CREAVISSE. Vestæ duæ a veterioribus memorantur, prima Saturni Mater, altera filia: illa Terram, ista ignem esse infra visuri sumus: creare autem pro extruere, non novum est, ut aliqui putant, apud latinos. Nam ultra Ennium, in hoc eodem sensu usurpatur a Cicerone, a Livio, Ovidio, aliisque. Cicero de Natur. Deorum l. II. de Zenone loquens ait: *Censet enim artis maxime proprium esse*, CREARE *& gignere, quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere.* Quamvis apud Theologos, ac Sacræ Scripturæ Interpretes, verbum *creare* accipiatur, ut Scholastici loquuntur, pro aliquid *efficere ex nihilo subjecti*, quod solius Dei est; juxta illud Genes. I. *In principio creavit Deus, Cœlum, & Terram.*

d ZANKPONOT Al; ὁ Ζεὺς τοῦ Κρόνου.

47.

Hoc certe non poetæ tradunt, sed antiquarum rerum scriptores, quæ adeo vera sunt, ut ea Sibyllinis versibus [a] confirmentur, qui sunt tales:

 Δαί-

a *Sibyllinis versibus* Serm. VIII. ℣.

b Δαίμονας &c. id est *Demones inanimes; cadaverum simulacra mortuorum.* *Quo-*

Δαίμονας [b] ἀψύχους νεκύων [c] εἴδωλα καμόντων
Ὧν Κρήτη καύχημα τάφους [d] ἡ δύσμορος ἴσχει [e].

Quorum Creta in jactantiam Sepulchro misera habet.

c νεκύων Gallæus Carm. ſyb. pag. 684. legit νεκρῶν.

d Τάφους. Idem legit Τάφου, quem corrigendum inquit Iſæus.

e ἴσχει. In Codice quo uſus eſt Iſæus legebatur ἕξει. Sed apud Gallæum ἴσχει.

48.

Cicero de natura deorum, cum tres Joves a theologis * nominari [a] diceret, ait: *tertium fuiſſe Cretenſem, Saturni filium, cujus in illa inſula ſepulchrum oſtenditur.*

* Cicer: de Nat. Deor. l. III.

a *nominari*. Sic etiam Aldus. Al. *numerari*.

49.

Quomodo igitur poteſt Deus alibi [a] eſſe vivus, alibi mortuus, alibi habere templum, alibi ſepulchrum? Sciant ergo Romani, Capitolium ſuum, id eſt, ſummum caput religionum ſuarum publicarum, nihil eſſe aliud, quam inane monumentum [b] Ve-

a *Poteſt Deus alibi*: Bon. primam vocem omiſit, & ſine ſenſu legit. *Alibi Deus* &c.

b *Inane monumentum* Bon. *inanem*. Fulvius Urſinus ait: videtur legendum *monumentum*, nam expreſſit

sit græcam vocem, *cenotaphion*, quam dicit Servius, ad Virgilium III. ænead. ℣. 304. adumbrasse quum dixit:

Hectoreum ad Tumulum Viridi quem cespite inanem

50.

Veniamus nunc ad ejus patrem, qui ante regnavit, & qui fortasse plus habebat in se, quod ex coitu tantorum elementorum genitus esse dicatur. Videamus quid in eo fuerit Deo dignum: In primis illud, quod aureum sęculum [a] narratur habuisse, quod justitia [b] sub eo fuerit in terra.

a *Aureum sæculum*. Hinc Virgilius Ecl. IV. ℣. 6.

Jam redit & virgo: redeunt Saturnia regna

scil. aureum Sæculum, quo Saturnus regnasse dicitur, quando nimirum Orbem nondum in imperia divisērant; imo quando, ut idem Virg. I. Geor. ℣. 126. &c.

Nec signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat....

scil. *ante Jovem*.

b *Quod justitia* Trogus apud Justinum l. XLIII Italiæ cultores primi Aborigenes fuere, quorum rex Saturnus tantæ justitiæ fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quicquam privatæ rei habuerit, sed omnia communia, & indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset.

51.

Teneo aliquid in hoc, [a] quod in ejus filio non

a *Teneo aliquid in hoc* Al. *in eo* Aldus nobiscum legit.

Ju-

non fuit. Quid enim tam conveniens Deo, quam justum regnum,[b] ac pium sæculum?

b *Justum regnum* Al. *regimen*. Sic legit Aldus.

52.

Sed quum eadem ratione natum esse cogito: non possum putare Deum summum, quo videam [a] esse aliquid antiquius, cœlum scilicet, atque terram. At ego Deum quæro, ultrà quem nihil est [b] omnino, qui fons, & origo sit rerum. Hic sit necesse est, qui cœlum ipsum condidit, terramque fundavit.

a *Quo videam* Al. *quod*, alii *quum*. In nostro Bon. Codice quamquam habeatur *quod*, ultima tamen littera punctis insignitur: lego propterea cum Aldo, ut sensus, postulat, & boni habent.
b *Nihil est* Al. *sit*.

53.

Saturnus autem si ex his natus est (ut putatur) quemadmodum potest [a] Deus esse principalis, [b] qui aliis ortum suum debeat [c]? aut quis præfuit mundo, priusquam [d] Saturnus gigneretur?

Sed

a *Quemadmodum potest* &c. id est; *Quomodo*, ut in quibusdam legitur.
b *Principalis* de hac voce diss. XXI. §. 1 suo loco.
c *Debent*. Al. *debet*.
d *Priusquam* Al. *antequam*.

Minu-

 54.

Sed hoc poeticum est (ut dicebam paullo ante) figmentum : nec enim fieri poterat, ut elementa insensibilia, tanto intervallo separata, in unum coirent, ac filium procrearent : aut is, qui natus esset, non potissimum genitoribus similis existeret, sed eam formam gereret, quam parentes sui non habebant.

 55.

Quæramus ergo, quid veritatis sub hac figura lateat. *Minutius Felix* [a] in eo libro, qui *Octavius* inscribitur, sic argumentatus est : ***Saturnum, quum fugatus esset a filio, in Italiamque venisset, Cæli filium dictum : quod solemus*** [b] ***eos, quorum virtutem miremur, aut***

---

a *Minutius Felix*. Insignis in Romano foro Causidicus, temporibus Antonini, Commodi, ac Severi Imperatorum, cujus Dialogus Ethnicum inter, & Christianum, *Octavius*, inscribitur, quod hujus secundi nomen est : Liber iste, tamquam Arnobii liber octavus est habitus ; sed Auctori suo restituit Franciscus Balduinus, & Morillonus apud Hadrianum Junium l. III. animad. cap. I. Nunc extat, & quidem a quamplurimis doctissimis viris illustratus. Heic Lactantius non verba; sed argumenti sensum refert a conjectura petiti, cui ipse aliud verosimilius addit ; nos autem diverso charactere scribi curavimus, quia Minutii Felicis sententia est.

b *Quod soleamus*. Heic noster Codex antiquissimus muti-

aut qui repentino [c] *advenerint, de cælo cecidisse,* [d] *dicere: terra autem, quod ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus.*

---

mutilus est, & usque ad Caput XVIII. nil ex eo producere poterimus.

c *Repentino*. Al. legunt *repentine* quod adverbium vix reperies in aliquo caste scribente. Nos cum Tomasio legimus, & cum IX. Romanis Ms. Cod. Manutius major pro *repentino*, quod Ciceronianum est, habet *inopinato* Livio usitatum. Paulus vero, & Aldus junior nobiscum legunt.

d *De Cælo cecidisse* Loquendi modus satis apud antiquos obvius, & in proverbium adoptatus. Aurelius victor in Orig. Gentis Romanæ cap. 1. *Tanta*, inquit, *usque id tempus antiquorum hominum traditur fuisse simplicitas, ut ad se venientes advenas, qui modo consilio, ac sapientia præditi, ad instruendam vitam, formandosque mores aliquid conferrent; quod eorum parentes, atque originem ignorabant, Cælo, & terra editos non solum ipsi crederent, verum etiam posteris affirmarent, veluti hunc ipsum Saturnum, quem Cæli, & Terræ filium esse dixerunt.* Hinc Gentium Dii primum habiti sunt homines, qui aliquod beneficium eis præstitissent. Hinc Hercules plurimi, hinc plurimi Apollines, Mercurii &c. etiam Apostolorum temporibus; legimus enim in Act. Apost. c. XVI. a ℣. 7. Barnabam Jovem, & Paulum Mercurium fuisse appellatos, & Sacerdotem Jovis Tauros, & Coronas ad Sacrificandum eis attulisse, quod vidisset Lystris Claudum a nativitate Pauli voce exilientem, ac statim sanum incedentem. Vide diss. XXVII. cap. II. §. VI. *Nomi-*

56.

Sunt hæc quidem similia veri, non tamen ve-

vera: quia constat etiam tunc, cum regnaret, ita esse habitum. Potuit & sic argumentari:

57.

Saturnum, quum potentissimus rex esset, ad retinendum parentum suorum memoriam nominis eorum cœlo, terræque indidisse [a], quum hæc prius aliis vocabulis appellarentur, qua ratione & montibus, & fluminibus nomina scimus imposita.

a *Nomina eorum Cælo, Terræque indidisse* Optimam esse hanc Lactantii conjecturam, quæ de Urano sequuntur, aperte demonstrant.

58

Neque enim quum dicunt poetæ de progenie Atlantis, aut Inachi [a] fluminis, id potissimum dicunt, homines ex rebus sensu carentibus potuisse generari: sed eos utique significant, qui nati sunt ex iis hominibus, qui vel vivi, vel mortui, nomina montibus, aut fluminibus indiderunt.

Nam

a *Atlantis, aut Inachi.* Primus fuit Rex Mauritaniæ, qui in monte sui nominis transformatus fingitur l. IV. Metamorph. Secundus autem Rex Argivorum, Saturni, ac Jovis cognatus, qui cuidam fluvio, per Argiam fluenti, & Argos alluenti, demum in Argolicum sinum delabenti, nomen sua nece dedisse, Geographi retulerunt.

Ægeum

59.

Nam id apud veteres, maximeque Græcos usitatum fuit. Sic maria eorum traxisse nomina accepimus, qui deciderant in ea, ut Aegæum, [a] Icarium, [b] Hellesponticum [c], & in Latio Aventinus [d] vocabulum monti dedit, in quo sepultus est: Tyberinus, vel Tyberis [e] amni, in quo mersus est.

Non

a *Ægeum Mare Ægeum* dictum est, ut Festus ait, quod Insulæ illius, tamquam caprarumGrex intuentibus videantur. Plin. e Scòpulo, Tenedum inter, & Chium, appellatum putat. Eustathius ab Ægæone Pirata,Strabo ab Ægis Euboicis, Solinus ab Aegeo Thesei Patre, qui ob mortem falso sui filii creditam, se in mare illud præcipitem dedit: alii ab Ægæis Eubea urbe; alii tandem ab Ægæa Amazonum regina, quæ ibi perierit. Ejus terminos varie assignant Geographi; & nunc *Archipelagus*, vulgo dicitur, quemadmodum olim *Mare* Imperii appellabatur, quod Majestas Imperii tantum in Græcia, & in Asia minore uteumque retineretur.

b *Icarium* Ab Icaro Dedali filio, cujus fabulam Ovidius l. viii. Metamorph. Solin. cap. xxi. Hyg. fab. xl;. aliique narrant eo notissimo carmine.

Icarus Icariis nomina fecit aquis.

Cera enim, qua pennæ in alarum formam colligabantur, quum ipse altius volaret, liquefacta, in mare decidit. Alii autem, Isidoro teste, ab eodem Icaro, qui ibidem naufragium fecisse dicitur. At Heracl. in Polit. ab insula sic appellatum mare illud asserit, ex eo,quod ibidem Icarus a patre fuerit sepultus; qua insula

Ichtyu.

Ichthyusa antea vocabtur, nunc autem *Icaria* dicitur· Solinus id vocat Asiaticum, quia ad ortum Asia terminatur. Ptolemæus Argeno Promontorio, & Pyrra Urbe id concludit ad Septemtriones. Strabo vero ad Hellespontum producit. Ad meridiem per lineam a Gnido, ad Samonium Promontorium deductam, finitur. Ab occidente autem Myrtoo clauditur mari.

c *Hellesponticum*. Al. *Hellespontum* Al. *Hellespontium*, ab Helle, Athamantis Thebanorum Regis, & Nepheles filia, quæ quum Novercam fugeret, aurei velleris arieti insidens, in mare istud, cui nomen dedit, decidisse dicitur: quod exponunt per hoc, quod Navis illa, qua vehebatur, Arietem haberet in Parasemo; vellus autem aureum, per thesauros, quos Patri clam suffurata erat. Hoc illud angustum maris spatium est, Sestum inter & Abydon, Leandri, & Heronis fabula in Epist. Heroidum satis notum, quod Europam ab Asia septem solummodo stadiorum intervallo dirimit.

Hellespontiacus dictus est ab Hellesponto Priapus. Et etiam Sibylla Hellespontiaca, de qua supra, & in differt. nostra XL. cap. ii §. viii.

d *Aventinus*. Unus est ex septem Romanis Collibus, qui ab Anco Martio Civitati est additus, Cælium inter, & Palatinum. Varro eum ab avibus esse sic denominatum putat, quæ de Tyberi ascendentes illic sedebant; unde viii. æne. ℣. 235.

Dirarum nidis Domus opportuna Volucrum.

Alii ab *Adventu hominum* Al. ab *Advectu rerum* quoniam ibidem Dianæ Templum aderat, quod munera adferentes Latini, frequenter adhibant. Idem Varro ab *Avente* Sabinorum flumine, alii ab Aventino Sabinorum, vel etiam Albanorum rege, ibidem occiso, pariterque sepulto, sic dictum fuisse, contendunt: non au-

autem ab Aventino Herculis filio, qui non huic monti dedit; ſed ab eo nomen accepit, poſtquam Hercules Cacum, illuc latentem, occidit: juxta ea, quæ dicit Servius ad Virg. l. vii. æn. ℣. 557.

. . . . . . *Satus Hercule pulchro*
Pulcher Aventinus &c.

e *Tyberinus, vel Tybris* Fluvius notiſſimus Romanam Urbem alluens, quem vel a Tybri Tuſcorum Rege, juxta ripas ejus occiſo, vel a Tyberino Latinorum, vel a Tyberino, Japeti filio, in hiſce aquis ſubmerſo, ſic denominatum volunt; nam quod Livius aſſerit flumen iſtud a Tyberino Albanorum rege, non procedit, inquit Servius: ideo quia etiam ante, *Albam* Tybris dictus invenitur: Virgilius tamen Albulam eum ab antiquis dictum fuiſſe, aſſerit æn. viii. ℣. 330.

Tum Reges, aſperque immani corpore Tybris:
A quo poſt Itali fluvium cognomine Tybrim
Diximus: amiſit verum vetus Albula nomen.

60.

Non ergo mirandum, ſi nomina eorum cœlo, terræque attributa eſſent, qui reges genuerant potentiſſimos.

61

Apparet ergo, non ex cœlo natum eſſe, quod fieri non poteſt: ſed ex eo homine, cui nomen Urano fuit [a], quod eſſe verum, Triſme-

f *Cui nomen Uranofuit*. Huic Tellurem conjugem fuiſſe dicit Lact. infra c. xxii. Parentes autem Æther, & Diem dicit Hyginus in Fabular. præfat. Boc. l.3. c. 23. eum *Cælum*, ſeu *Cælium* vocatum fuiſſe tradit. Athe-

megistus author[b] est:qui quum diceret admodum paucos extitisse, in quibus esset perfecta doctrina: in his Uranum, Saturnum, Mercurium cognatos suos nominavit.

Athenagor. *pro Christ.* eum dicit, filios suos ad tartara detrusisse, sicuti Jupiter Patrem suum. Sypontinus in Cornuc. Colum. 469. de Saturno loquens ait: *Cæli filium fuisse tradunt*, quod pater ejus *Uranius* dicebatur. Græci enim οὐρανὸς Cælum vocant, sive quod Saturnus quum regno potitus potentissimus factus esset, mutatis Parentum nominibus, patrem Cælum, matrem Terram appellavit, ut hac nominum mutatione fulgorem suæ originis ampliaret &c. Vide diss. ii. in Append. §.VIII. pag. 168.

b *Trismegistus author*. In lib. cui titulus *Clavi*, de quo vide Fabric. Bibl. Græc. l. 1. c. 7.

 62.

Hæc ille quia ignoravit, alio traduxit historiam, qui [a] quoniam quomodo [b] potuerit argumentari, ostendi: nunc dicam quomodo, ubi, a quo sit hoc factum; [c] non enim Saturnus hoc, sed Jupiter fecit [d].

N In

---

a *Qui quoniam quomodo* Al. *qui quomodo* sic cum Thomasio,& 7. Mss. lego restituta particula *quoniam*, quam recentiores non habent.

b *Sit hoc factum*. Al. *sit hoc dictum*: male.

c *Jupiter fecit* vide infra cap. XXI.

PAN-

63.

In facra hiftoria fic Ennius tradit: * *Deinde Pantum*[a] *deducit in montem, qui vocatur Cæli ftela. Poftquam eo afcendit, contemplatus eft late terras, ibique in eo monte aram creat cælo: primufque in ea ara Jupiter facrificavit:*

---

* Enn. ubi fupra.

a PANTUM. Sic lego cum Thom. & quamplurimis Mss. Codd. Alii cum Aldo habent *Pan æum* Al. *Panæum* Al. *Panem* Al. *Pangæum* Al. *Panteon*. Fulvius Urfinus, fic hunc locum illuftrat: Omnino apparet legendum: *deinde Pantum deducit in Montem*, qui vocatur *Cæli Stela* &c. Nam Pantum Cæli Stelam, id eft Columnam ob immenfam ejus altitudinem, nempe qua Cælum ipfum fuftinere videtur, appellavit. *Stelæ* voce ufus eft Plinius l. VI. c. 29. quum dixit. *In altera* STELÆ *lapidea literis ignotis*. Item Marcian. Capella l. ii. *Quafque librorum notas Athanafia Confpiciens, quibufdam eminentibus faxis juffit adfcribi, atque intra fpecum per Ægyptiorum Adyta collocari, eademque Saxa* STELAS *appellans Deorum Stemmata continere* &c. In vulgatis autem libris apud Marcian. quoque *Stellas* corrupte legitur, quum tamen ex verbi ipfius etymo, & ex loco Plinii, *ftelas* legendum effe videatur. Quæ vero verba Ennii apud Lact. fequuntur, deletis iis, quæ ab expofitoribus adjecta videntur, ita legenda effe exiftimamus. *Ibique aram creat, primufque in ea Jupiter facrificavit, in quo loco fufpexit: idque, quod fupra mundus erat, quodque Æther vocabatur, præcans, primum Cælum nominavit. Porro creare aram* dixit pro eo, quod eft conftruere, ut fupra Veftam Gnoffon Urbem crea-

vit: in eo loco suspexit in cœlum, quod ὀυρανὸς [b] *nominatur: idque quod supra mundum erat, quod æther vocatur, de sui avi nomine cœlo nomen indidit: idque Jupiter, quod æther vocatur, placans primum cœlum nominavit: eamque hostiam, quam ibi sacravit, totam adolevit.*

---

creavisse. Item *illud, quod supra mundus erat*, pro eo quod est, *antea mundus vocabatur* &c. Al. *legunt supra mundum*, id est *desuper*. Hactenus Ursinus: Mihi autem *Pantum*, seu potius *Panthum* simulachrum plurimorum Deorum sub una forma figuratorum fuisse videtur. Nam Virgil. æn. l. ii. ỷ. 322. *quo res summa loco; Panthù!...* & Lucianus de Dea Syr. refert in Templo Hierapolitano Syriæ Deæ, simulachrum aureum fuisse; formam propriam; aut nomen haud quaquam habens, at aliorum omnium Deorum speciem gerere, quod alii ad Dionysium, nonnulli ad Deucalionem, quidam ad Semiramidem, retulerunt. Item insignia Deorum omnium inerant Myobarbo, & hujusmodi signa multiformia *Panthea* vocabantur, cujusmodi illud fuisse dicitur quod Agrippa in Magnificum Templum a se Romæ ampliatum exornatumque plurimorum Deorum imagines in Simulachris Martis, & Veneris continebant. Vide Huet. Demonst. Evang. propos. IV. num. 2. cap. X.

b ὐρανὸς. Aldus: Uranus nos vocamus.

---

c *Vocatur* Aldus *vocabatur*.

64.

Nec hic tantum sacrificasse Jupiter inveni-

tur. Cæſar quoque [a] in Arato refert, Aglaoſtenem [b] dicere, Jovem quum ex inſula Naxo adverſus Titanas proficiſceretur, & ſacrificium faceret in litore: aquilam ei in auſpicium advolaſſe, [c] quam victor bono omine accep-

a *Cæſar quoque*: Ideſt Cæſar Germanicus, Auguſti Imperatoris nepos, Druſi filius, qui juxta Fabricium Bibl. lat. l. 1. c. 19. num. 1. præter alias virtutes, quæ Imperium illi, ni ſæpius recuſaſſet, conciliare potuiſſent, erat ingenium in utroque eloquentiæ genere excellens; veneno periit Antiochiæ, quod, licet omnia alia præſeferens, Tiberius, qui eum ex Auguſti voluntate adoptaverat, juſſit illi præberi a Gn. Piſone, Anno ✠. c. DCCII. æt. an. XXV. Chriſti XIX. De eo S. Hieron., omneſque Bibliothecarii loquuntur. Sunt qui putant, eadem verba, quæ heic a Lactantio laudantur, non Germanici eſſe, ſed ejus commentatoris, qui ab aliquibus vocatur *Calpurnius Baſſus*, ab aliis *Cæſius*, vel *Cælius Baſſus*; ſed incerta conjectura. Munkerus Scholiaſten Germanici latinum, ſe vidiſſe teſtatur, ab edito ſatis diverſum: Vide Fabricium ubi ſupra, & ipſra l. v. c. 5. & diſſ. XL. cap. XXI. §. viii. & x.

b *Aglaoſthenem* Author iſte, ſæpe ab Hygino laudatus, Hiſtoriam ſcripſit, cui Titulus *Naxica*. Rerum ſcil. geſtarum in Urbe Naxo, atque in tota ejuſdem nominis inſula, quæ una eſt ex Cycladibus. Vide Voſſium Hiſt. Græc. l. iii. Alii per inſcitiam eum vocant *Gloſthenem* Al. Agloaſthenes: ſcripſit etiam carmina quædam Aſiatica, quæ a Germanici Scholiaſte referuntur *in Cynoſura*. Agathoſtenes a Plinio vocatur l. 4. c. 12.

c *Aquilam ei in auſpicium advolaſſe* Hyginus Poet. Aſtron. l. ii. cap. XVI. AQUILA hæc habet AGLAOSTHE-NES

ceptam tutelæ suæ subjugarit [d].

NES AUTEM, QUI NAXICA SCRIPSIT, AIT: *Jovem Cretæ surreptum, Naxum delatum, & ibi esse nutritum, qui postquam pervenerit ad virilem ætatem, & voluerit bello lacessere Titanas, sacrificanti ei Aquilam auspicatum: quo auspicio usum esse, & eam inter astra collocasse.* Quod in hoc eodem capite supra diximus Seg. 19.

d *Tutelæ suæ subjugavit* scil. sibi, ut semper esset in tutela, addixit: ad quæ si respexisset Gallæus, Scaligero suo non tam bona fide credidisset, asserenti, numquam animalia fuisse pro tutela in Navigiorum puppibus figurata. Vide ubi supra Seg. 19.

65.

Sacra vero historia etiam ante consedisse illi aquilam in capite, atque illi regnum portendisse, testatur. Cui ergo sacrificare Jupiter potuit, nisi Cælo avo? quem dicit Euhemerus in Oceano [a] mortuum, & in oppido Aulatia [b] sepultum.

N 3 CA-

a *In Oceano* Al. *Oceania* Al. in *Octavia* Al. in *Oceanis* ubi Bunem. etsi nobiscum legit, notat tamen Ὠκεανία cognomen Libyæ apud Stephanum esse: Langlet addit. Alii melius (ut nobis videtur) Cretam, quæ a Creta Nympha hoc posterius nomen nacta est: vide Plin. Hist. Nat. l. iv. c. 12. Pro hac enim ultima opinione facere videntur Lactantii verba duo ultima *in Oppido Aulatia*, nam una ex centum Urbibus esse perhibetur, quæ in Cretæ insula conditæ fuerant. Ego autem nihil mutandum arbitror ob invariatam in meis Codd.-

Codd. lectionem, atque ob conjecturæ debilitatem.

b *In Oppido Aulatia* Al. *Aubaria* Al. *Alavia.* Apud Geographos Oppidum hocce non reperio, nisi id sit idem ac *Aulis*, de qua Plinius l. iv. cap. vii., & xii. dicit. *Aulis capaci. nobilis Portu*. Italis nostris *Aulaca* Coronell.Cosmog.,& Cluerio, atque Bunoni, oppidum cum Portu magno contra Chalcidem situm ad Euripum. Heic Græci in Trojanos expeditionem parantes conjurarunt,ibique Agamennoniæ classis statio fuit.Strabo lib. ix. Aulis lapidosa sane ora, & Tanagræerum vicus.

CAPUT XII.

 Seg. 1.

QUoniam revelavimus mysteria poetarum,& Saturni parentes invenimus: ad virtutes ejus, & facta redeamus.

 2.

Justus in regno fuit. Primo ex hoc ipso jam Deus non est, quod fuit: [a] Deinde quod ne justus quidem fuit, sed impius non modo in filios, [b] quos necavit, verum etiam in patrem

a *Quod fuit* videlicet, quia Deus semper idem esse debet: nec aliquando solummodo justum fuisse, necesse est; sed semper.

b *Non modo in filios*.De Filiis a Saturno occisis, atque voratis jam supra diximus; quod autem Patri viri-

trem, cui dicitur abscidisse genitalia: quod forsitan vere acciderit.

---

rilia absciderit, Apollonius in Argonaut. l. iv. ℣. 984. tradit, & Quintilianus l i. Inst, c. 6. Modestum hoc idem scripsisse ait. Alii autem asserunt, factum fuisse hoc facinus a Jove, qui eidem Saturno, Patri suo genitalia obtruncavit; Lycoph. in Cassand. ℣. 76. & Fulgentius Mytol. l. i. c. 2. *Saturnus* inquit *Pollucis filius dicitur, Opis maritus, Senior velato capite, falcem gerens; cujus virilia abscissa, & in mare projecta, Venerem genuere.*

3.

Sed homines respectu elementi: quod dicitur cælum, totam fabulam explodunt, tanquam ineptissime fictam, quam tamen Stoici (ut solent) ad rationem physicam conantur traducere, quorum sententiam Cicero de natuna deorum disserens, posuit *

---

* Cicer. de Nat. Deor. L. ii. *Nam vetus hæc opinio Græciam Opplevit: exsectum Cælum a filio Saturno; vinctnm autem Saturnum ipsum a filio Jove.*

In

4.

Cælestem, inquit, *altissimam, æthereamque naturam, id est, igneam, quæ per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad*

procreandum, quæ ratio in Vestam potuit convenire [a] si mas diceretur.

a *In Vestam potuit convenire* De duplici Vesta diximus supra: hæc autem Saturni filia dicitur, cui quum Jupiter optionem dedisset, Virgo voluit remanere. Ad ejus exemplar Virgines Vestales, & vetustissima Sacra in Vestæ honorem instituta sunt apud Romanos a Numa Pompilio, qui focum nunquam extinguendum iis virginibus in custodiam tradidit. Vide Ovidium l. vi. Fastorum a ℣. 291. & seq. ubi totam hanc enarrat historiam.

Vul-

5.

Icciréo enim virginem putant Vestam, quia ignis inviolabile sit elementum, nihilque nasci possit ex eo: quippe qui omnia, quæ arripuerit, absumat.

6.

Ovidius in Fastis:

Nec tu aliud Vestam quam vivam intellige flammam:
Nataque de flamma corpora nulla vides.
Jure igitur virgo est, quæ femina nulla remittit,
Nec capit, & comites virginitatis amat,

Vul-

 7.

Vulcano quoque [a] id potuit adſcribi, qui quidem putatur ignis, [b] & tamen eum poetæ non abſciderunt [c] potuit & Soli, in quo eſt natura, & cauſſa gignentium, nam ſine Solis igneo calore [d] neque naſci quicquam, neque au-

---

a *Vulcano quoque* Vulcanum ex Jove, & Junone natum aliqui putant; ſed Hyginus in Fabul. proemio, ipſum a Junone ſine Patre editum refert. Eum, quia primum fuiſſe dicebant, qui mortalibus uſum ignis indicaverit inter Deos Ethnici colebant. Eſſe Vulcanum pedibus infirmis a Matre procreatum, ipſa Juno apud Homer. in hymno Apollinis dicit, eumque fabrum, a Jove in Terras pulſum e Cælo, ut ibidem fulmina ſibi pararet, quæ deinde ab Aquila deferantur, aſſerit Vlber. Philoſ. *De Deor. Imag.* c. xv.

b *Qui quidem putatur ignis* nam Græci eum Ἥφαιστον appellant, id eſt Ignis,cui præeſt; & Ignes e terræ viſceribus erumpentes, *Vulcani* etiam nunc nominantur.

c *Poetæ non abſciderunt*; ſed illi Venerem uxorem dederunt. Cicero autem Vulcanos quatuor enumerat l. iii. de Nat. Deor. ſcil. primum Cœlo natum, ex quo, & Minerva is ortus Apollo, cujus in tutela Athenas antiqui hiſtorici eſſe voluerunt. Secundum in Nilo natum, Opes dictum ab Ægyptiis, quem cuſtodem eſſe ſuæ regionis volunt. Tertium ex tertio Jove, & Junone, qui Lemni fabricæ traditur præfuiſſe. Quartum in Mænalio natum,qui tenuit Inſulas propter Siciliam,quæ Vulcaniæ nominabantur.

d *Nam ſine ſolis igneo calore.*Plato,aliique Philoſophi

augeri poteſt : ut nulli alii elemento magis opus ſit genitalibus, quam calori, cujus fotu [e] concipiuntur, naſcuntur, ſuſtentantur omnia.

---

phi fere omnes docent, Solis vi omnium rerum generationem promoveri.

e *Cujus fotu*: Hoc verbum Walchio inuſitatum eſt; etſi Plinio, placuiſſe videam, & quidem non ſemel, & Samonicus apud Heum. cap. XLIV. ℣. 8.

Membra lines, fotuque ferus Mulcebitur ignis:

& cap. LIV. ℣. 7.

. . . . *Et tali recreabis languida fotu*.

Lact. De Opif. Dei l.3. *a foveo* rite productum.

8.

Poſtremo (etiam ſi ita ſit ut volunt) qui magis abſciſſum eſſe cælum putemus, quam omnino ſine genitalibus natum? Nam ſi per ſe gignit: non indigebat utique genitalibus, quum Saturnum ipſum procrearet. Si vero habuit, & a filio abſciſſa ſunt; ortus rerum, & natura omnis interiſſet.

9.

Quid? quod ipſi Saturno non divinum modo ſenſum, ſed humanum quoque adimunt? quum affirmant:* *eſſe eum Saturnum, qui curſum, & converſionem ſpatiorum, & temporum continet, eumque Græce id ipſum nomen ha-*

---

* Cicer. l. ii. De Nat. Deor.

Xρό-

habere : Κρόνος, [a] *enim dicitur, quod est idem quod* Χρόνος, *id est spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturetur annis.*

---

a Χρόνος Hinc Saturno facta sunt Sacra, quæ Chronia dicuntur Accio: Savaron. ad Sidon Carm. xv. Huet. Dem. Evangel. p. 257. Macrob. l.i. Saturn. c. 22. & 29.

 10.

Hæc Ciceronis verba sunt exponentis sententiam Stoicorum, quæ quam vana sit, cuivis intelligere promptissimum est. Si enim Saturnus cæli est filius: quomodo potuit aut tempus è cælo gigni, aut Cælum a tempore abscidi, [a] aut postea tempus imperio spoliari a filio Jove? Aut quomodo Jupiter natus est ex tempore? Aut quibus annis saturari possit [b] æternitas, cui nullus est finis?

---

a *Abscidi* Al. *abscindi*.

b *Saturari possit* Non solum Cicero ait, *Saturnum a Saturando* dictum fuisse; sed alii nonnulli antiqui, ac recentiores; quamvis non desint, qui a *Sator*, scil. *magnus culter*, eum denominatum velint, ex eo, quod Falcis messoriæ dicatur inventor, qua germina, segetes &c. Cæli beneficio genitas, quum primus messuerit; Cæli Patris virilia amputasse, finxerunt Poetæ.

So-

CAP. XIII.

1.

SI ergo vanæ sunt istæ rationes philosophorum: quid superest, nisi ut vere factum esse credamus, id est hominem ab homine abscissum? nisi forte aliquis existimet Deum fuisse, qui timuit cohæredem: quum, siquid divinitatis habuisset, non patris genitalia debuerit amputare, sed propria, ne Iupiter nasceretur, qui eum regni possessione privavit.

2.

Idem sororem suam Rheam, [a] quam latine Opem dicimus, quum haberet uxorem: responso vetitus [b] esse dicitur, mares liberos educare: quod futurum esset, ut a filio pelleretur, quam rem metuens, natos sibi filios

a *Sororem suam Rheam*, De qua jam supra dictum est cap. xi., heic addimus, eam non Opem solummodo, sed Cybelem, Terram, Vestam, Berecynthiam, Cererem, & pluribus aliis nominimus appellari. Vide diss. xxvii. cap. iii. §. iii.

b *Responso vetitus* Telluris Matris, inquit Apol. l. i. c. i. Servius autem, ut supra diximus, hoc ei Thetidem vaticinatam fuisse scribit ad iii. æn. ỳ. 104. Schol. Statii ad iv. Theb. ỳ. 785. Protheum hoc Saturno

lios non utique devorabat (ut ferunt fabulæ), sed necabat, quanquam scriptum sit in historia sacra, Saturnum, & Opem, cæterosque tunc homines humanam carnem solitos esitare: verum primum Iovem leges hominibus, moresque condentem, edicto prohi-

no dixisse refert. Lact. infra cap. seq. satis ab his diversa prodit.

c *Ut ferunt fabulæ* Apol. ubi supra. Ovid. in fastis l. iv. ℣. 200., & seq.

d *In historia Sacra* scil. Euhemeri, ab Ennio latinitate donata.

e *Solitos esitare* est frequentativum a Supino *esum*: Gellio, Plinio, aliisque usitatum. Morem hunc, vere inhumanum, non solum Homerus, & Virgilis l. iii. æn. a ℣. 623. De Polyphemo Cyclopo hnmanas carnes vorante referunt, sed etiam Historici. Atheneus enim l. ix. de Phalaride, Agrigentinorum in Sicilia immanissimo Tyranno narrat, puerorum Membra cocta, & condita, in deliciis habuisse. Chrysippus, Zeno, aliique de Stoicorum secta hoc docuerunt fieri posse, immo & fieri debere, ut Chrysippus in lib.de Republica, ubi ait. *Quod si ex viris abscindatur aliqua pars ad esum utilis, neque defodere, neque temere projicere: sed eam consumere debemus, ut ex nostris alia pars fiat.* Apud Menag. ad l. vii. Laertii seg. 121. Ne de aliis loquar, de quibus videndus *Tosi Indie Orient.* tom, i. cap. 342. Aliique, qui de Antropophagis in America degentibus scripserunt. S. Hieronym. l.2. in Jovinian. sic indignatus exclamat: *quid loquar de cæteris nationibus quum ipse adolescentulus in Gallia viderim Scotos gentem Britannicam vescicam humanis vesci carnibus; & quum per* Syl-

prohibuisse, *f* ne liceret eo cibo vesci, quod si verum est: quæ potest in eo fuisse justitia?

Sylvas porcorum greges, & armentorum, pecudumque reperiant, Pastorum nates, & fœminarum papillas solere abscindere, & has solas ciborum delicias arbitrari?

f *Edicto prohibuisse*. De Amilchare refert Porphirius, Phœnicios quosdam, qui in obsidione fame laborantes humanas occisorum carnes comederant, non solum capitali pęna reos judicasse, verum etiam Elephantorum pedibus vivos conterendos tradidisse: merito ab Aristot. vii. Eth. c. v. feras bestias appellatos.

3.

Sed fictum sane putemus, Saturnum filios devorasse, modo cum aliqua ratione: num iccirco [a] quod ait vulgus, comedisse filios suos eum, qui extulerit, sepulturæque mandaverit? Ops autem cum Iovem peperiisset, subtrahit infantem, eumque nutriendum furtim misit in Cretam [b].

Rur-

---

a *Num iccirco* Al. *Nunc*, Al. *nam*. Al. *non*. Omnes male; sensus enim est: putemus hæc ficta esse, & nunc aliqua ratione quæramus quare ita fictum sit? Num quia filios sepulturæ mandavit; ideo eos comedisse dicitur Saturnus? Heum. omnem delet particulam, & nude legendum jubet: *idcirco* neque notam interrogationis apponit; quam ego cum Thom. Schotti, & Bun. retinendam omnino judicavi.

c *Misit in Cretam*: De hac fabula jam satis diximus ad cap. xi.

Cory-

4.

Rurſum imprudentiam reprehendam, neceſſe eſt. Cur enim reſponſum ab alio potius accepit? Cur in cælo conſtitutus, quæ gerebantur in terra, non videbat? Cur eum Corybantes [a] cymbalis fefellerunt? Poſtremo cur extitit aliqua vis potentior, aut major, quæ illius vincerent poteſtatem? Nimirum Senex a juvene facile victus eſt, ac ſpoliatus imperio.

a *Corybantes* ibidem de iis, & de Curetis diximus & infra ad cap. xxiii.

5.

Fugit igitur expulſus, & in Italiam navigio venit, quum erraſſet diu, ſicut Ovidius in Faſtorum libris refert: *

Cauſa ratis ſupereſt. Thuſcum rate venit ad amnem, [a]
Ante perrerato Falcifer orbe deus.

Hunc

* Ovid. l. i. Faſt. a ℣. 233.
a *Thuſcum rate venit ad amnem* ſcil. Tybridem, qui ex imis Appennini jugis oritur in Thuſcia.

Ja-

 6.

Hunc errantem, atque inopem Janus excepit. [a] cujus rei argumenta sunt nummi vete-

a *Janus excepit*. Antiquissimum Italiæ Regem Janum fuisse nullus est, qui ignoret;sicuti omnes sciunt, eum hospitio recepisse profugum Saturnum.Macrobius lib. i.Saturnaliorum c. ix.,& Ovidius Fast. i. multa de eo tradunt; sed nemo quis vere fuerit nobis indicat; nam in Origine Romanæ Gentis, quæ sub Sexti Aurelii Victoris nomine circumfertur,Janus primus fuisse dicitur, qui in Italiam venerit, ab eoque postea venientem exceptum esse Saturnum. Aliqui Mosen eum putant, alii Noachum; nam a Syris Janus *Noa* vocatur. At credat hæc, qui Annium Viterbiensem historicum potius, quam Fabulatorem putant. Nos cum Huetio, Arnobio subscribimus, nullum scil. fuisse Janum, arbitrantes: nisi fortasse, quemlibet ex illis hominibus, quorum singuli unam, aliamve Terræ regionem excolere cœperunt; & quidem ex Noë Nepotibus, de quibus Gen. x. ℣. 32. habemus: *Ab his divisæ sunt Gentes in terra* POST DILUVIUM: & hinc, ut supra innui, tanta fabularum varietas, nominum permixtio, ac rerum gestarum confusio; inter quæ tamen invariatus apud omnes character, scil. quod bifrons fingitur, ut notum fiat, eum, & præterita scivisse, & prospexisse futura; simul & clavem, ac virgam gerentem, quasi omnium portarum Custos esset, & viarum repertor. Vide Macr.loco jam supra laudato.Duo enim ad minimum eos fuisse necesse est, ut diximus diss. ii., & diss. xxvii. c.3. §. iv.

Num-

-teres *b*: in quibus est cum duplici fronte Janus, & in altera parte navis, sicut idem poeta subjecit:

At bona posteritas puppim formavit in
 ære, *
Hospitis adventum testificata Dei:

b *Nummi veteres.* De nummo primum signato Strabo l. viii. Plin. l. xxx c. 3. Macrob. i. Sat. c. 7. videndi sunt; nam si Macrob. credendum, Janus primus fuit, qui argentum, aurumque signavit; si Plinio, non Janus, sed Servius Tullus rex, omnium primus æs signare fecit: Vide Alexand. ab Alex. c. 24. l. iv. De his autem nummis, de quibus heic Lactantius, & Ovidius mentionem faciunt, vide notitiam Rei nummariæ, quæ Gallice Parisiis, suppresso authoris nomine, prodiit an. 1693. in 12., ac deinde latine interprete Christiano Junkero Lipsiæ 1695. in 8., ubi P. Jobertus Soc. Jesu satis luculenter, & erudite de his nummis agit, qui *Jani Ratiti* vel *Ratici Janicolæ* dicuntur.

* Ovid. Fast. i. a ỳ. 239.

7.

Omnes ergo non tantum poetæ, sed historiarum quoque, ac rerum antiquarum scriptores hominem fuisse consentiunt, qui res ejus in Italia gestas memoriæ prodiderunt: Græci, Diodorus, & Thallus *a*: Latini, Nepos & Cassius, & Varro *b*:

O Nam

a *Diodorus, & Thallus* Inter Græcos historiæ Scriptores, Julii Cæsaris, & Octaviani Augusti temporibus Diodorus Siculus, cui Agyrium in Sicilia natale solum fuit

fuit, floruisse dicitur. Scripsit Βιβλιοθήκην ἱστορικὴν, in qua agit de rebus Ægyptiis, Assyriis, Medicis, Persicis, Græcis, Romanis, Punicis, aliarumque Nationum, quadraginta libris, quorum tamen solummodo quindecim supersunt. A Bodino, Sigonio, Stephano, Pighio, aliisque Chronographis sæpesæpius castigatur, quod in annis, ac Magistratibus Romanorum passim erret. Plinius eum desiisse primum apud Græcos nugari, asserit, quamvis eo nihil nugacius, dicat Ludovi Vives, a Vossio urbane notatus, qui Diodorum ingenue vindicat. Thallus autem Syriacam historiam diligenter tractavit, teste Africano apud Euseb. l. x. præp. Evang. c.3. Item ab eodem Eusebio in Chron., & a Tertull. in Apologet. laudatus, & a Minut. Fel. in Octat. & Voss. de Græc. Histor. Vide diss. xl. cap. xxii. §. * xiv., & xxxix.

b *Latini Nepos, & Cassius, & Varro.* Cornelius Nepos, Padi Accola, ut inquit Plinius, sed natione Gallus, ut ait Ausonius, Patria Italus, scil. Veronensis, in Gallia togata, cujus Hostilia vicus est, in quo primam lucem is vidit, Pignorio teste apud Vossium l. i. cap. xiv. de hist. Lat. Tullii, Attici, Catulli Amicus, purissimo eloquio historicos libros accurate satis perscripsit, inter quos fuit etiam Chronica, ab Ausonio laudata, quæ tribus libris constabat, totidem temporibus respondens ad instar Apologorum, ex quibus Tertul. *in Apol.* hæc eadem fere de prompsit, quæ Lactantius de Saturno affert. Nunc autem supersunt *Vitæ Excellentium Imperatorum* ab eo exaratæ: cætera opera interciderunt; nisi quod fragmenta quædam ab Andrea Schotto diligenter collecta, jam pluries recusa sunt, & Nuper Patavii una cum aliis operibus, interpretumque notis, eleganter illustratis, Typis Seminarii, prodierunt. De eo vide Fabric. Bibl. Lat. l. i. c. 6. & Voss.

& Voss. ubi supra. Et infra de eo l. 3. c. 15. *Cassius* Hunc Actium Cassium Severum fuisse putant Bunem., & Heuman. ex Cellario; At nusquam vidi historiam laudatam hujusce scriptoris, cujus Epistolæ ad Mecenatem, ad Dolabellam, & ad Tiberium solummodo citantur in Collect. Grammat. Veter. ab Elia Putschio adornata, & Hannov. an. 1605. edita, eumq. oratorem fnisse in cujus orationibus *plus vis*(lege Iræ) *quam sanguinis esse* affirmat Tacitus in Orator. c. 26. quare eum potius credam L. Cassium, *Hemina* dictum, fuisse, cujus Annalium libros primum, secundum, tertium, quartum, & quintum laudat Putschius ubi supra.

Varro Varronis historiarum libri interciderunt omnes; laudantur tamen a Nonio Marcello non solum ii, qui inscripti erant *de Vita Populi Romani*; sed etiam *primus Antiquitatum*, de quo fortasse heic Lactantius loquitur. Ejus *Logistoricum* citat Macrob. l. iii. Satur. c. 18. libros autem rerum divin. Gellius l. x. c. 15. qui de eodem dicit l. xix. c. 14. *Ætas M. Ciceronis, & C. Cæsaris præstanti facundia viros paucos habuit: Doctrinarum autem multiformium, variarumque artium, quibus humanitas erudita est, culmina habuit M. Varronem, & P. Nigidium*. De eo ad cap. vi. 7.

 8.

Nam quum agresti quodam more in Italia viveretur: *

Is genus indocile, ac dispersum montibus altis, O 2 Com-

* Virg. æn. l. viii. a ỷ. 321.

De

Compoſuit, legeſque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam tutus latuiſſet in oris.

 9.

Cenſet ne aliquis deum eſſe, qui pulſus eſt. Qui fugit, qui latuit? Nemo tam ſtultus eſt: qui enim fugit, aut latet, & vim, & mortem timeat neceſſe eſt.

 10.

Orpheus, a qui temporibus ejus recentior fuit, aperte Saturnum in terra, & apud homines regnaſſe, commemorat:

Πρώτιςος b μὲν ἄνασσεν ἐπιχθονίων Κρόνος ἀνδρῶν.
Ἐκ δὲ Κρόνου γένετ' αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς.

Item

---

a *Orpheus* De eo vide diſſ. XL. cap. ii. §. iv.

b Πρώτιςος &c. pro ἄνασσεν, alii legunt ἄναξ ἐξ Al. ἄναξ ἐκ utrobique male. Lego cum Schotto, & Betulejo. Sic. latine in antiquis Cod.

Primus quidem Regnavit terreſtrium Saturnus virorum:
Ex Saturno autem genitus eſt ipſe Rex magnus,
Et late cuncta intuens Jupiter,

Si

11.

Item Maro noster, *

Aureus hanc, vitam in terris Saturnus agebat.
Et alio loco. **
Aureaque (ut perihent.) illo sub rege fuere
Sæcula: sic placida populos in pace regebat.

* Virg. Geor. l.ii. à V. 528.
** Aen. l. v. à v. 324.

12.

Neque superius dixit in cælo egisse vitam, neque inferius superos in pace rexisse, unde apparet, illum regem fuisse terrenum: quod alibi apertius declarat: *.

. . . . . . Aurea condet
Sæcula, quæ rursus Latio regnata per arva
Saturno quondam.

* Aen. l. vi. a v. 792.

Si

13.

Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnasse Saturnum, sed Uranum pa-

trem

trem : * *Initio*, inquit, *primus in terris imperium summum Uranus habuit. Is id regnum una cum fratribus suis instituit, atque paravit.*

* Ennius in Hechemerio, de quo supra.

14.

Non magna dissensio, & si quædam maximorum [a] autorum de filio, ac patre dubitatio est; sed tamen utrumque fieri potest, ut & primus Uranus eminere inter cæteros potentia cœperit, & principatum habere non regnum: postea Saturnus majores sibi opes comparaverit, ac regium nomen asciverit.

a *Si quædam maximorum* &c. Al. *siquidem* lectionem restituo partim ex Codice, partim ex conjectura Fulvii Ursini; nam etiam quinque Romani Cod. habent *etsi quidem*; immo in uno Vallicellano, & in altero Barberino *i* non distinguitur ab *e*.

CAP. XIV.

Seg. 1.

NUnc quoniam ab iis, quæ retulimus, aliquantulum sacra historia [a] dissentit; aperiamus ea, quæ veris literis continentur, ne

a *Sacra historia* scil. Euhemeri, quam Ennius interpretatus est.

Ti-

ne poetarum ineptias in accusandis religionibus sequi, ac probare videamur.

2.

Hæc Ennii verba sunt :* *Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan,* a *qui major natu erat, postulat ut ipse regnaret, ibi Vesta mater eorum, & sorores, Ceres atque Ops, suadent Saturno, ut de regno non concedat fratri.*

---

* Ennius in Heuh.

a *Titan* Vel Titanus, juxta Poetas, Cæli, & Terræ filius, non unus; sed multiplex, qui cum Diis bella gesserunt, quemadmodum postea fecerunt Gigantes, Diodorus, sex fratres, & quinque sorores Titanas fuisse tradit, ex quibus unus fuit Japetus, pater Promethei. Hyperion, qui Solis, Lunæ, ac Stellarum motus, primus observasse, dicitur, ideoque Solis, Astrorumque Parens appellatus, & Sol, ac Luna Titan, seu Titania dicuntur. De Titanomachia vide Hygin. fab CL.

In

3.

Ibi Titan, qui facie deterior esset, quam Saturnus, iccirco, & quod videbat matrem, atque sorores suas operam dare, ut Saturnus regnaret: concessit ei, ut is regnaret. Itaque pactus est cum Saturno, uti siquid liberorum virilis sexus ei natum esset,

ne educaret. Id ejus rei caussæ fecit, uti ad suos gnatos regnum rediret.

 4.

Tum Saturno filius, qui primus natus est, eum necaverunt. Deinde posterius nati sunt gemini, Jupiter, atque Juno. Tum Junonem Saturno in conspectum dedere, [a] *atque Jovem clam abscondunt, dantque eum Vestæ educandum, celantes Saturnum.*

---

[a] *In conspectum dedere* More veterum, inquit Walchius, qui Prolem dabant in Parentis conspectum, ut eam genuinam esse agnosceret, quam si ille in manibus suscepisset, agnitæ prolis signum erat: ex Kipp. Antiq. Rom.

 5.

Item Neptunum clam Saturno Ops parit, eumque clanculum abscondit. Ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem, & Glaucam. Pluton Latine est Diespiter; [a] *alii Orcum dicunt. Ibi Glaucam filiam*

---

[a] *Pluton latine est diespiter* Al. *Dispiter* Al. *Dis Pater*. Jovem sic appellatum fuisse & Varro, & Macrobius asserunt; at Plutoni hoc fuisse nomen, negat Isæus; unde potius *Dis*, seu *Ditis Pater* dicendus erit Plu-

liam [b] *Saturno ostendunt, ac filium Plutonem celant, atque abscondunt. Deinde Glauca parva emoritur.*

Pluto; quam emendationem indicat Isidor. ex Cicerone l. ii. de Nat. Deor.

b *Glaucam filiam* De qua nullus alius mentionem facit, fortasse quia paullo postquam nata erat, mortua est, sicuti & de filio, qui major natu fuit, nullus mentionem fecit propter eandem rationem, præter Euhemerum, quem inde colligo, historiam, non fabulas scripsisse.

6.

Hæc (ut scripta sunt) [a] *Jovis, fratrumque ejus stirpis, atque cognatio, in hunc modum* [b] *nobis ex sacra scriptione tradita est.*

a *Hæc. ut scripta sunt* Heum. videntur esse glossema, quod etiam sensisse videtur Fulvius Ursinus; sed ex Epit. Cap. XIII. verba Ennii esse, liquido constat.

b *Stirps, atque cognatio in hunc modum . . . tradita est.* Bunem., & alii recentiores post *Tò cognatio* punctum figunt, & statim novam periocham incipiunt quam claudunt *traditum est*.

7.

Item paullo post hæc refert: *Deinde Titan, postquam* * *rescivit Saturno filios procreatos, at-*

* Idem ubi supra.

atque educatos esse clam: seducit secum filios suos, qui Titani vocantur, fratremque suum Saturnum, atque Opem comprehendit, eosque muro circumegit: [a] *& custodiam his apponit.*

---

a *Eosque muro circumegit* Isæus, Ursinus, Bunem, Walchius, Heum: Langlet variè tentant lectionem restituere, quæ latina eis non videtur; at *circumagere* non solum *circumducere*, sed etiam *circumcingere* ac *circumdare* significat. Virgil. æn, ix.
. . . . *Stridentem fundam circum caput egit* . . . Marcian. Capella l. v. edit. Grot. p. 137. *erat pallio circumactus*: Mela l. ii. c. 2. *Terras magno ambitu circumagit*: Quæ exempla si minus placent, perpende, hanc non Lactantii, sed Ennii phrasim esse.

8.

Hæc historia quam vera sit, docet Sibylla Erythræa [a] eadem fere dicens, nisi quod in paucis, quæ ad rem non pertinent, discrepat.

---

a *Sibylla Herythræa* scil. Serm. iii. vide latinam Castalionis versionem si lubet, aut Gallæi p. 344.

Da-

9.

Jupiter ergo liberatur summi sceleris crimine, quod patrem vinxisse compedibus perhi-

rhibetur. Id enim Titan patruus fecit, quod ille contra pactionem, jusque jurandum mares liberos sustulisset.

 10.

Reliqua historia sic contexitur: Jovem adultum, quum audivisset patrem, atque matrem custodiis circumscriptos, atque in vincula conjectos: venisse cum magna Cretensium multitudine, Titanemque, ac filios ejus pugnando vicisse: parentes vinculis exemisse, patri regnum reddidisse, atque ita in Cretam remeasse.

 11.

Post hæc deinde Saturno datam sortem, [a] ut caveret, ne filius eum regno expelleret; illum elevandæ sortis, atque effugiendi periculi gratia insidiatum Jovi, ut eum necaret: Jovem cognitis insidiis regnum sibi denuo vindicasse, ac fugasse Saturnum.

a *Datam sortem* scil. *Oraculi responsum*, ut ex sequentibus *elevandæ sortis* colligitur. *Ho-*

 12.

Qui quum jactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehen-

prehendendum, vel necandum Jupiter miserat: vix in Italia locum, in quo lateret, invenit.

CAP. XV.

Seg. 1.

Quibus ex rebus quum constet, illos homines fuisse: non est obscurum qua ratione dii coeperint nominari.

2.

Si enim nulli reges ante Saturnum, vel Uranum fuerint propter hominum raritatem, qui agrestem vitam sine ullo rectore vivebant: non est dubium, quin illis temporibus homines regem ipsum, totamque gentem summis laudibus, ac novis honoribus jactare cæperint, [a] ut etiam Deos appellarent, [b] sive ob mi-

---

a *Honoribus jactare cæperint* Bun. mallet *mactare* At *jactare* magis explicat ambitionis æstum, quo jactantur homines vento, & aura pleni, quos Itali nostri belle vocant Palloni, unde Cicero sæpe usurpat verbum *jactare* pro *efferri*, & *inaniter gloriari*, ut E.g. pro Roscio Amerino. *Hæc tu Heruci, tot & tanta si nactus esses in reo, quandiu? Quo te modo jactares?*

b *Ut etiam Deos appellarent* Tres heic Polytheismi fon-

miraculum virtutis (hoc vere putabant rudes adhuc, & simplices) sive (ut fieri solet) in adulationem præsentis potentiæ : sive ob beneficia, quia erant ad humanitatem compositi.

---

fontes indicat Lactantius: Scil. ob miraculum virtutis; in adulationem præsentis potentiæ ; & ob beneficia, quæ ab illis recipiebantur, Dii appeliati sunt viri benefici, potentes, ac vi, & robore insignes. Ubi nota, quod homines rudes adhuc, & simplices, solummodo eos dicuntur vere putasse Deos, qui ***ob miraculum virtutis*** præ cæteris eminebant;alios ob adulationem,vel ad beneficia majora obtinenda, aut etiam ad jam dudum recepta compensanda. Quæ animadvertenda omnino erant ad vindicandos Ecclesiæ Patres, qui contra Ethnicos scripserunt, *quos non satis prudenter egisse*, inquit Jo.Clericus,criticus Genevensis, qui ante paucos annos mortem obiisse dicitur; nam non una apud omnes ethnicos de diis suis erat opinio ; immo nec vocabuli ejusdem acceptio, ideoque juxta quamcumque opinionem, acceptionemque res erat exagitanda; ut de facto facit Lactantius noster, qui nullum lapidem in hac controversia reliquit immotum.

Eo-

3.

Deinde ipsi reges, quum chari fuissent iis, quorum vitam composuerant : magnum sui desiderium mortui reliquerunt.

4.

Itaque homines eorum simulacra finxerunt,

runt,[a] ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium, progressique longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt, ut & gratiam referre benemeritis viderentur, & successores eorum allicerent[b] ad bene imperandi cupiditatem, quod Cicero de natura Deorum docet, dicens: *

Suf-

---

a *Eorum simulacra finxerunt* &c. En Idololatriæ initium, quod Minutius Felix sic eleganter descripsit: *Dum Reges suos colunt religiose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt, quæ fuerant assumpta solatio*. Sic Cypr. in Tract. de Idololat. Tertul. August. aliique Patres; & inter Ethnic. Servius ad Virg. Geog. ad ℣. 20. Senec. Epist. XL., Tacit. in ann. l. XII., aliique passim agunt de rebus, quæ ob solatium in defunctorum memoriam sibi superstites relinquebant. Hinc consecrationis origo, de qua Kirchmannus de F. R., & Fabricius ubi supra, aliique apud ipsum; ubi nota, alios fuisse honores, qui decreti erant Heroibus, alios, qui diis; paulatim enim pro diis habiti sunt, quibus antea talis honor non deferebatur, sed ut Semideis inferior cultus decretus fuerat. Hi sunt *dii Animales*, de quibus ex Labeone inquit Servius ad Virgil. æn. III. ℣. 168. *esse quædam sacra, quibus animæ humanæ vertuntur in Deos, qui appellantur animales, quod de animis fiant*. Hinc etiam *Deos* inter, & *Divos* differentia erat; nam *Deos* dicebant quos perpetuos fuisse putabant, *Divos* autem ex hominibus factos; ideoque Imperatoribus dum adhuc viverent, divorum vocabula addebant; de

de quibus diff. xxvii. cap. vi. §. 1. seq.

b *& Successores eorum allicerent* &c. En finis politicus Polytheismi,& idololatriæ jam dudum grassantis.

* Cicer. l. ii. de Nat. Deor.

 5.

Suscepit autem vita hominem, consuetudoque communis, [a] ut beneficiis excellentes viros in cælum fama, ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber.

---

a Consuetudoque communis Non solum consuetudo communis fuit, sed etiam Dii ipsi alii communes erant, alii privati. Unde Varro apud Servium ad æn. l. viii. ℣. 275. ait: *Deos alios esse, qui ab initio certi, & sempiterni sunt; alios immortales ex hominibus facti sunt; & de iis ipsis alios esse privatos; alios communes, privatos, quos unaquæque Gens colit, ut nos Faunum: Thebani Amfiaraum, Lacedemonii Tindareum. Communes, quos universi, ut Castorem, & Pollucem, Liberum, Herculem &c.*

 6.

Et alio loco: *Atque in plerisque [a] civitatibus*

---

a *Et alio loco, atque implerisque* &c. Al. *& alio loco, atque alio*, seu *atque adeo*. Nos lectionem receptam damus, & Ciceronis verba ex l.iii. de Nat. Deor. Ro-

*bus intelligi potest, * acuendæ virtutis gratia, aut quo libentius Reipublicæ caussa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam.*

* Cicero leg. iii. de N. D.

7.

Hac scilicet ratione Romani, Cæsares suos, a con-

a *Romani, Cæsares suos* Inter Romanos Cæsares, nam de Romulo jam supra diximus, primus inter Deos relatus est Julius Cæsar, qui ut ait Schot. ad Aurel. Vict. cap. lxxviii. *Divus dictus est A. C. Octavio, Imperatore, & Cæsare creato. Siquidem ludis, quos ei Octavius hæres consecrato edebat, Stella crinita, per vii. dies fulsit; creditumque esse animam Cæsaris, in Cælum recepti, dictumque Julium Sidus.* Ex Plut. in Caes. Horat. l. i. od. xxii. Svet. in Cæs. lxxxviii. Deinde etiam ipse Octavius divus dictus est, & Augustus ex S. C. *ut*, quemadmodum inquit Anna Tanaquilli F. F. ad cap. lxxix. S. Aur. Vict. de Vir. Illust. *dum terras colebat, ipso nomine, & titulo consecraretur.* Tertio Octaviano Cæsari, Octavii Augusti filio *uti Deo* verba sunt Sex. Aur. Vict. de Cæs. Cap. i., *Romæ, Provinciisque omnibus per Urbes celeberrimas, vivo, mortuoque templa, Sacerdotes, & Collegia sacravere.* Ubi Johannes Arntzenius notat, vivo Octaviano nullum Templum Romæ eidem dicatum fuisse; nec in Provinciis sibi soli divinos honores tribui permisisse: sed sibi simul, & Romæ Deæ; quod approbo ex iis, quæ ex Sveton. ibidem refert in August. cap. lii. *Templa quamvis sciret etiam Proconsulibus decerni solere, in nulla tamen.*

confecraverunt, & Mauri reges fuos: [b] Sic paullatim religiones effe cœpere; dum illi primum, qui eos noverant, eo ritu fuos liberos, ac nepotes; deinde omnes pofteros imbuerunt. Et hi tamen [c] fummi reges ob celebri-

P

tamen Provincia, nisi communi suo, Romaque nomine recepit. De aliis Cæfaribus, atque Imp. Rom., qui hujusmodi divinos honores habuerunt, vide Onuph. Panvin. l. ii. Faft. Nam, ut inquit Valer. Max. in præfat. *Reliquos enim Deos accepimus; Cæsares facimus*. Vide Fabricium ubi fupra de ritu Confecr.&Herod.l.iv.hift.

b *Mauri Reges suos* Tertullianus in Apologetico ait: *Mauritaniæ regulos a populis coli, ut Deos*, & S. Cyprianus de Van. Idol. inquit: *Mauri vero manifeste Reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt: Inde per Gentes; & Provincias singulas varia Deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique majorum suorum cultura servatur: Hoc ita Alexander magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ Potestatis proditum sibi de Diis hominibus a Sacerdote secretum, quod majorum, & Regum memoria servata sit; inde colendi, & sacrificandi ritus inolevit*.

c *Et hi tamen* Al. *& hi tandem summi Reges*. Tatianus in Orat. contra Græcos cap. x. irridens Antinoi Apotheofim inquit: *Quomodo mortuus Antinous, formosus in luna consecratus adolescens? Aut quis illum eo evexit? Nisi forte (quemadmodum fidem invenit si quis Reges, mercede conductus, in Cælum ascendisse, non sine perjurio, ac Deorum irrisione affirmet) ita etiam hunc aliquis in Deos simili ratione referens, præmiis, & muneribus ornatus est*. *Aegi-*

lebritatem nominis in provinciis omnibus colebantur.

 8.

Privatim vero ſinguli populi gentis, aut urbis ſuæ conditores, ſeu viri fortitudine inſignes erant, ſeu fæminæ caſtitate mirabiles, ſumma veneratione coluerunt, ut Aegyptii Iſidem, [a] Mauri Jubam, [b] Macedones Cabirum [c], Poeni

a *Aegyptii Iſidem*, de Iſide, Oſiride, ſeu Serapide, diximus ad Caput XI. & infra dicturi ſumus diſſ. XXVII. Cap. IV. §. I.

b *Mauri Jubam* Minut. Felix: in Octavio *Juba, Mauris volentibus, Deus eſt.* Cellarius ad Eutr. l. vi. c. 18., & ad Minuc. ubi ſupra c. xxii. notavit, Jubam Numidarum in Africa, non Maurorum in Mauritania fuiſſe Regem; ideoque ut inquit Grotius ad Matth. xx. & Seld. de Diis Syris, quod Afris erat *Jòbas*, Latinis exinde factus eſt *Juba*. Ut autem Minucii, Lactantii, Eutropii, aliorumque hoc aſſerentium authoritas ſarta tecta ſervetur, Gronovius aſſerit eo tempore Numidiam ſub Mauritania Cæſarienſi fuiſſe; immo eodem Cellario teſte ad l. v. Eutrop. *Solenne latinis fuit Numidas appellare Mauritanos*. At certe ſi Numida fuiſſet Lactantius, ut ii putant, qui eum Siccæ Veneriæ Civem faciunt, Mauros, Numidas ſuos non appellaſſet, nec Pœnos inde addidiſſet.

c *Macedones Cabirum* Jo. Antonius Aſſorius luculenter egit de Diis Cabiris, quod ante eum nonnulli cum Pauſania fecerunt; non enim unius ſolummodo Mace-

ni Uranum, [d] Latini Faunum, [e] Sabini Sancum [f] Romani Quirinum [g]

Macedonicæ gentis iste Deus est, sed Samothraces, Lemnii, Phænices, aliique Populi Cabiros suos colunt. Unus ex iis fuisse Mercurius, alter Baccus, alius Aesculapius, nec non Serapis dicitur apud Phil. Bybl. ex Sanconiatone, & apud Photium ex Damascio. Mysteria eorum ab ipsis Cabiris delata esse ad Tyrrhenos, scribit Clem. Alex. in Paræn. Immo ad ultimos usque Brithannos pervenisse ex Artemedoro narrat Strabo Liv. Dicti putantur à *Chavar* quod Hebraice, & Arabice significat *Magnus*, seu *potens fuit*.

d *Pœni Uranum*: De Urano jam supra diximus; heic de Pœnis notamus, eos populos fuisse in Africa, quam minorem Geographi appellant, è Phænice Tyro profectos, Duce Elisa, seu Didone, quæ Carthaginem condidit; ideoque dicti Libyphænices.

e *Latini Faunum*: Latini a Latio, Latium a latente Deo Saturno, qui Regno pulsus a filio Jove in Italiam venit, nomen habent. Heic tamen Latinorum vocabulo eos omnes populos significare voluisse videtur Lactantius, qui ab Ortu, Hadriatico sinu, ab Occasu, & Septentrione Alpibus, a Meridie Mari Tusco, seu infero, tanquam Italiæ terminis, clauduntur; ii enim omnes Faunum Pici filium pro suo numine colebant, ut infra Cap. XXII. visuri sumus,

f *Sabini Sancum*: Aldus ex Ms. Taxaquetiano *Xanthum*. Multifariam hocce nomen detortum reperio tam in Lactantii libris, quam in Aliorum qui de Diis Gentium scripsere; ideoque & lectionem magis receptam, universalioremque retineo. Hercules enim sic

voca-

vocatus est Sabinorum lingua, ut ait Varro l. iv. de lingua lat. & Propert. l. iv. Eleg. x.

g *Romani Quirinum*: jam supra diximus, Romulum divinitate a Sociis donatum, quum disparuisset, Quirinum fuisse appellatum, ad c. viii. & infra in hoc eodem Capite, & 21. ac clarissime l.ii. c. 7.

 9.

Eodem utique modo Athenæ Minervam, [a] Samos Junonem [b], Paphos Venerem [c], Lemnos Vulcanum [d], Naxos Liberum [e], Apollinem Delphi [f].

Sic

a *Athenæ Minervam*. Minervam, quæ, ut diximus, è Jovis aperto capite armata prodiit, Athenas condidisse, tradit Hyginus fab. ccxxv. quamvis alii fere omnes à Cecrope Rege conditas asserant; Quos tamen conciliare facile poteris, si dicas de Minervæ nomine appellatam fuisse Athenarum Urbem; Nam Græcis ex eo Athenas vocant, quod qua tempestate Cecrops Muros illius extruere ceperat, apparuisse, ajunt, olivæ arborem, ac simul aquæ fontem, de quibus, quid sibi vellent, Apollo Delphicus interrogatus, respondit: Oleam Minervam, Aquam Neptunum significare. Itaque Civibus utriusque sexus ad suffragium de nomine imponendo ferendum vocatis, quum mares pro Neptuno, fæminæ pro Minerva suffragia dedissent, posteriores vicerunt, quoniam una plus fæminarum suffragata Minervæ fuit; Quare & ab ea Athenarum arx appellata est, Sapientum

tum domicilium; Sapientiæ Pritanèum, Græcia Greciæ &c.

b *Samos Junonem*. Samus una est ex Insulis Cycladibus in Mari Aegeo contra Ephesum sita, ubi primum vasa fictilia facta fuisse perhibetur, & quorum Cives *literati* ex eo dicti sunt, quia iis deficientibus, in eorum numerum servos stigmate notatos ad Rem publicam administrandam receperunt. Junonem coluerunt, Civem suam, cui Argonautæ Templum ibidem fundasse dicuntur, de qua iterum ad cap. XVII.

c *Paphos Venerem*. Urbium olim nobilissima, quæ in Asiatico Mari Cypri Insulam illustrabat; nunc penitus eversa, de qua Virg. L. 1. æn. v. 429. Templum describens, quod ibi celeberrimum Venus habuit sic locutus est:

Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Læta suas: ubi Templum illi, centumque Sabæo,
Thure calent aræ, sertisque recentibus halant.

d *Lemnos Vulcanum*. Lemnus Insula est in Mari Aegeo, quam aliquando fœminæ maribus omnibus occisis, tenuisse dicuntur; ex ea Græcis in obsidione Trojæ vinum advectum fuisse, tradit Homerus, & Terra Lemnia, jam dudum celebris defertur. Vulcanus, illuc præcipitatus, propter deformitatem à Junone, fulmina, ut diximus, Jovi parat, quod ideo fictum esse creditur, quia in proximo Insulæ aere fulmina quamplurima gigni observatum est.

e *Naxos Liberum*. Hæc etiam Insula est Cycladibus addita, Paro vicina in Mari Aegeo, ubi oppidum est, a quo nomen habet. Dionysinda a vinearum fertilitate dicta, juxta quam, a Theseo derelicta Ariadna, ut supra diximus, Baccho nupsit, cui postea Templa ibidem sacrata, & Italicum prover-

bium ortum esse dicunt, *è restato in asso*. Vide Erythraei libellum de Insulis, & ejus indicem in Virgil Aen. l. III. v. 125.

f *Apollinem Delphi*. Hæc satis ab iis illustrantur, quæ ad cap. VII. supra diximus. Al. *Delphas*.

 10.

Sic per populos, atque regiones vana [a] sacra suscepta sunt, dum grati homines esse in suos principes cupiunt, & quod [b] alios honores vita carentibus deferant, invenire non possunt.

a *Vana Sacra*. Sic cum Aldo ex Cod. Taxaquetiano legendum puto, ubi Alii legunt: *Varia Sacra*.

b *Et quod*. Ex eodem Ms. Cod. Al. *quos*.

 11.

Præterea pietas eorum, qui successerant, plurimum contulit ad errorem, qui (ut divina stirpe nati viderentur) divinos honores parentibus detulerunt [a], deferrique jusserunt. An-

a *Parentibus detulerunt*, Hominum Apotheosim iterum describit Lactantius, quam antiqui privatam dicebant, & ea erat quum Conjuges a Conjugibus, Liberi a Parentibus, vel Parentes a Liberis suis consecrabantur, & privata religione colebantur, vel Domi,

mi, vel in Patria, vel ubicumque aliquod insigne opus præstiterant. De Conjugum consecratione exemplum illustre habemus in Charite apud Apulej: l. VIII. Metam. ubi legimus, Dies, noctesque totas in lachrymis insumpsisse, & Imaginem viri sui, quam illa ad habitum Dei Liberi efformaverat, affixo servitio, divinis honoribus percoluisse, quod solenne postea Civibus suis sensim evasit.

12.

Anne potest aliquis dubitare, quomodo religiones deorum sint institutæ? quum apud Maronem legat Aeneæ verba sociis imperantis:

> Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
> Anchisen genitorem,

Cui non tantum immortalitatem, verum etiam ventorum tribuit potestatem:

> Poscamus ventos, atque hæc mea sacra quotannis: *
> Urbe, velit, posita, templis sibi ferre dicatis.

* Virg. l. v. a v. 59. Aen.

13.

Idem scilicet de Jove, Liber, & Pan, & Mercurius, & Apollo, fecerunt, ac po-

ftea de his ipfis fucceffores eorum. Acceffe-runt etiam poetæ: & compofitis ad voluptatem carminibus, in cælum eos fuftulerunt: ficut faciunt, qui apud reges etiam malos panegyricis mendacibus adulantur [b].

a *Liber*, *&* *Pan*. De Diis heic memoratis, jam fupra mentionem fecimus; Pan quis nam fuerit, dicamus. Pindaro itaque tefte Pana ex Penolope filius fuit in Arcadia genitus, Hortorum, Nemorumque cuftos, cui deinde Paftores facrificare confueverunt, ut lupos a Gregibus eorum depelleret. De eo Hyg. fab. CXCVI. ait: Dii in Aegypto quum Typhonis immunitatem metuerent, Pan juffit eos, ut in feras beftias fe converterent, quo facilius eum deciperent, quem Jovis poftea fulmine interfecit. Pan Deorum voluntate, quod ejus monitu vim Typhonis evitarant, in aftrorum numerum relatus, & quod fe in Capram eo tempore converteret, inde Aegocerus eft dictus quem nos Capricornum dicimus. De eo plurima fcitu non indigna vide apud Huet. in demonft. Evang. c. VIII Propof. 4. num. 4., & diff. noftram XXVII. cap. V. §. III.

b *Panegyricis mendacibus adulantur*. Lactantii noftri temporibus vitium hocce Oratoribus folenne fuit; Tunc enim dicti funt Panegyrici impiis etiam, & fceleratis Imperatoribus, a Mamertino, Eumenio, aliifque; quos fuppreffo nomine heic vellicat nofter Author.

14.

Quod malum a Græcis ortum eft: quorum levitas inftructa dicendi facultate,

& co-

& copia, incredibile est quantas mendaciorum nebulas excitaverit. Itaque admirati eos, & susceperunt primi sacra illorum, & universis gentibus tradiderunt.

15.

Ob hanc vanitatem [a] Sibylla sic eos increpat.

Ἑλλὰς δὰ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἀγεμόνεσσι;
Πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης;
Θύεις εἰδώλοις; τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ,
Ὥστέ σε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
Λειπομένου.

---

a *Sibylla sic eos increpat.* Carmina hæc diversimode apud alios leguntur, sensus autem omnium idem fere est, quem latine sic accipe ex Codice 111. Ottoboniano, nunc Vaticano. Vide Gallæum heic, Carm. Sibyl. p.444., & Betul. heic.

Græcia quid confidis in viros Principes?
Ad quid dona inania mortuis dedicas?
Immolas Idolis, quis tibi errorem imposuit?
Ut hæc efficias Magni Dei facie relicta.

16.

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, sed etiam philosophus fuit, siquidem solus

solus extitit Platonis imitator: [a] in eo libro quo seipsum de morte filiæ consolatus est, non dubitavit dicere, Deos qui publice colerentur, homines fuisse.

---

a *In eo libro*. De eo aliqua diximus ad cap. v. verba quæ sequuntur, etsi interpolata in editione nostra, qua utimur, habentur pag. 1358. prope finem primæ columnæ.

 17.

Quod ipsius testimonium eo debet gravissimum judicari, quod & [a] Augurale habuit Sacerdotium, & eosdem se colere, venerarique testatur.

Ita-

---

a *Augurale habuit Sacerdotium*. Cicero non solum ann. V. C. 684. Q. Hortensio, & Q. Cæcilio Metello Cretico Coss. ætat. suæ ann. xxxviii. Aedilis fuit, & ludos, quos Sanctissimos dixit, maximo cum cæremoniarum apparatu Cereri, Libero, Liberæque egit; Verum etiam anno Sæculari DCC. Gn. Domitio Calvino, & M. Valerio Messala Coss. Augur factus est, eumque a toto Collegio expetitum, Gn. Pompejus, & Q. Hortensius nominarunt. Hocce Augurum Collegium initio suo ex paucis conflatum, sensim ad xxiv. viros Senatores auctum, tantæ erat authoritatis, ut lege xii. tabularum Statutum esset, ne aliquid sine eorum consilio fieret. *Omnium Magistratuum auspicium, judiciumque esto*.

Intra

Itaque intra paucos versiculos [a] duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem se modo consecraturum esse profiteretur, quo illi a veteribus sunt consecrati : & illos mortuos esse docuit, & originem vanæ superstitionis ostendit,

a *Intra paucos versiculos*. Cicer. ad Brut. Epist. XIV. *Epistolæ hæres tribus versiculis*.

19.

Quum vero, inquit, * *& mares, & fœminas complures ex hominibus in deorum numero esse videamus, & eorum in urbibus, atque agris*, [a] *augustissima delubra veneramur: assentiamur eorum sapientiæ, quorum ingeniis & inventis, omnem vitam legibus, & institutis excultam* [b], *constitutamque habemus* ....

* Cicer. Conf. post Mortem Filiæ.
a *Augustissima delubra*. In mea Editione. *Templa*.
b *Constitutamque habemus*. Heic puncta interponenda curavi, ut indicarem aliqua esse interposita, ante quam continuetur oratio.

20.

Quod si ullum unquam [a] *animal consecrandum*

a *Consecrandum fuit*. Post hæc statim sequitur in nostra editione. *Qualia multa consecraverunt Aegyptii*,

dum fuit: illud profecto fuit [b]. *Si Cadmi, aut* [c] *Amphionis progenies, aut Tyndari* [d] *in cœlum tollenda fama fuit: huic idem honos certe dicandus est; quod quidem faciam: teque omnium optimam, doctissimamque, approbantibus Diis immortalibus ipsis in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo.*

For-

ptii, quod nullum profecto fuit. Si Cadmi &c. Sed habeas pro glossemate; Nam ibidem pag. 1377. ubi hocce fragmentum ex Lact. MMss. Codicib., describitur, verba illa minime leguntur.

b *Si Cadmi*. Cadmus Agenoris Thebarum Regis, & Argiopes filius, ex Hormonia Martis, & Veneris nata, quinque suscepit liberos, scl. Semelem, Ino Agaven, Autonoen, & Polydorum, qui omnes in Dracones juxta Hyginum fab. vi., at juxta Hephæstionem apud Photium pag. mihi 473. in Leones, sunt conversi.

c *Amphionis progenies*. Etsi Aldus, Isæus, Bunem:, Gallæus, Langlet, Heum: Thomasis; Sigonius, Schottus, Betuleius, Thysius, aliique Plures, legant, *Amphitryonis*, quia filius ejus Hercules in Deorum numerum est relatus, non autem *Anphionis*, quia tota ejus Progenies, Apollinis, & Dianæ Sagittis percussa interiit, & calamitatis, non divinitatis argumenta reliquit; tamen nihil immutandum judico; Nam tam in Mss. Codd., quam editis quampluribus; & in Cicer. fragmento, superius laudato, sic constanter lego; & lectio optima est; Nam de animalibus consecratis Cicero Sermonem instituerat, & Cadmi & Am-

Amphionis progeniem per *ET* particulam copulativam, etiam aliqua similitudine copulare debuerat; quod & fecit, nam Amphion ex Niobe, seu Io, ultra filios ab Apolline, & Diana occisos, duos alios suscepit, Argum scilicet juxta Hyginum fab. CXLV., & ex Euseb. Chron. *Apim. Niobe*, verba sunt Chronistæ, *primæ omnium mulierum mixtus est Jupiter, ut Græci perhibent, de qua nascitur Apis, quem Serapin cognominant.* Si ergo *Amphitryonis* legere alii malunt, quia ei Alcumena ex Jove peperit Herculem, in Deorum numerum relatum, quare nos lectionem immutabimus, si etiam Amphioni Niobes ex Jove filium peperit, divino ab Aegyptiis honore dignatum; & quidem sub bovis figura?

d *Aut Tyndari*. De Tyndaro, ejusque filiis, jam supra ad cap. v., & x. locuti sumus?

 21.

Fortasse dicat aliquis [a] præ nimio luctu delirasse Ciceronem. Atqui omnis illa oratio, & doctrina, & exemplis, & ipso loquendi genere perfecta, non ægri, sed constantis animi, ac judicii fuit, & hæc ipsa sententia nullum præfert indicium doloris.

Ne-

a *Præ nimio luctu*. Id, quod sibi ab Ethnicis reponi poterat hæic occupat solerter Lactantius, memor eorum, quæ Cicero l. IV. Tusc. quæst. scripserat. Scl. *Consolationis librum in medio (non enim sapientes eramus) mœrore, & dolore conscripsimus.*

De

Neque enim puto illum tam varie, tam copiose, tam ornate scribere potuisse, nisi luctum ejus, & ratio ipsa & consolatio amicorum, & temporis longitudo mitigasset.

 23.

Quid? quod idem dicit in libris [a] de Republica? idem de gloria? Nam de Legibus, quo in opere Platonem secutus est, leges voluit ponere, [b] quibus putaret, usuram esse justam, & sapientem civitatem: de religione ita sanxit: *Divos, & eos, qui cœlestes semper habiti sunt, colunto: & illos, quos in cœlo [c] merita locaverunt, Herculem, Liberum*

a *De Republica . . . de gloria*. Ciceronis libri sub hisce titulis interciderunt.

b *Quibus putaret, usuram esse justam, & sapientem civitatem*. In eo libro Tullius ad imitationem Platonis eas conscripsit leges, quibus ipse putavit, omnem Civitatem justam, & sapientem uti debuisse, vel saltem deinceps usuram esse. En sensus obvius Authoris nostri, quem quisque facile deprehendet. Ad ridiculam enim impiamque Gallæi, Walchii, aliorumque expositionem hujusce loci, satis, superque diximus in diss. nostra prævia XXVIII. cap. IV. §. XIV.

c *Merita locaverunt*. Al. *collocaverunt*. Al. ut testatur Muretus apud Isæum. *Quos endo Cœlo merita vocaverint*, & approbat Fulvius Ursinus.

Si

berum , Aesculapium , Pollucem , Castorem, Quirinum .

 24.

Item in Tusculanis , quum diceret , totum pene cælum humano genere completum: [a] *Si vero* , inquit , *scrutari vetera , & ex illis ea, quæ scriptores Græciæ prodiderunt eruere coner , [b] ipsi illi [c] majorum gentium dii , qui habentur , hinc a nobis profecti in cælum reperientur .*

a *Si vero* Al. *si voluero* . Al. *si viro* . male .
b *Ipsi illi majorum Gentium Dii* . Memento eorum , quæ diximus ad caput v. de differentia Deorum .

 25.

Quære , quorum demonstrantur sepulchra in Græcia ; reminiscere [a] , quoniam es initiatus , quæ traduntur mysteriis : tum denique, quam hoc late pateat , intelliges .

a *Quoniam es initiatus* . Id est Sacris imbutus. Nam etiam apud Ethnicos arcani erat disciplina , de qua egimus diss. xxix. c. xi. §. iv.

 26.

Testatus est [a] videlicet Attici conscientiam, ex

a *Videlicet Attici conscientiam* . Hinc Isæus vellet per

ex ipsis mysteriis intelligi posse, quod omnes illi homines fuerint, qui coluntur, & quum de Hercule, Libero, Aesculapio, Castore, Polluce, incunctanter [b] fateretur: de Apolline, ac Jove patribus eorum; item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio; quos [c] majorum gentium deos appellavit, [d] timuit aperto confiteri.

Et

per literam *A.* Atticum intelligi in quæstionibus Tuscul. contra id, quod sensit Lambinus, & Robertellus, qui aut Auditorem, aut Adolescentem significare contendunt ex eo, quod Atticus jam senex erat, quum Cicero, se cum juvene disputare profiteatur; At in Dialogis Persona, non ætas spectanda est; nam sæpe senes in primo suæ ætatis flore representantur, ut quales tunc erant, possit facile cognosci, & laudem inde, seu vituperationem consequantur.

b *Incunctanter*. Vox est, quam aliqui putant minus latinam; nam Livius l.1. c.36. non *incunctanter*, sed *haud cunctanter* scripsit; eam Sæpe usurpat Cyprianus, & Martianus Capella; imo quidam Lucretii Codices nec displicet Preigero.

c *Majorum Gentium Deos*. Diversimode ab aliis heic Cicero distinguit majores inter, & minores Deos sed ideo, quia de Deabus fæminis non loquitur.

d *Timuit aperto confiteri*. Hujus timoris in Cicerone suborti rationem reddit Noster cap.111. l.11. ubi quid de Diis Gentium sentirent Philosophi, ac sapientes viri manifestissimis argumentis Lactantius demonstrat.

Deus

27.

Et iccirco ait, *late hoc patere*, ut idem de Jove, cæterisque antiquioribus diis intelligamus, quorum memoriam si eadem ratione veteres consecraverunt, qua se imaginem, nomenque filiæ consecraturum esse dicit, ignosci mœrentibus potest, credentibus non potest.

28.

Quis enim tam demens, qui consensu, & placito innumerabilium stultorum, aperiri cælum mortuis arbitretur? aut aliquem, quod ipse non habeat, dare alteri posse?

29.

Apud Romanos [a] Deus Julius, quia hoc, scelerato homini placuit Antonio: [b] Deus Quirinus, quia hoc pastoribus visum est: quum al-

[a] *Deus Julius; quia hoc, scelerato homini placuit Antonio*. Facile hinc Lactantius deprehenditur Pompejanus, qui M. Antonium Julii Cæsaris amicum, Pompeii, & Ciceronis Persecutorem, appellat sceleratum. Caussam quære in diss. nostra 11. Cap. ii. interea Plinii Sententiam accipe ex cap. x1. Paneg. ad Trajanum, quæ mirifice Lactantii locum illustrat judice Cellario. *Dicavit cælo Tiberius Augustum, sed ut*

alter germani fratris extiterit, aliter [c] patriæ parricida:

ut Majeſtatis nomen induceret. Claudium Nero, ſed ut irrideret. Veſpaſianum Titus, Domitianus Titum; ſed ille ut Dei filius, hic, ut frater videretur. Vide ibidem eruditas de la Baune notas. De Julii Cæſaris apotheoſi in hoc eodem capite locuti ſumus.

b *Deus Quirinus*. De Romuli apotheoſi ſupra jam locuti cap. VIII. ſumus, quem fratrem ſuum occidiſſe, traditum eſt ab Hiſtoricis; Ideoque hæc a Lactantio dicitur *germani fratris*, vel ut alii legunt: *gemini fratris parricida*; uterque enim iiſdem genitoribus una eademque die geniti fuerunt.

c *Patriæ Parracida*. Cicero l. III. Officiorum, de libertate Populi Romani a Julio Cæſare, imperandi libidine violata, loquens ait: *Poteſt enim, Dii immortales, cuiquam eſſe utile fœdiſſimum, & teterrimum parricidium Patriæ, quamvis is, qui ſe eo obſtrinxerit, ab oppreſſis Civibus parens nominetur.*

 30.

Quod ſi Cos. non fuiſſet Antonius, C. Cæſar pro ſuis in Rempublicam meritis [a] etiam defuncti hominis honore caruiſſet,

a *Etiam defuncti hominis honore caruiſſet*. In conjurationibus hoc contingere ſolitum, ut occiſo Tyranno, cadaver ejus plebis furore omni efficiatur dedecore; quod Julio Cæſari trucidato contigiſſet, niſi M. Antonii Conſulis id fieri prohibuiſſet authoritas. Sueton. in Jul. Cæſ. n. 83. ait: *Fuerat animus Conjuratis,*

set, & quidem [b] consilio Pisonis soceri, & L Cæsaris propinqui: qui vetabant funus fieri: & [c] Dolabellæ Cos. [d], qui columnam in foro, id est, titulum ejus evertit, ac forum expiavit.

Q 2 Nam

ratis, Corpus occisi in Tiberim trahere, bona publicare, acta rescindere; sed metu M. Antonii Consulis, & Magistri equitum Lepidi, destiterunt, & infra n.84. *Laudationis loco Consul Antonius per præconem pronunciavit Sen. Cons. quo omnia divina simul, & humana decreverat.*

b *Consilio Pisonis Soceri, & L. Cæsaris Propinqui.* Hi pro libertate Reipublicæ stabant; & de Lucio Pisone Calpurnio; Cæsaris Socero; id confirmat Cicero Philip. XII. §.16. De L. Cæsare vero L.IX. Epist. 14. ad Dolabel.

c *Dolabella Cos.* Hic Gener Ciceronis fuit, & eodem anno; quo Cæsar interfectus, hic illi suffectus est. Erant enim Consules Cæsar, & M. Antonius; At Cæsar in Parthos cogitans; sibi Dolabellam, si ipse in expeditione obiisset, Consulem substituit. Sed a conjuratis occisus, aliter quam putaverat; in eum Consulatum suum transmisit. Flor.IV. c.3.

d *Qui columnam in foro, id est, titulum.* Sic omnes, quos vidimus Al. *tumulum* Suetonius num. 85. *solidam columnam prope* XX.*pedum lapidis Numidici in foro statuit, scripsitque*:

PARENTI PATRIÆ.

Hocce titulum, hancque columnam Dolabella Consul evertit, quod factum magnopere laudat Cicero Phil. I. num.V. Eversio *illius execratæ columnæ*; quam etiam *Bustum* paullo supra appellaverat. Vide etiam Epist. Cicer. ad Att. XIV., & XV. *O Ro-*

Nam Romulum desiderio suis fuisse, declarat Ennius, apud quem populus amissum regem dolens, hæc loquitur: [a]

O Romule Romule dic, ò, *
Qualem te patriæ custodem dii generarunt?
Tu produxisti nos intra luminis oras.
O pater, o genitor [b], o sanguen diis oriundum.

---

a *O Romule Romule dic: ò.* Fulvius Ursinus pro verbo *Dic* legendum putat *Die*, id est, *Divine*: Quasi ἀπὸ τοῦ Διὸς Scl. *a Jove Genitus*, vel quia veteres in singulari *Dium* dicebant *Deum*. Vide Sypont. in Cornuc. L.L. col. xv. num. 66. &c. Scriverius vero in frag. Ennianis suo charactere ad oram libri scripsit: *lego DICE pro DIC*, ut *FACE* pro *Fac* &c. Ursini conjecturam magni facio, quam omnino adoptarem si exemplar aliquod illam mihi exhiberet lectionem, Enniano sæculo valde consonam.

* Enn. l.11. Annal.

b *O Sanguen Diis oriundum*. Al. *O Sanguine*. Al. *O Sanguinem*. Omnino male, & nonnisi ex ignorantia. Veteres enim latini, non solum *hic Sanguis* dicebant, sed etiam hoc *Sanguen* teste Arnob. l.1., & Comment. ibidem. Idem Cicer. de finib. c.11. *quis est*, ait, *cui mors quum approprinquet non refugiat Sanguen, atque albescat?* ut optime vidit Bunem.

 32.

Ob hoc desiderium facilius [a] creditum est Ju-

---

a *Creditum est Julio Proculo*. Plutarchus in Paral-

Julio Proculo mentienti, qui [b] subornatus a patribus est, ut [c] nuntiaret plebi suæ, vidisse se regem humano habitu augustiorem, eumque mandasse ad populum, ut sibi delubrum fieret: [d] *se Deum esse, & Quirinum vocari.*

rallelis hunc hominem vocat Actium Proculum ex Aristobuli sententia, dicitque virum fuisse primarium, & a Romulo plurimum dilectum. Proculi autem, ut notat Godeler. ad Livium, ii dicuntur, qui procul agente patre nati sunt ex Alex. ab Alex. l.1.c.9.

b *Subornatus à Patribus* Al.. *subordinatus*. Pessime. S. Augustinus L.III. de Civ. Dei c.xv. *subornatum nescio quem Julium Proculum*. Et quidem ad Plebem sedandam, quæ Romuli desiderio commota, seditionem moliebatur. Ji, qui Romulum interfecerant, & dissecto ejus corpore in minutissimas partes sub vestibus asportaverant, hoc consilio sunt usi. Dionys. Halicar. l.II. valer. Max. l.v. c.3. August. ubi supra. Cicer. de leg. lib.1.

c *Nunciaret Plebi suæ*. *Tò suæ* Cellarius perperam additum putat, quia suo exemplari deerat; nos in nostris illam invenimus; & in Proculi Concione apud Liv. L.1. c.xvi. ex Romul. persona dictum legimus. *Cælestes ita velle, ut mea Roma caput Urbis sit.*

d *Se Deum esse*. Sic Cicer. L.1. de leg.

 33.

Quo facto & ipsi populo persuasit, Romulum ad deos abiisse: & senatum suspicione cædis regiæ liberavit.

Q 3 CAP.

CAP. XVI.

§ 1. §

POteram iis, quæ retuli, esse contentus: sed supersunt adhuc multa suscepto operi necessaria.

§ 2. §

Nam quamvis ipso a religionum capite destructo, universa sustulerim: licet tamen prosequi cætera, & redarguere plenius inveteratam persuasionem: ut tandem homines suorum pudeat, ac pœniteat errorum.

a *Religionum capite destructo*. Religio, ut ait Cicero L. 11. de Invent., *Est quæ superioris naturæ, quam divinam vocant, curam, cæremoniamque affert*: sublata ergo de Deorum multiplicitate opinione, jam de medio Religiones tolluntur; ut veræ Religioni locus integer fiat, quæ, sicuti Deus unus est, una fides, unum Baptisma; ita una, sancta, & ab omni turpidine immunis debet esse Religio; alias enim in superstitionem degenerat.

§ 3. §

Magnum hoc opus, & homine dignum;
Relligionum animos a nodis exolvere, pergo,

ut

a *Religionum*. Scl. plurimorum Deorum; nam in plurali numero Religio apud veteres semper in malam par-

(ut ait Lucretius)* qui quidem hoc efficere non poterat: quia nihil veri [b] afferebat. Nostrum est hoc officium, qui & verum Deum asserimus, & falsos refutamus.

---

partem accipiebatur, & eleganter *nodis Religionum exsolvere* dixit Lucretius, qui etsi veram non cognovit; falsas tamen irrisit in sex de Rerum Natura libris, in quibus Epicuri, atque Empedoclis physicam secutus, cæteris omnibus esset Poetis Ethnicis anteponendus, nisi obsoleta sæpe verba usurpasset, & obscena quædam pertractasset liberius. Amatorio poculo in furorem actus, sibi vim intulisse fertur ann. ætatis suæ XLIV. olym. CLXXI. ann. II., ut habet Euseb. in Chron.

* Lucr. L.1. v.931.

b *Afferebat* Al. *asserebat*.

 4.

Illi ergo, qui poetas finxisse de diis fabulas opinantur, & deas fæminas esse credunt, & colunt: revolvuntur imprudentes ad id, quod negaverant, coire illos, ac parere.

 5.

Nec enim fieri potest, quin duo sexus generandi caussa sint instituti. Recepta vero sexuum diversitate, non intelligunt consequens esse, ut concipiant: quod in Deum cadere non

non poteſt, [a] ut iſti putant, nam & Jovis eſſe filios dicunt, & cæterorum deorum.

a *Vt iſti putant* Al. *Sed ut iſti*. Al. *ſecus ut iſti*. Al. *ſecundum ut*,

6.

Naſcuntur ergo & quotidie quidem dii novi: nec enim vincuntur ab hominibus fæcunditate. Igitur deorum innumerabilium plena ſunt omnia, nullo ſcilicet moriente.

7.

Nam quum hominum [a] vis incredibilis, numerus ſit [b] inæſtimabilis, quos tamen, ſicuti naſcuntur, mori neceſse eſt: quid deorum eſse tandem putemus, qui tot ſæculis nati ſunt, immortaleſque manſerunt?

a *Vis incredibilis* Sil. multitudo; eleganter.
b *Inæſtimabilis* Al. *inexſtimabilis*; vox Lactantio ſæpe uſitata.

8.

Cur ergo tam pauci coluntur? niſi forte arbitramur, non generandi cauſſa, ſed tantummodo capiendæ voluptatis duos eſſe ſexus deorum, & ea exercere, quæ homunculos & facere, & pati pudet.

Quum

 9.

Quum vero dicantur aliqui ex aliquibus nati: consequens est, ut semper nascantur, siq idem aliquando sunt nati: vel si aliquando nasci desierunt, scire nos convenit, cur, aut quando desierint.

 10.

Non illepide Seneca a in libris moralis philosophiæ: *Quid ergo est*, inquit, *quare apud poetas salacissimus b Jupiter desierit liberos tollere c? Utrum sexagenarius factus est, & il-*

a *In libris Moralis Philosophiæ*. Al. *in libris moralibus Phisophiæ*. Sed prave. Idem Seneca Ep. CVI. & CIX. ad Lucil.. *Persolvi*, ait, *quod exegeras, quamquam in ordine rerum erat, quas moralis philosophiæ voluminibus complectimur*. Infra l.II. c.2. L.VI. c.14., & c.17.

b *Salacissimus*. Id est. *libidinosissimus*. Al. *fallacissimus*.

c *Liberos tollere*. Heic tollere idem est ac suscipere, & tamquam suos agnoscere. Nam nisi Pater, vel eo absente, ejus procurator, puerum ab obstetrice in terra positum, sustulisset, ac sinui suo imposuisset, legitimus non habebatur. Dempsterus ex Papinio Stat. l.II. Sylv. I. v.79.

. . . . . . Sed protinus alvo.
Sustulit exultans, ac prima lucida voce
Astra salutantem Dominus sibi mente dicavit,
Amplexusque sinu tulit, & genuisse putavit,

Sexa-

& illi lex Papia fibulam f imposuit? g an impetravit g jus trium liberorum? An tandem illi venit in mentem h: AB ALIO EXPECTES ALTERI QUOD FECERIS? *& timet, ne*

d *Sexagenarius factus est*. Sexagenariis Romæ aliquando uxores ducere fuit vetitum, aliquando etiam turpe. Vide Alex. ab Alex. L.IV. c.22.

e *Et illi lex Papia*. Lex Papia sic dicta est a M. Papio Mutilo Romano Cive, qui quum Consul ann. ab v. c.762. esset una cum Q.Poppeo Sabino legem tulit multis capitibus distinctam, inter quæ illud etiam erat: ne Mulier quinquaginta annis minor sexagenario nuberet; Nec vir minor sexaginta quinquagenariam duceret. Vide Heinec. Adpen. L.i. Antiq. R.xxxvii.

f *Fibulam imposuit?* Per metaphoram dictum est de iis, quibus ob ingravescentem ætatem, vel ob morbum aliquod vetitum est nubere. Nisi velis deductum esse ab ea fibula, quæ addita fuit Servorum quorundam genitalibus, ut ostendit Pignorius de Servis. Isæus Celsum laudat, ubi de jvuenibus infibulandis agit, & Martialem L.IX. Ep.28. in qua verbum *refibulare* legitur: eos adi si lubet. Vide etiam Casalium *de anq. Rom. Ritib.*

g *Jus trium Liberorum*. Privilegia, & immunitates dabantur a Romanis in favorem propagationis Parentibus tres filios habentibus; de quibus Vide in L.1. Cod.*Qui num. lib. se excus.*. L.1. *de jure Lib. &c.* Petisc. in Lex. litt.F.

h *Ab alio expectes alteri quod feceris?* Adagium est ex naturali lege profluens. Quod tibi fieri non vis; cave, ne alteri feceris. Nam ab alio expectandum est, quod tu feceris alicui.

Quod

ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno i?

i *Quod ipse Saturno*. Scl. Patri suo, cui, ut diximus supra, virilia amputavit.

 11.

At isti, qui deos asserunt, a videant quomodo respondeant huic argumento, quod inferemus: Si duo sunt sexus deorum, sequitur concubitus: & si coeunt, & domos habeant necesse est, nec enim carent virtute, ac pudore, ut hoc promiscue, aut in propatulo faciant, sicut muta videmus facere animalia.

a *Videant quomodo respondeant huic argumento*. Walchius ait heic: *Hoc argumentum nullius ponderis, nullius momenti est*. Et ita quidem videri iis omnibus necesse est, qui Cynicam sectam profiteatur.

 12.

Si domos habent, consequens est, ut & urbes habeant, & quidem authore Nasone, qui ait:

Plebs habitat diversa locis: a fronte potentes
Cælicolæ, clarique suos posuere penates.

Si

13.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Jam quis non videat, quæ ſequantur arare illos, & colere: quod quidem victus cauſſa fit, ergo mortales ſunt?

14.

Quod argumentum retroverſum idem valet: ſi urbes non habent, ne domos quidem: ſi domibus carent, ergo & concubitu: ſi concubitus ab his abeſt, & ſexus igitur fæmineus: in diis autem videmus & fæminas eſſe: ergo dii non ſunt.

15.

Diſſolvat hoc argumentum, ſi quis poteſt. Ita enim res rem ſequitur, ut hæc ultima neceſſe ſit confiteri.

16.

Sed ne illud quidem diſſolvet aliquis: Ex duobus ſexibus alter fortior, alter infirmior eſt [a]: robuſtiores enim mares ſunt, fæminæ im-

---

a *Robuſtiores enim mares ſunt &c.* Plato de Republ. l. v. ait *Mulieres ad res omnes obeundas, æque ac viros idoneas, niſi quod viribus ſunt infirmiores;* cujus proprie-

imbecilliores : Imbecillitas autem non cadit in Deum : ergo nec fæmineus sexus .

prietatis rationem eam Physici reddunt , quia in viris calor quam in fœminis major est .

17.

Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio , ut dii non sint : quoniam in diis & fæminæ sunt .

CAP. XVII.

1.

OB has rationes , Stoici [a] alioversùs deos interpretantur , & quia non pervident, quid sit in vero , conantur eos cum rerum naturalium ratione conjungere , quos Cicero secutus , de diis, ac religionibus eorum hanc sententiam tulit :

a *Alioversum* . Al. *alio versu* . Vox antiqua est qua Plaut. utitur in Aular. Fellerus eam habet pro recepta in suppl.

2.

Videtisne igitur , ut a physicis rebus [a] *bene*

a *A Physicis rebus* . Superius ad cap. XI. de hac Stoicorum Sententia aliqua diximus ; at heic animadver-

ne, atque utiliter inventis tracta ratio sit ad commentitios, ac fictos deos: quæ res genuit falsas opiniones, errores que, turbulentos, superstitiones penè aniles. Et formæ [b] *enim deorum nobis, & ætates, & vestitus, ornatusque noti sunt: genera prætereà, coniugia, cognationes omnes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ:*

3.

Quid planius, quid verius dici potest? Romanæ

vertimus cum Stanlejo P. VII. Doctr. Stoic. cap. XVII. Stoicorum de Diis doctrinam IV. capitibus constare. *Primum* docent esse Deos. *Deinde* quales sint. *Tertiò* Mundum ab eis administrari. *Demum* consulere eos rebus humanis. Et ex Plutar. de Contrad. Stoicor. habemus, docuisse Chrysippum, esse Deos, qui nascantur, & intereant, & qui generationis sint expertes. Vide Plin. L. II. cap. 7. Lactantio nostro præeuntem.

b *Formæ enim Deorum &c.* Unicuique ex Numinibus sua erat Forma, seu Imago, quarum plurimas nobis exhibuit Albricus Philosoph. in libello de Deorum imaginibus, & Vincentius Chartarius Rhegiensis, qui Italicè librum satis eruditum sub hoc titulo vulgavit: *Immagini degli Dei* in 4. Ven. 1566. quem si videre cupis, cura ut habeas præstantissimam hujusce operis editionem Patavii factam an. 1615. cum Laurentii Pignorii auctario, & dissertatione de Diis utriusque Indiæ, Cæsarisque Malfatti allegoriis. Chartarius noster, Italis *Cartari* ab Ortelio dicitur *Cataro*, a Gesnero autem, & a Draudio *Carturio*.

Ro-

manæ philosophiæ [a] princeps, & amplissimo Sacerdotio præditus, commentitios, ac fictos deos redarguit, quorum cultus, superstitiones penè aniles esse testatur: falsis opinionibus, erroribusque turbulentis implicatos esse homines queritur.

a *Romanæ Philosophiæ Princeps, & amplissimo Sacerdotio præditus*. Sic tertio appellatur Cicero, qui Romæ Græcorum Philosophiam intulit, ac uberrime de omni eorum disciplina disputavit. Sacerdotio præditus amplissimo, Scil. Augurali, ut suprà notavimus ad cap. XVI.

4.

Nam totus liber tertius de natura deorum omnes funditus religiones evertit, ac delet. Quid ergo a nobis expectatur amplius? Num eloquentia superare possumus Ciceronem? minime id quidem: sed fiducia [a] illi defuit ignoranti veritatem, quod ipse simpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim facilius se posse dicere quid non sit, quam quid sit: hoc est, falsa se intelligere, vera nescire [b].

Cla-

a *Sed fiducia illi defuit*. Id est, audacia, & securitas, qua opus erat, ad falsas Deorum opiniones ex Ethnicorum mentibus eliminandas.

b *Vera nescire*. Cicero enim ait: *Utinam tam facile vera invenire possem, quam falsa convincere*.

Isis

 5.

Clarum est igitur, homines fuisse illos, qui dii putantur, & eorum memoriam post mortem consecratam esse. Ideo etiam ætates diversæ sunt, & certæ imagines singulorum, quod in eo habitu, & ætate singulorum simulachra configurata sunt, in qua quenque mors deprehendit.

 6.

Consideremus (si placet) ærumnas infelicium Deorum [a] Isis filium perdidit [b]: Ceres filiam: expulsa, & per orbem terræ jactata [c] Latona; vix insulam parvam, in qua pareret, invenit:

a *Isis filium perdidit*. Infra cap. XXI. de ea, & ejus filio sermo erit, ne eadem iterum repetamus; Interea vide quæ dixim. ad cap. XI.

b *Ceres Filiam*. Scil. Proserpinam, de qua ibidem.

c *Latona*. Scl. Solis, & Lunæ Mater Poli filia, quæ ex Jove gravida, Pythonis agitata insidiis in insula Ortygia, postmodum Delos dicta, Apollinem, & Dianam geminos est enixa: Hyg. fab. CXL.

 7.

Deum mater [a] & amavit [b] formosum adolo-

a *Deum Mater*. Cybeles, quam diximus Vestam esse

loscentem:& eundem [c] cum pellice deprehensum exectis virilibus [d] semivirum reddidit: & ideo nunc [e] sacra ejus [f] a Gallis sacerdotibus
R cele-

esse, & Terram, & Berecynthiam, & ignem, Mater dicta est Deum,quia Titanes primum contra Saturnum, deinde Gigentes contra Jovem peperisse dicitur. Vide diss.XXVII. cap.III. §.III.

b *Formosum adolescentem* &c. Scl. Atyn Phrygium a Cybele amatum hac conditione, ne alieno umquam se amore capi sineret.

c *Cum Pellice deprehensum*. Videlicet Sangaride Nympha.

d *Semivirum reddidit.* Fulgen. Mythol. l.III. c.5. *Berecyntia enim Mater Deorum Atyn puerum formosissimum amasse dicitur, quem zelo succensa castrando semimasculum fecit.* Catull. Carm. 64., & Sallust. de Diis cap.IV. volunt hanc injuriam sibi fecisse Atyn.

e *Sacra ejus*. Lucianus in Deor. Dial. hisce verbis hujusmodi Sacra descripsit ex Elmenhorst. *Corybantum alius suum ipse penem desecat; alius dimissa coma per montes fertur insanus; alius Cornu canit, alius tympano tonat, alius Cymbalo strepit. Breviter. Omnis undique Ida tumultus, atque insaniæ plenus est.*

f *A Gallis Sacerdotibus*. Ne credas Gallorum nomine Italiæ nostræ conterminos Populos nuncupari, sive eos, qui Braccatam, aut Comatam Galliam incoluisse narrat Cæsar; sed quasdam Phrygiæ Gentes, de quibus Ovidius in Fastis L.IV. sic canit.

Cur igitur Gallos, qui se excidere vocamus,
Quum tantum a Phrygia Gallica distet humus?
Inter, ait, viridem Cybelen, altasque Celenas
Amnis it insana, nomine Gallus, aqua.

Qui

celebrantur [g]. Juno pellices acerrime persecuta est: quia parere ipsa non potuit ex fratre.

Qui bibit inde furit. Procul hinc discedite queis est
Cura bonæ mentis. Qui bibit inde furit.

g *Juno pellices acerrime persecuta.* Scl. Latonam, Inoem, Europam, Danaen, Semelem, aliasque fere innumeras fœminas, quas Jupiter frater, & maritus Junonis, adamavit; Et iccirco Numa Pompilius, ut refert Natalis Comes, legem Romanis tulit, ne Pellex aliqua Junonis templum ingredi umquam auderet.

 8.

Insulam Samum scribit Varro prius [a] Partheniam nominatam, quod ibi Juno adoleverit, ibique etiam Jovi nupserit. Itaque nobilissimum, & antiquissimum templum ejus est Sami, & simulacrum [b] in habitu nubentis figu-

---

a *Partheniam.* Insula Samo, de qua cap. xv. *Parthenia* a fluvio Parthenio sic dicta fuit, Srabone teste. Parthenius etiam *Virgineus* interpretatur, a quodam Arcadiæ monte ubi virgines venari frequenter consueverant, ideoque Varro Samum Partheniam, Scl. virgineam, a Junone, quæ virgo ibidem adolevit, significare voluit.

b *Simulachrum in habitu nubentis.* Quamvis etiam in Euangelio Matth. c. XXII. v. 12. mentio fiat de veste nuptiali, non reperio tamen in Authoribus, qui de re vestiaria scripserunt, aliquod peculiare indumenti genus, nuptiarum tempore usitatum; Nisi quod vesti-tum

figuratum [c], & sacra ejus anniversaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adolevit, si virgo fuit primo, postea mulier: hominem fuisse, qui non intelligit, pecudem se fateatur.

tum aliquem nuptialiter, Sypontino interprete, significat decentius solito, prout in nuptiis fieri consueverat; Et intelligitur de iis, qui ad nuptias conveniunt; Sponsis autem quum M rito tradebantur, velare caput mos erat, quod nubere proprie dicitur; juxta illud Virgil. æn. l.xi. v.77.

. . . . *Arsurasque comas obnubit amictu*

Hinc colligo, habitum Junonis nubentis fuisse velamen aliquod caput ejus undique cooperiens, quod innuit Albricus Philosophus in Deorum imaginibus cap.xi.; ubi de Junone loquens ait: *Caput ejus nubes tenebant opertum*. Et Festus ait. *Flameo amicitur nubens ominis boni caussa, quod eo assidue utebatur Flaminia, id est Flaminis Uxor, cui non licebat facere divortium.*

c *Et Sacra ejus*. Nuptiarum ritus non idem erat apud omnes populos, nisi quod ubique tam apud Romanos, quam apud extaras gentes Sponsis obnuptis faces ardentes anteibant, convivia parabantur, munera offerebant, Epithalamiis, Hymenæis, Thalassione, aliisque carminum generibus, quæ Fescennina vocabantur, fausta canebant, & cætera hujusmodi, a quibus nomina derivantur Junoni addita, quæ ideo dicitur *Pronuba*, *Cinxia*, *Unxia*, *Domiduca*, *Manturna* &c. vide Ros. Ant. Rom.

 9.

Quid obscenitatem Veneris [a] omnium libidi-

a *Obscenitatem Veneris*. *Venus* sic dicta, *quia venit*

binibus prostitutæ non deorum tantum, sed & hominum? Hæc enim ex famoso Martis stupro [b] genuit Harmoniam: ex Mercurio Hermaphroditum [c], qui est natus Androgynus, ex Jove Cupidinem [d]: ex Anchise [e] Aeneam

---

nit ad omnia, ut ait Cicer. l. III. de natura Deor., & quatuor ejusdem nominis ibidem recenset quarum prima Cælo, & Die nata est; altera ex spuma maris; tertia ex Jove, & Dione; Quarta, quæ Astarte vocata est. Pausanias tres solummodo enumerat; Plato duas. Epimenides unam, cui ultimæ Sententiæ Nevvton suscribere videtur in Chron. *de differens Royam* ex Tacit. l. II. hist. c. 3. Hancque Cypriam meretricem fuisse non obscure ex fabulis colligitur.

b *Genuit Harmoniam*. Etsi Diodorus Siculus, hanc filiam fuisse, dicit Jovis, & Electræ, tamen Hygin. fab. CLIX. Martis, & Veneris filiam faciunt. Vide supra cap. X.

c *Hermaphroditum, qui est natus Androgynus*. Hyg. fab. CCLI. Ovidius l. IV. Metam.

Mercurio puerum, & diva Cythereide natum
Najades Ideis enutrivere sub antris;
Cujus erat species, in qua materque, paterque
Cognosci possent; nomen quoque traxit ab illis.

Et Plin. L. VII. c. 3. *Gignuntur aliquando, & utriusque sexus infantes, Hermaphroditi, & ii in prodigiis annumerantur. Qui antea nominabantur Androgyni, quod ex viro, & muliere habeant aliquid.*

d *Ex Jove Cupidinem*. Cicero L. III. de Nat. Deorum, ut supra c. XI. diximus, tres Cupidines recenset, at nullum ex Jove Patre procreatum dixit. Solus id me docuit Euripides, qui ex Jove, & Venere natum

neam ^f ex Bute Erycen ^g ex Adone quidem nullum potuit, quod etiam tum puer ab apro ictus, & occisus est.

R 3 Quæ

---

tum Cupidinem asseruit in Hippolyto ℣.534., & 539. p.288. tom.1.

e *Ex Anchise Aeneam*. Anchisen Pastorem fuisse, ajunt, ex quo Venus Aenæam peperit circa fluvium Simoentem in Mysia minori, quod quum jactaret Anchises, fulmine afflatus, oculum perdidit. Hinc Dido apud Virg. 1. æn. v. 621.

Tu ne ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae.
Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?

f *Ex Bute Erycen*. Hygin. fab. CCLX. Eryx Veneris, & Butæ filius fuit, qui occisus ab Hercule est; Monti ex sepultura sua nomen imposuit, in quo Aenæas Veneris Templum constituit. In hoc autem monte dicitur Anchises sepultus, licet secundum Catonem in Italiam venerit. Sic etiam Servius ad æn. l.1. v.584. Alii vero Neptuni, & Veneris filium fuisse tradunt apud eundem Servium ibidem, & ad v.24. l.1.

g *Ex Adone quidem nullum potuit*. Al. *Adonio*; sed male, nam dicitur *Adon. Adonis, & Adonis Adonidis* non autem *Adonius Adonii* &c. Adonidem ex Myrrha in arborem conversa, Lucinæ manibus erutum Najades aluisse dicit Ovidius. Eum deperibat Venus, quem per arva per Silvas, & campos sequebatur; sed quadam die eo relicto:

Forte Suem latebris, vestigia certa secuti
Excivere canes; silvisque exire parantem
Fixerat obliquo juvenis Cinyrejus ictu.
Protinus excussit pando venabula rostro
Sanguine tincta suo; trepidumque, & tuta petentem. Trux

Trux Aper insequitur : totosque sub inguine dentes
Abdidit , & fulva moribundum stravit arena. hacten. Ovid. Metam, l. x. fab. xii.

 10.

Quæ prima (ut [a] in historia sacra continetur) artem meretriciam instituit , authorque mulieribus in Cypro fuit , ut vulgo corpore quæstum facerent , quod iccirco imperavit , ne sola præter alias mulieres impudica , & virorum appetens videretur .

a *In historia sacra .* Id est Buhemeri ab Ennio in latinum sermonem vulgata .

 11.

Etiam ne habet hæc aliquid numinis ? cujus plura numerantur adulteria , quam partus [a] . Sed ne illæ quidem virgines illibatam castitatem servare potuerunt . Unde enim putemus [b] Erichthonium esse natum ? an ex terra, ut poetæ videri volunt ? At res ipsa clamat . Nam

a *Sed ne illæ quidem Virgines* Pallas scilicet , & Diana .

b *Erichthonium esse natum* Is fuit quartus Athenarum Rex , de quo S. August. l. xviii. de Civit. Dei c. 12. Servius Georg. iii. ℣. 113. ajunt; eum natum esse pedi-

pedibus Draconteis, ad quorum turpitudinem tegendam, junctis quatuor curru equis, eo ferri ausus est. De modo autem quo dicitur natus, diversa est sententia Hyg. fab. CLXVI. ab ea, quam tenet Antigonus in Hist. Mir. c. XII. vide ad cap. IX. Epitom.

12.

Nam cum Vulcanus diis arma fecisset, eique Jupiter optionem dedisset præmii, quod vellet, postulandi, jurassetque (ut solebat) per infernam paludem, se nihil negaturum: tum faber claudus Minervæ nuptias postulavit.

13.

Hic Jupiter Optimus Maximus tanta religione constrictus, abnuere non potuit: Minervam tamen monuit repugnare: pudicitiamque defendere: tum in illa colluctatione Vulcanum in terram profudisse, ajunt, semen, unde sit Erichthonius natus, idque illi nomen impositum ἀπὸ τῆς ἔριδος, καὶ χθονὸς, id est ex certamine, atque humo.

14.

Cur igitur virgo eum puerum cum dracone conclusum, & obsignatum [a] tribus virginibus

 Ce-

a *Tribus Virginibus Cecropidis*. Scilicet Aglauro, Pan-

Cecropidis commendavit ? [b] evidens, ut (opinor) inceſtum, quod nullo modo poſſit colorari.

Pandroſo, & Herſæ Cecropis filiabus, quamvis Fulgentius lib. ii. Myt. c. 14. dicat duabus ſororibus, quas vocat Aglauro, & Pandora; contra id, quod alii omnes narrant.

b *Evidens, ut opinor, inceſtum*. G. N. quod & alii faciunt. Minuc. Fel. cap. xxxi. Livius, & Plin. ſæpe.

 15.

Altera [a] cum pene amatorem ſuum perdidiſſet, qui erat * *turbatis diſtractus equis*: præſtantiſſimum medicum [b], Aeſculapium curan-

a *Altera* Scilicet Diana, quæ quum Hippolytum, Theſei ex Antiope Amazone filium, unice dilexiſſet, eum, amore, Phædræ Novercæ ſuæ, in odium commutato, in exilium a patre miſſum, & turbatis a Neptuno equis, e curru, quo vehebatur, præcipitatum, atque diſtractum, ope Æſculapii in vitam revocaſſe ab Inferis. & immortalitate donatum in nemore Aricino ſub Nymphæ Egeriæ cuſtodia, occultaſſe, Virbiumque, quaſi bis virum vocari juſſiſſe dicitur. *Re vera tamen*, ut ſervius ad Virgil. æn. vi. ℣. 761. ait, *Virbius eſt numen conjunctum Dianæ, ut Matri Deum Atys, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis*. Vide noſtram conjecturam ad cap. ix. Epitom.

b *Æſculapium* Al. legunt *Æſclepium*: ſed idem eſt ut ſupra dixim. ad c. x.

* Virg. vii. æn.767.

Vir.

rando juveni advocavit, eumque sanatum,

*. . . . . . . Secretis alma recondit **
Sedibus, & Nymphæ Egeriæ, nemorique relegat:
Solus ubi in sylvis Italis, ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.

* Vir. l.vii. æn. v.774.

16.

Quid sibi vult hæc tam diligens, tam solicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio vel tam longe, vel ad mulierem, vel in solitudinem? quid deinde nominis commutatio? Postremo, [a] quid equorum tam pertinax abominatio? quid significant hæc omnia, nisi conscientiam stupri, & amorem minime virginalem?

CA-

a *Quid equorum tam pertinax abominatio?* Nam, ut Virgilius ibidem prosequitur.

. . . . Triviæ Templo, lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi . . . .

Erat plane, cur tantum laborem pro tam fideli juvene susciperet, qui [a] amanti novercæ obsequium pernegarat [b].

a *Amanti Novercæ*. Scilicet Phædræ Thesei uxori, quæ Hippolyti privigni sui amore capta, eum, quum

quum in sui consuetudinem adducere non posset, patri Theseo absenti, de vi sibi illata, accusavit, seque laqueo suspendit. Theseus autem id credens a Neptuno patre exitium filio impetravit. Vide Hyg. fab. XLVII., & Senec. in Phædræ Trag. Ovid. Heroid. Epist. IV.

b *Pernegarat*. Al. *pernegaret*. Nota in hocce composito vim espressionis, quoniam *pernego* est *penitus*, & *sæpius recusare*, ac *repellere*.

CAPUT XVIII.

Seg. I.

HOC in loco refellendi sunt etiam ii, qui deos ex hominibus esse factos non tantum fatentur, sed, ut eos laudent, etiam gloriantur, aut virtutis gratia [a], ut Herculem: aut munerum [b], ut Cererem, ac Libe-

a *Ut Herculem*. Jam de eo satis dictum est ad caput IX.

b *Ut Cererem, ac Liberum*: Ut plurimum hæc duo numina simul junguntur. Virg. Georg. I. ℣. 7.

Liber, & alma Ceres vestro si munere Tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
Poculaque inventis Acheloja miscuit Uvis.

Nam uni frumentum, alteri vinum, se debere, putabant Ethnici, qui XII. Agricolarum diis quum sacrificassent, Cereri tamen, & Baccho, Templo eodem, eademque ara, ac ludis una litabant.

Vel

berum : aut artium repertarum, ut Aesculapium c, vel Minervam.

c *Vel Minervam*. Hanc Ovidius ingeniosam, Horat. operosam, Virgil. operum haud ignaram ideo appellant, quia omnis lanificii, ac textorii operis inventio eidem tributa erat.

2.

Hæc vero quam inepta sint, quamque non digna, propter quæ homines inexpiabili se... scelere contaminent, hostesque Deo vero fiant, quo contempto, mortuorum sacra suscipiunt : ex singulis rebus ostendam.

3.

Virtutem esse dicunt, quæ hominem tollat in cælum, non illam de qua a philosophi disserunt, quæ posita est in bonis animi, sed hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo, quæ, quoniam præcipua in Hercule fuit, immortalitatem meruisse creditur.

a *Philosophi disserunt*. Al. *dixerunt*. Jam Codicis Bonon. redit lectio hactenus desiderata. Nobiscum legit etiam Aldus.

4.

Quis tam stulte ineptus est, ut corporis vires divinum, vel etiam humanum bonum ju-

judicet: quum sint & majores pecudibus attributæ, & uno morbo sæpe frangantur, vel ipsa senectute [a] minuantur, & corruant?

a *Minuantur, & corruant* Gronovius ex suo Codice interponit *ad extremum morte terminentur*, quæ merito suspecta visa sunt Humanno; aliisque.

 5.

Itaque idem ille, quum deformari ulceribus toros suos cerneret, nec sanari se voluit, nec senem fieri [a], nequando seipso minor, aut deformior videretur.

a *Nec sanari se, nec senem fieri* Al. *Nec sanus esse fieri voluit*. Aldus *nec sanum fieri, nec Senem voluit*. Hæc Herculis fabula diversimode ab aliis narratur, ut supra diximus. Sed Seneca in Traged. *Herc. Oetæi* prævivit Lactantio.

 6.

Hunc a rogo, quo vivum seipsum combusserat, ascendisse in cælum putaverunt: eaque ipsa, quæ stultissime admirati sunt, simulachris, & imaginibus expressa, & consecrata posuerunt, ut in perpetuum vanitatis illorum monimenta perstarent, qui ob necem bestiarum deos fieri credidissent.

Sed

 7.

Sed hæc Græcorum fortasse culpa, qui res levissimas pro maximis semper habuerunt.

 8.

Quid nostri? num sapientiores [a]? qui athleticam quidem virtutem contemnunt, quia nihil obest: sed regiam [b], quia late solet nocere sic.

---

a *Quid nostri? Num sapientiores?* Cellarius heic sic exponit. *Quid Romani, qui Deos, quos consecrarunt, non ex corporis robore, sed bellica gloria, tamquam ex merito, metiuntur.* Ecce tibi primum argumentum, quo revincas eos omnes, qui Afrum Lactantium dicunt. Ipsemet nostros heic Romanos appellat, & quidem inter præstantissimos Bellorum Duces, quos in Deorum numerum Romani retulerunt, eum infra memorat, qui ideo Africanus dictus est, quia primus Africam, Romæ infestam, subjugavit; quem hostem potius, quam Civem suum appellasset, si Afer & non Italus fuisset Lactantius; quod quia bene perpenderat Cellarius, ideo in præfatione suæ edictionis dixit. *Firmianus cognominatur a Firmo, agri Piceni Oppido, & antiqua, ut Vellejus tradit, Colonia, ab Augusto Cæsare, quod ex nummo Cluverius probat, renovata.* Secundum argumentum dabimus cap. xxi. jam proximo ex verbis pariter ejusdem Lactantii, quemadmodum faciemus ad librum de MM. PP. & jam fecimus in diss. nostra ii. §. xxviii.

b *Quia late solent nocere.* Scilicet Reges quum bella

sic admirantur, ut fortes, & bellicosos duces in deorum cœtum locari arbitrentur: nec esse ullam aliam ad immortalitatem viam: quam exercitus ducere, aliena vastare, urbes delere, oppida excindere, liberos populos, aut trucidare, aut subiicere servituti.

bella gerunt. Senec. Epist. xciii. *Non privatim solum, sed publice furimus. Homicidia compescimus, & singulas cædes* &c.

§. 9.

Videlicet quo plures homines afflixerint, spoliaverint, occiderint, eo se nobiliores, & clariores putant: & inanis gloriæ specie capti, sceleribus suis nomen virtutis imponunt.

§. 10.

Jam mallem, ut a ferarum cædibus deos sibi fingerent, quam immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis unum hominem jugulaverit pro contaminato, ac nefario habetur: nec ad terrenum hoc domicilium [a] deorum

a *Nec ad terrenum hoc domicilium Deorum*. Scilicet a Templis Deorum homicidas excludi heic innuit Lactantius; non autem a Consecratione, ut putavit Cellarius. Vide diss. xxvii. capi vii. §. i.

Ille

tum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia [b] trucidaverit, cruore campos inundaverit, flumina infecerit, non modo in templum, sed etiam in cœlum admittitur. Apud Ennium sic loquitur Africanus *:

b *Ille autem, qui infinita hominum millia trucidaverit.* Romanorum mos erat, ut Duces exercituum re in aliquo prælio, seu in quocumque discrimine bene gesta, gaudio, & impetu militum Imperatores conclamarentur; quam deinde appellationem Senatus confirmabat, si modo justa victoria certum hostium numerum interfecissent. Vide Appian. in procem. Hist.

* Enn. in Epigram.

 11.

Si fas cædendo cælestia scandere cuiquam est [a]:

Mi soli cæli maxima porta patet.

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit, ac perdidit.

O quan-

a *Si fas cædendo cælestia scandere Cuiquam est*; Sic metri ratio, ac sensus legendum omnino cum melioribus suadent, ubi Bon. habet: *Si faciendo plagas cælestium adscendere nefas cuiquam est*: Schottus: *si faciendo plagas cælestes ascendere cuiquam est*: *lege*, inquit, *si fas endo plagas &c.* quæ ut vides vel utramque violant, vel non apte heic recitantur.

O quan-

 12.

O quantis in tenebris Africane versatus es: vel potius o poeta [a], qui per cædes, & sanguinem: patere hominibus in cælum ascensum putaveris.

a *O quantis in tenebris Africane versatus es, vel potius o Poeta*. Quamvis enim Scipionis Africani verba sint; hæc tamen illi Ennius Poeta affinxit. Nota heic benigne Lector, quod vidimus, & ipse videre poteris in Lexico univer. Offmanni edit. Lug. Bat. Tom. i. f. 192. Scipionem sumptum, aut Ennium pro Poeta, cui nomen Africanus.

 13.

Cui vanitati & Cicero assensit [a]. *Est vero* inquit[b], *Africane nam & Herculi eadem ista* [c] *porta patuit*. Tanquam ipse plane, quum id fieret, janitor fuerit in cælo.

a *Et Cicero assensit*. Ciceronem de Repobl. hoc dixisse, Seneca testatur Epist. 109., & legitur in fragmentis.

b *Est vero*. Al. *& vero*. Sic Schottus. Al. *En vero*.

c *Eadem ista*: Sic etiam Schottus Al. *eadem ipsa*.

 14.

Equidem statuere [a] non possum, dolendum

a *Equidem statuere* Schottus: *quia statuere*.

dum ne potius, an ridendum putem, quum videam & graves & doctos, & [ut sibi videntur] sapientes viros, in tam mirandis [b] errorum fluctibus volutari.

b *In tam mirandis* : Al. *miserandis*.

15.

Si hæc est virtus, quæ nos immortales facit, [a] mori equidem magis velim, quam exitio esse quamplurimis.

a *Mori equidem magis velim* Al. *malim* Al. *quidem mallem* Al. *prius malimus* : *Magis velle* pro *malle* latinum est. eoque utitur Terentius in Eunuc A. V. Sc. vii. ℣. 1.

Numquam adepol quicquam jam diu quod magis vellem evenire.

16.

Si aliter immortalitas parari non potest, nisi per sanguinem: quid fiet, si omnes in concordiam consenserint? Quod certe fieri potest [a], si pernicioso, & impio furore projecto, innocentes esse, ac justi velint.

a *Fieri potest* Al. *fieri poterit*. Sic Schottus nobiscum legit.

17.

Num igitur nemo erit cælo dignus? num peribit virtus, quia hominibus in homines

ſævire [a] non dabitur? ſed iſti, qui everſiones urbium populorumque ſummam gloriam [b] computant otium publicum [c] non ferent, rapient, ſævient, & injuriis inſolenter illatis, humanæ ſocietatis fœdus irrumpent, ut habere hoſtem poſſint, quem ſceleratius deleant, quam [d] laceſſerint.

a *Sævire* : Bon. *ſervire*. male.
b *Summam gloriam computant. Hoc verbum*, *inquit Heuman. a Lactantio heic poſitum eſſe non credo. Tam turpiter is non loquitur. Lego putant* Al. *reputant* : At verbum *computo* non adeo turpe eſt; ut eo latini boni non utantur pro æſtimare, perpendere, & judicare; quemadmodum enim heic in hoc ſenſu uſurpatur a Lactantio; ſic etiam a Plauto, ſic tam a majori, quam a minori Plinio, cujus in Hiſt. Nat. cap. 1. L. xxxv. poſt medium hæc ſunt verba : *Computet nunc aliquis ex altera parte, quantum Curius, aut Fabricius in triumphis tulerint : imaginetur illorum fercula* &c.
c *Otium publicum* Bon. *odium*. Male.
d *Laceſſerint* Bon. *laceſſierunt* Schottus *laceſſant*.

 18.

Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri, ac Libero traditio munerum fecit. Poſſum divinis docere literis [a], vinum atque

a *Poſſum divinis docere literis*. Al. extrema verba poſt-

atque fruges ante progeniem Cæli, atque Saturni [b] fuisse in usum hominum: sed ab his sane inventa esse fingamus.

postponunt. Quidem ex Genes. cap. iv., ubi agrorum culturam Adamo, & Filiis suis communem fuisse, traditur; & ex cap. ix. ubi vineæ plantatio Noe tribuitur; ut infra L. ii. cap. xiv. dicturi sumus. Tantum autem Is Saturnum, & Uranum Patrem ejus, vini, frumenti, aliarumque frugum, repertor præcessit, quantum saltem temporis pertransiit a Noe ad pronepotes, qui exteras nationes propagarunt, easque docuerunt, quæ a Patre didicerant. Vide diss. xxii. cap. ii. §. ii, & seq.

b *Fuisse in usum* Al. *in usu*.

 19.

Num potest plus, aut majus [a] videri, collegisse fruges, hisque fractis [b], panem facere docuisse, aut uvas de vitibus lectas expressisse, vinumque fecisse: quam fruges ipsas, aut vites generasse, ac protulisse [c] de terra?

a *Plus, aut majus*: Schottus *minus, aut magis*.
b *Hisque fractis* Bon. *hisque fructibus*: male.
c *Generasse, ac protulisse* Al. *aut protelasse*: male.

 20.

Reliquerit [a] hæc sane Deus humanis [b] inge-

a *Reliquerit* Bon. *Reliquit*.
b *Humanis ingeniis eruenda* Bon. *erudienda*:

Ovi-

niis eruenda, tamen fieri non potest, quin ipsius sint omnia, qui & sapientiam tribuit homini, ut inveniret: & ipsa illa *c*, quæ possent inveniri.

Ovidius *artes erudire* dixit, quæ in suis initiis, rudi plerumque modo exercebantur. At heic phrasis ista locum non habet, & omnes legunt *eruenda*.

c *Quæ possint inveniri*. Aliqui statim addunt *primus invenit*. Quod ridiculum glossema est. Deus enim non invenit, sed creavit, & invenire docuit.

 21.

Artes quoque suis inventoribus immortalitatem peperisse dicuntur, ut Aesculapio medicina *a*, Vulcano fabrica *b*. Colamus igitur & il-

a *Aesculapio medicina*. Imo non Aesculapium; sed Apollinem Medicinæ inventorem fuisse Apollodorus tradit l. iii. cap. x. Homerus vero id Pæoni tribuit, Pindarus Chironi; quamquam Galenus Æsculapio; quos conciliare nititur Soranus, qui ait: Apollinem Medicinam invenisse, Æsculapium ampliasse, Galenum perfecisse. At vide Leonardi Capuani Sermones Italice conscriptos, si harum fabularum, ac totius medicinæ inconstantem historiam præ oculis habere cupis;

b *Vulcano fabrica* De Vulcano jam diximus. Heic notandum quod *Tò fabrica proprie* inquit Sypontinus *est Fabri Lignarii officina*, *veruntamen & de aliorum Fabrorum officinis dicitur*; Item aliquando pro arte ipsa, & alicujus rei constructione: puta domus, Navis &c. *Qui*

& illos, qui fullonicam [c], sutrinamque [d] docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia isti divites vasa Samia [e] contemnunt?

---

c *Qui fullonicam* Bunem. mallet *fulloniam* sed utraque vox latina est.

d *Sutrinamque* Scilicet artem *Sutoriam*. Vox *sutrina* a Varrone in censum latinarum vocum est, recepta.

e *Vasa Samia*. Inter vasa, quibus utebantur Antiqui, ea quæ in Insula Samo fiebant, tamquam omnium vilissima habebantur; ideoque divitum mensis apponi non consueverant, & ut crimen æstimabatur, si in re divina usui haberentur.

22.

Sunt, & aliæ artes: quarum repertores humanæ vitæ plurimum profuerunt.

23.

Cur non etiam illis attributa sunt templa? sed nimirum Minerva est, quæ omnes reperit: ideoque illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerva ascendit in cælum.

24.

Est vero caussa, cur quisquam derelinquat eum, qui terram cum animantibus, cælum cum astris & luminibus exorsus est, ut eam veneretur, quæ telam docuit ordiri?

 25.

Quid ille, qui vulnera [a] in corpore sanare docuit, num potest esse præstantior, quam qui corpora ipsa formavit, sentiendi, ac videndi [b] rationem dedit? herbas denique ipsas, & cætera, quibus medendi ars constat, excogitavit, ac protulit?

---

a *In corpore* Al. *in corporibus*.
b *Videndi* Al. *Vivendi*.

C A P. X I X.

 Seg. 1.

At enim dicet aliquis, & huic summo, qui fecit omnia, & illis, qui partim [a] profuerunt, suam venerationem esse tribuendam.

---

a *Qui partim pro fuerunt*. Al. *qui per artem profuerunt*.

 2.

Primum nec factum est, unquam, ut qui hos coluit [a], etiam Deum coluerit, neque fieri potest, quoniam si honos idem tribuitur

---

a *Qui hos coluit*. Sic Schottus, Aldus *colit*. male. Vide S.August. L.iv. de C.D. cap.xi. *Sum-*

tur aliis, ipse omnino non colitur: cujus religio est, illum esse unum, ac solum Deum, credere.

 3.

Clamat summus poeta [a], eos omnes, qui *inventas vitam excoluere per artes*, apud inferos esse, ipsumque illum repertorem medicæ artis *ad stygias undas* fulmine esse detrusum: ut intelligamus, quantum valeat pater omnipotens, qui & deos fulminibus extinguat.

---

a *Summus Poeta*. Sic merito Virgilius appellatur, qui quamvis, teste Tacito in dial. de Orat., suos habuerit obtrectatores, tamen, ut Macrobius ait Saturn. L.i. c.29. hæc est ejus gloria, ut nullius laudibus crescat, nullius vituperatione minuatur. Is non Mantuæ, ut plurimi dixere, sed in Pago, cui nomen *Andes* ortus est, Gn. Pompejo Magno, & M. Licinio Crasso coss.Olym.177.An.iii.Brundusii moritur Olym. 190. an.ii. Scl. ante Chr. xxxix. claruit: Vide Voss. de Poet. Lat. Versus autem heic laudati; sunt: primus ex l.vi. æn.663.

Inventas aut qui vitam excoluere per artes.

Alii ex L. vii. æn. a 772.

Ipse repertorem medicinæ, talis & artis.
Fulmine Phæbigenam stygias detrusit in undas.

 4.

Sed homines ingeniosi hanc secum habeant

fortasse rationem [a], quia Deus fulminari non potest, apparet non esse factum: immo vero, quia [b] factum est: apparet hominem fuisse, non Deum.

a *Habeant fortasse rationem*. Sic etiam Schottus. Al. *habebant* male.
b *Immo vero quia* Bon.. *Imo vero etiam quia*.

 5.

Mendacium poetarum [a] non in facto est, sed in nomine. Metuebant enim malum [b], si contra publicam persuasionem faterentur, quod erat verum.

a *Mendacium Poetarum*. Sic etiam Aldus. Al. *Mendacium enim*.
b *Metuebant enim malum*. Iterum reddit heic rationem Lactantius, quare homines ingenio, & eruditione præstantes, qui optime dignoscebant Deorum esse inanem religionem, eam tamen palam profiteri videbantur; quod tertio repetit lib.ii. c.iii. ubi, & me eam explanaturum promisisse memini. S. August. de Varrone l.vi. de Civ. Dei, & l.iv. de Scevola idem dicit.

 6.

Quod si hoc constat inter ipsos, ex hominibus deos factos: cur ergo non credunt poetis, si quando illorum fugas, & vulnera, & mor-

& mortes, & bella, & adulteria describunt?

 7.

Quibus ex rebus intelligi datur, non potuisse ullo pacto fieri deos, quia ne homines quidem probi fuerunt: eaque in vita sua gesserunt, quæ mortem pariunt [a] sempiternam.

a *Quæ mortem pariunt* - Al. *pariant*.

CAP. XX.

 1.

VEnio nunc ad proprias Romanorum religiones: quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix Lupa [a] honoribus est affecta divinis. Et ferrem, si id animal ipsum fuisset, cujus figuram gerit. Sed

a *Romuli Nutrix Lupa*. Rhea Numitoris, Albæ Regis filia, patre pulso ab Amulio, Vestalis per vim facta, ut omnis ei spes partus adimeretur, Patruo regnante, geminos enixa ex Marte, ut ajunt, vincta in custodiam traditur. Nati ex ea gemini Infantes, quibus Romulus, & Remus nomina sunt data, ad ripam fluminis expositi, a Lupa primum lac sumpsisse, quamvis postea a Larentia, uxore, Faustuli, regii pecoris magistri, educati, dicuntur. *Sed*

 2.

Sed Author est Livius[a], Larentinæ esse simulachrum[b], & quidem non corporis[c]; sed mentis, ac morum. Fuit enim Faustuli uxor, & propter vulgati corporis vilitatem Lupa inter pastores, id est meretrix nuncupata est, unde etiam *Lupanar* dicitur.

---

a *Sed Author est Livius*. Al. *Tò est* Al. *Tò sed* non habeat. Livius hic est diligentissimus ille rerum Romanarum Scriptor, prænomine Titus, Patria Patavinus, quem an. V.C. DCXCV. natum, & quarto Tiberii Cæsaris, ætatis vero suæ LXXVI., diem obiisse, tradit Eusebius in Chron.. De eo vide diss. XL. cap. XXII. §. XL.

b *Larentinæ Simulacrum*. Sic Aldus. *Larentiæ*. Al. *Laurentiæ*, aut *Laurentinæ*. Al. *Therentiæ* Al. *ascentinæ* &c.; Sed nostra Lectio Latinis Scriptoribus recepta est, quo nomine adumbratam intellige sub Lupæ larva, uxorem Faustuli, de qua Livius L. 1. c. 14. ait: *Sunt qui Larentinam vulgato corpore Lupam inter Pastores vocatam putent: inde locum fabulæ, ac miraculo datum*. Hanc Fœminam Ennius, & Valerius Antias apud Sextum Aurelium Victorem in Orig. P.R. cap. XX., & XXI. Accam Larentiam vocant.

c *Non corporis*: Schottus *non operis*.

 3.

Exemplum scilicet Atheniensium in ea figuranda Romani secuti sunt: apud quos meretrix quædam nomine Leæna[a], cum tyrannum occi-

occidisset [b], quia nefas erat [c], simulachrum constitui meretricis in templo: animalis effigiem [d] posuerunt, cujus nomen gerebat.

Ita-

a *Exemplum scilicet Atheniensium*. Isæus, Langletius, & alii turpiter heic Lactantium erraſſe putant, quum potius Athenienses a Romanis id sumpsiſſe ratione temporum dicendi sint; sed errant a Lactantii mente, quoniam neutrum statim factum est; sed longe postea utrumque. Macr. L. I. Saturn. c. x.

b *Quum Tyrannum occidisset*. Quamvis non ipsa Leæna suis manibus, sed Harmodius, & Aristogiton, Cives Athenienses, Hipparchum Tyrannum occiderint, tamen bene dicitur a Lactantio, quod ipsa, eum occidit, non solum quia Amica Aristogitonis erat, & concubina Harmodii, sed etiam quia conjurationis conscia, & conjuratorum socia, ut habet Eusebius loco superius laudato.

c *Quia nefas erat*. Demosthenes contra Androtionem ait: Apud Athenienses vetitum esse meretricibus Templa ingredi Deorum immortalium.

d *Animalis effigiem*. Scaglier ad Euseb. Chron. MCCCCXCVIII. *Longe*, inquit *diversam de hac Leæna prodit Lactantius*, *qui de Faustili pastoris uxore*, *cognomine LUPA locutus subiicit*; Exemplum &c. *Quod sane mirum est*, *quum statuam ipsius mulieris*, *non autem bestiæ*, *cujus nomen gerebat*, *erectam ab Atheniensibus*, *Pausanias scribat*: Sed criticus iste nec Lactantium, nec Pausaniam intellexit: Non primum, quia is non mulierem, *LUPAM cognomine*, *sed professione* dixit. Non secundum, quoniam hic ait:

Χαλκῆ Λέαινα Ἀθηναίοις ἐστὶν ἐς μνήμην τῆς γυναικὸς
Παρὰ δὲ αὐτὴν ἄγαλμα Ἀφροδίτης. I. E.

Aeneam

Aeneam Leænam erexerunt prope Veneris simulacrum v. Pausan. in Atticis p.26.22.

 4.

Itaque ut illi monimentum ex nomine, sic isti ex professione fecerunt. Hujus nominis etiam dies festus dicatus est, & Larentinalia constituta [a].

a *Et Larentinalia constituta*. Al. *Larentalia* Al. *Tarentinalia*. De his vide diss. xxvii. cap. ix.

 5.

Nec hancsolam [a] Romani meretricem colunt, sed Faulam quoque [b], quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit. Jam quanta ista immortalitas putanda sit, quam etiam meretrices assequantur?

a *Nec hanc solam*. Sic etiam Aldus, & Schottus, ubi, Al. *solum*.

b *Sed Faulam quoque* Al. *Faustalem* Schottus *Favulam*. Mirum quam varia de hac muliere, de qua si plura scire cupis, vide diss.xxvii. cap. v. §. v.

 6.

Flora, cum magnas opes [a] ex arte meretricia quæ-

a *Flora quum magnas opes*. S. Cyprianus, Lactan-

quæsivisset, populum Romanum scripsit hæredem, certamque pecuniam reliquit, cujus ex annuo fœnore sui natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia [b].

ctantio nostro antiquior, in lib. de Idolorum vanitate ait: *Mox a nescio quo Febris dedicata, & Acca, & Flora Meretrices*. Ne alios commemorem id confirmantes. Vide ubi supra.

b *Quos appellant Floralia*. Quintilianus i. Instit. c.v. inquit: *Habent quædam faciem solæcismi, & dici vitiosa non possunt*: Ut LUDI FLORALIA, AC MEGALENSIA: *quamquam hæc sequenti tempore interciderint, numquam aliter a veteribus*. Hæc dicta sunt & ut vindicaremus Lactantium, & ne de iis quoque dissertationem cudere cogeremur.

7.

Quod quia Senatui flagitiosum videbatur: ab ipso nomine argumentum sumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur, Deam finxerunt esse, quæ floribus præsit, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus, aut vitibus, bene, prospereque florescerent.

8.

Eum colorem secutus in Fastis poeta, non ignobilem Nympham fuisse narravit, quæ sit Chloris vocitata, [a] eamque Zephyro nuptam, qua-

a De hac fabula vide diss. xxvii. cap.v. §.v., & Ovid. L. v. Fast. ℣. 199. seq.

quasi dotis loco id accepisse muneris a marito, ut haberet omnium florum potestatem.

9.

Honeste quidem ista dicuntur, sed inhoneste, turpiterque creduntur. Nec debent, quum veritas quæritur, hujusmodi nos velamenta decipere.

10.

Celebrantur ergo illi ludi cum omni lascivia, conveniente memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obscænitas omnis effunditur, exuuntur etiam vestibus, [a] populo flagitante, meretrices, quæ tunc Mimarum [b] funguntur officio, & in conspectu populi usque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.

Cloa-

a *Exuuntur etiam vestibus*. Spectante Catone hujusmodi ludos, inquit Val. Max. l.ii. cap.x. Populus, ut Mimæ nudarentur, postulare erubuit. Adde Chrisost. Hom.viii. in Matth., & diss.xxvii. cap.ix.

b *Mimarum*. Sic etiam Schottus, & Aldus. Al. *Mimorum*. Sed male. Nam non solum Mimi, & Pantomimi, sed Mimæ etiam fæminæ motibus, ac gesticulationibus comædias agebant. Vide diss.xxviii. c.iv. §.xvi.

Cloa-

 11.

Cloacinæ simulachrum [a] in cloaca maxima repertum Tatius consecravit [b] : & quia cujus esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pâvorem, Palloremque [c] Tullus Ho-

---

a *Cloacinæ Simulachrum*. Cujus nam Mulieris fuerit hocce Simulachrum in Cloaca repertum non est qui nos decere queat, quamvis de Cloacina Tertullianus, Cyprianus, Minutius Felix, & Varro mentionem faciant; Notandum autem heic occurrit jam tunc Romæ, & simulachra fuisse Dearum, & simul adeo spreta, ut in cloacam proiicerentur. Secundo, animadvertendum est, non omnino primum fuisse Tarquinium Priscum, qui Romæ cloacas fecerit, ut dixit Isidorus l.xv. cap.2. de Orig;, quum jam tempore Romuli cloaca maxima extructa fuisset.

b *Tatius consecravit*. Is est Titus Tatius Rex Sabinorum, qui quum suarum fœminarum raptum a primis Romanis perpetratum vindicaturus Romam venisset, & fraude Tarpejæ Virginis in Capitolium perduxisset exercitnm, postquam cum Romulo strenue dimicavarat, percusso fædere, ac in Urbe cum Sabinis recepto tres Equitum centurias cum Romulo, & Lucumone pro suo quisque præsidio instituit a suis nominibus, scilicet a Romulo: Ramnenses, a Tito Tatio: Tatienses: a Lucumone, Luceres appellatas.

c *Pavorem, Palloremque*. Caussam scilicet, & effectum, nam pallor subitus nascitur ex pavore, ut belle Virg. l.ii. æn. v.368.

. . . . . *Crudelis ubique*
Luctus, ubique Pavor, & plurima mortis imago

sci-

Hostilius [d] figuravit, & coluit.

Quid

---

scilicet pallor, quia hocce colore mors pingitur juxta illud Horatii

Pallida Mors æquo pulsat pede pauperum tabernas
Regumque Turres.

Vide Livium l. I. cap. xxvii. Tullus in re trepida xii. vovit Salios, Fanaque Pavori, ac Pallori Cic. l.iii. de Nat. Deor., & nuperrime Jo. Clericus de iis agit in Art. Crit. P.I I. S. I. num. viii., *& quæri potest*, inquit, *an re vera Tullus existimaret Pavorem, ac Pallorem esse Deos? an vero illa delubra essent tantum monumenta, non tam numinibus, quam memoriæ posteritatis consecrata?* & perpensis hinc inde rationibus concludit. *Quid ergo tum animo versabat, quum totum absonum conciperet? Nempe nescio quid obscuri de Deo, quicumque esset, qui metum suorum pelleret, propitiando.* At non apposite; siquidem si ita cogitabat, quare ibidem ultra ædem,& xii. Salios constitutos, etiam utriusque imagines figuravit, & coluit? quare deinceps extra Urbis pomærium Pallori struxit ædem,ut nobis tradit Plutarchus in Cleomene?

d *Tullus Hostilius*. Numæ Pompilii morte ad interregnum res romanæ redierunt. Quare Tullum Hostilium regem Populus jussit; ut habet Livius l.i. c.xxii. de quo cap. ejusdem l.xxxi. ait: Volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam Sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum, aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam Cœlestium speciem, sed ira Jovis sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse, tradunt.

Sed

 12.

Quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper deos suos (sicut optari solet) secum [a] haberet? Ad hoc illud M. Marcelli [b] de consecratione Honoris, atque Virtutis, honestate nominum differt, re congruit.

T Ea-

a *Secum*. Sic Aldus, Al. *praesentes*. Primum laudat Thom. secundum retinere jubet Bunem.: & Isaeus, nec mutat Schottus.

b *M. Marcelli*. Dux is fuit inter Romanos clarissimus, ut Claudianus, & Sext. Aurel. Victor tradunt. Hannibalem apud Nolam vinci posse docuit, & primum terga Romanis eum ostendere coegit. Hic an. V. C. DXLV. quinctum consulatum gerens, Templum Honori, atque Virtuti, inquit Val. Max. L.i. c.i. Classidio prius, deinde Syracusis potitus, nuncupatis debitum votis, quum consacrare vellet, a Collegio Pontificum impeditus est. Hunc locum, ut illustraret Gallaeus ex Dempstero, & ejus exscriptor Langlet, attulerunt inscriptionem quandam, in qua quum dicatur, locum datum esse Policio Bibulo Aedili Plebis, ad quem tam ipse, quam Posteri ejus inferrentur post mortem, *honoris & virtutis Caussa*. Sed nescio quid sibi velint cum historia, de qua loquimur. En inscriptio quae affertur ex Grutero pag. x. num. iv.

C. POLICIO . L. F. BIBULO . ÆD.
PL. HONORIS .
VIRTUTISQUE . CAUSSA . SENATUS .
CONSULTO . POPULIQUE . JUSSU .
LOCUS . &c.

De dedicatione illius jam dudum ante Marcellum fa-

cta

cta a Quinto Maximo testis est Cicero l.ii. de Nat. Deor. . *Vides Virtutis Templum , vides Honoris à M. Marcello renovatum , quod multis ante annis erat Bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum .*

 13.

Eadem vanitate Mentem quoque inter deos a collocavit Senatus : quam profecto si habuisset , ejusmodi sacra nunquam suscepisset .

a *Mentem quoque inter Deos .* Menti ædem Otacilius Prætor vovit, inquit Livius, Hannibale Italiæ agros vastante L.xxii. c.xi., & l. xxiii. cap.xxxi. Interea Duumviri creati sunt Q. Fabius Max. , & T. Otacilius Crassus , ædibus dedicandis ; Menti Otacilius ; Fabius Veneri Erycinæ . Quare emendandi sunt, qui pro *Otacilio Prætore Attilium* legunt,inter quos est Daniel Crispinus Helvetius in notis ad Ovidii Fast. L.vi. v.242.

Mens quoque Numen habet.Menti Delubra videmus
Vota metu belli perfide Pœne tui &c.

Et Gallæus , & Langlet ex Betulejo ; dicunt enim : *Attilius Prætor Menti ædem vovit anno* DXXXVIII., *quo Sc. Q. Fabius Max. Veneri Erycinæ Liv. L.2. Dec.*iii. , quæ duo templa si Marliano credimus , unico canali divisa fuere. pro nostra emendatione vide quæ habent Glareanus , Sigonius , aliique ad laudata Livii Loca in Edit. Parisf. an.1625.

 14.

Magnum * Cicero , *audaxque consilium susce-*

* Cicer. ex Fragm. l.ii. de legat.

Cu-

Suscepisse Græciam dicit, quod Cupidinum, & Amorum simulachra a *in gymnasiis consecrasset.*

a *Cupidinum, & Amorum Simulachra.* Al. Cupidinis, & Amoris: male omnino, nam ex primo Carmine Ovidii L.iv.Fastorum patet:geminos saltem Amores, seu Cupidines a Venere, genitos,coluisse Ethnicos

Alma fave vati geminorum mater Amorum.

Tres autem cum Cicerone de Nat. Deorum nos supra recensuimus ad c.xi., & xvii. Adde Horat. Car. ode xix. v.i.

Mater Sæva Cupidinum,

Et L. eodem ode ii.9. videtur *Jocus* nomen esse uni illorum, dicit enim:

Sive tum avis Erycina ridens,
Quam Jocus circum volat, & Cupido.

 15.

Adulatus est videlicet Attico a, & irrisit hominem familiarem. Non enim magnum illud, aut omnino consilium dicendum fuit, sed impudicorum hominum perdita, & deplorata nequitia, qui liberos suos, quos erudi-

a *Attico.* Is est Titus Pomponius Atticus Eques Romanus, Ciceroni, cui Sororem suam despondit, familiarissimus, qui perturbatam Civitatem, Cinnanis, Sullanisque partibus dissociatam videns, Athenas se contulit, ubi ita se gessit, ut Græce, & Latine tam vincta, quam soluta oratione loqueretur, tamquam si utrobique natus esset, & inter perfectissimos educatus.

re ad honestatem deberent *b*, prostituerunt libidini juventutis: *c* a quibus flagitiorum deos, & in illis potissimum locis, ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, & in illa coli ætate voluerunt, quæ simplex, & improvida prius irretiri, & in laqueos potest cadere, quam cavere.

Quid

---

tus. Pacatis autem rebus Romanis, Romam remigravit A.V.C. DCLXXXVI. *L.* Cotta, & L. Torquato Coss., cujus discessum sic universa Atheniensium Civitas prosecuta est, ut lacrymis desiderii futuri dolorem indicaret. Vitam ejus elegantissime de more scripsit Cornel. Nepos. Cicero eidem XVI. Epistolarum libros dicavit, & Plinius secundus de eo mentionem facit L.XXXV. c.2. eumque vocat: *Atticus ille Ciceronis*. Et quidem de Imaginibus loquens, de quibus volumen indicat ab Attico conscriptum.

b *Ad honestatem deberent*. Sic Aldus etiam. Al. *ad honesta debebant*.

c *Prostituerunt libidini juventutis*. In imaginibus inspiciendis mirum quam Adolescentuli libenter delectentur, & quam alte phantasiæ illorum simulacra illa imprimantur, quamobrem Scriptores plurimi numquam satis monent Patresfamilias, ut deletis, concrematisque omnium turpitudinum imaginibus, filiorum suorum obtutibus præclarissima Sanctorum Heroum facinora, ingenue expressa, ubique exponant. Mira est enim imaginum potestas ad irritandos animos intuentium, & Cæsaris exemplum post visam Alexandri Macedonis effigiem pro omnibus posset sufficere. Vide diss. XXXV. cap.iii. §.viii.

Cic.

16.

Quid mirum, si ab hac gente universa flagitia manarunt, apud quam vitia ipsa religiosa sunt, eaque non modo non vitantur, verum etiam coluntur? Et ideo huic sententiæ, tamquam Græcos prudentia vinceret, adjecit.

17.

Virtutes enim oportere, non vitia consecrari. Quod si recipis, o M. Tulli,* non vides fore, ut irrumpant vitia cum virtutibus: quia mala bonis adhærent, & in animis hominum potentiora sunt: quæ si vetas [a] consecrari, respondebit tibi illa eadem Græcia, se alios deos colere, ut prosint: alios vero ne noceant. Hæc enim semper excusatio est eorum

* Cic. l.11. de legib.

a *Quæ si vetas consecrari*. Bon., & Aldus: *quæ si vetustas consecravit*: omnino male; Nam cum sequentibus non bene congruit, & alii nobiscum legunt.

b *Roma Rubiginem*. Paullo supra ex Plinio vidimus a Numa Pompilio instituta Rubigalia, & quo tempore celebrarentur. Varro L.1. de re Rust. non Rubiginem Deam; sed Deum *Robigum* appellat, & L.v. ll. eodem pariter modo eum nominat Servius ad Virg. Georg. l. i. v. 151.; Quemadmodum, & Livius L.i.

rum, qui mala sua pro diis habent, ut Romani *b* Rubiginem, ac Febrem *c*.

L.i. in Numa, laudatus a Gallæo, & Langlet; Mihi tamen nondum apud Livium usquam huiusmodi nomen repertum. Ovidius in Fastis L.iv. cum Lactantio loquitur.

Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta Canis flammis, exta daturus ovis.

Sic etiam Colum. L.x. de Re Rust.

Hinc mala Rubigo virides ne torreat herbas.
Sanguine lactantis vituli placatur, & extis.

De hac diversitate hostiarum vide Salmasii exercit. Plin.

c *Et Febrem*. Hanc habuisse ædem in Palatio dicunt Cicer. de Nat. Deor. L. iii. Valer. Max. L.ii. c.5. Plin. L.ii. cap.7. alii autem afferunt aram in Exquiliis, Fanum in Capitolio eidem fuisse dicatum; re vera tamen tria Fana Romæ erant Febri dicata; unum in capite Vici Longi, alterum in Palatio, tertium juxta monumenta Mariana. Et apud Ouzelium pag.97. inscriptio habetur hujusmodi:

FEBRI. DIVÆ. FEBRI. SANCTÆ.
FEBRI. MAGNÆ. CAMILLA. AMATA
PRO. FILIO. MALE. AFFECTO.

 18.

Si ergo vitia consecranda non sunt, in quo tibi assentior: ne virtutes quidem. Non enim per se sapiunt *a*: neque intra parietes, aut ædi-

a *Per se sapiunt*. Aldus statim addit., *aut sentiunt*.

In-

ædiculas luto factas a, sed intra pectus collocandæ sunt, & interius comprehendendæ; ne sint falsæ, si extra hominem fuerint collocatæ.

b *Intra parietes, aut ædiculas luto factas*. In Codice nostro Bon. non ædiculas; Sed *ædificatiunculas*, per contractum verbum *ædificunculas* cum signo superposito legitur, quod qui vocabulum nesciebat, duobus characteribus abrasis, in *ædiculam* commutarunt. Cæterum latinum vocabulum est, & Ciceroni usitatum. Ad Q. Fratrem l. 3. Epist. 1. *Quæsivique ex eo quid de illa ædificatiuncula laterii, de qua mecum locutus es, mandavisses*: idem tamen significant; scilicet parva ædificatio, quæ vel ex lateribus, vel ex luto construebatur, tam privata, quam publica utilitate, & erat veluti appendix ædium Sacrarum; ideo Paul. I.C. in L. Sacrileg. ad L. Jul. Pecul. ait: *Sunt autem Sacrilegi, qui publica Sacra compilaverint; ac qui privata Sacra, vel ædiculas incustoditas tentaverint, amplius quam fures, minus quam Sacrilegi*. In edit. Isæana *cediculas*; pessime.

19.

Itaque præclaram illam legem tuam derideo, quam ponis in his verbis: *Ast illa*, a

 pro-

a *Ast illa*. Schottus, & Bunem. cum quibusdam Mss., & editis *Ast olla* quemadmodum in legibus antiquis dici consueverat, & apud Virgilium aliquando, & sic habet editio mea Elzeviriana operum Ciceronis.

Ea-

propter quæ datur homini ascensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudem [b] *delubra sunto.*

b *Earumque Laudem.* Turnebus ait, id est, rerum laude dignarum: rerum laudandarum, & virtutum; Sed non ad rem juxta sensum verborum; nam de virtutibus ipsis heic loquitur Cicero; quare malo legere *laudem*, ut est in editione laudata l. 11. de legibus. Laus enim si virtuti rependatur, virtus justitiæ est.

20.

Atqui hæc separari ab homine non possunt. Si enim colenda sunt, in homine ipso sint, necesse est: Si autem sint extra hominem: quid opus est ea colere, quibus careas? Virtus enim colenda est, non imago virtutis: & colenda est non sacrificio aliquo, aut thure, aut precatione solenni: sed voluntate sola, atque proposito.

21.

Nam quid est aliud colere virtutem, nisi eam comprehendere animo, ac tenere? quod unusquisque simul ac cœpit [a] velle, consequitur. Hic solus virtutis est cultus: namreligio, & veneratio nulla alia, nisi unius Dei tenenda est. Quid

a *Simul ac cœpit.* Al. *occœpit.* Al. *accœpit.*

Su-

 22.

Quid igitur opus est, o vir sapientissime, supervacuis extructionibus [a] loca occupare, quæ possint humanis usibus cedere? quid sacerdotes constituere vana, & insensibilia culturos? quid immolare victimas? quid tantos sumptus vel fingendis, vel colendis imaginibus impendere?

a *Supervacuis extructionibus*. Id est Templis, Fanis, delubris, ædibus, aris, & cæteris hujusmodi ædificiis, quæ falsis hisce Numinibus passim Ethnici dedicabant.

 23.

Firmius, & incorruptius templum est pectus humanum [a]: hoc potius ornetur: hoc veris illis numinibus impleatur.

a *Templum est pectus humanum*. II. ad Corinth. c.vi. v.161.. *Qui autem consensus Templo Dei cum Idolis? Vos enim estis Templum Dei vivi, sicut dicit Deus: quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos &c.* & I. ad Cor. c.iii. a.16. & ℣. vi. v.19. &c.

 24.

Has ergo falsas consecrationes sequitur, quod necesse est. Qui enim virtutes sic colunt, id est, qui umbras, atque imagines virtutum

tutum consectantur : ea ipsa, quæ vera sunt, tenere non possunt.

25.

Itaque nulla in quoquam virtus est, vitiis ubique dominantibus; nulla fides, omnia pro se unoquoque rapiente: [a] nulla pietas, nec consanguineis, nec parentibus parcente avaritia, & cupiditate in venena, & in ferrum ruente: nulla pax, nulla concordia, publice bellis sævientibus, privatim vero inimicitiis usque ad sanguinem furentibus: nulla pudicitia, libidinibus effrænatis omnem sexum, & omnes corporis partes contaminantibus.

a Hæc sunt ab Hobbianis notanda, de quibus diss.xxviii. cap.iv. a §.iv,

26.

Nec tamen desinunt ea colere, quæ fugiunt, & oderunt. Colunt enim thure, ac summis digitis [a], quæ sensibus intimis colere debuerunt,

a *Ac summis digitis*. Sæpe Lactantius, ut scite notat Isæus utitur hac phrasi, qua irridet Ethnicorum Religionem ad digitos pertinentem, utpote qui summis, & eminulis, ut ajunt, digitis, Sal, & thus comprehensum in bustum arę,aut in ignem jacere quum sacrificabant, soliti erant. Prudentius in Eulalia, v.122.

Si modicum Salis eminulis,
Thuris & exiguum digitis,

Tan.

runt, qui error omnis ex illius principalis, ac summi boni ignoratione descendit.

Tangere, Virgo benigna velis,
Pœna gravis procul absuerit.
Et Ovid. in Fastis l ii. *v.*573.
Et digitis tria thura tribus sub limine ponit.

 27.

Urbe a Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis *a* tormenta fecissent, ædem Veneri Calvæ consecrarunt *b*.

Non

a *Ex Mulierum Capillis*. Vegetius de re Milit. l.4. c.IX. Capitolin. in Maxim. Jun. c.vii. Mansuc. in Notis ad Polyæn. L.viii. Stratag. c.LXviii, aliique narrant, quod Roma a Senonibus Gallis incensa, & Capitolio obsidione valida cincto, quum milites Romani nervos, & funes sibi in arcubus defecisse ad Sagittas longius ejaculandas animadvertissent, comas mulieribus absciderunt, eisque ad opus usi, hostes ad fugam compulerunt. Neque solos Romanos ad hanc necessitatem adegit inopia militarium instrumentorum; sed de Carthaginiensibus Florus L.ii. c.15., de Soloniis Cæsar Bel. Civ.3. L.3. c.8., de Aquilejensibus Capitolinus ubi supra diserte narrant. De Byzantinis autem Dio in Severo etiam refert rudentes factos fuisse ex retortis mulierum crinibus. Vide Aristidem in Rhodiaca.

b *Ædem Veneri Calvæ consacrarunt*. S. Cyprianus de van. Idol. inquit. *Est Venus Calva. Multo heic* tur-

turpius Calva, quam apud Homerum vulnerata. Scheid. de Diis Germ. Pitisc. in Lex. Servius vero ad Virg. l.i. æn. v. 724. ait: Licet alii *Calvam Venerem*, quasi puram tradunt, alii Calvam, quod Corda Amantum Calviat, id est, fallat, atque eludat. Quidam dicunt porrigine olim capillos cecidisse fæminis, & Ancum Regem suæ uxori statuam Calvam posuisse, quod constitit piaculo: nam mox omnibus fæminis capilli iterum renati sunt; unde institutum, ut Venus calva coleretur.

 28.

Non igitur intelligunt, quam vanæ sint religiones, vel ex eo ipso, quod eas his ineptiis cavillantur.

 29.

A Lacedæmoniis fortasse didicerant, deos sibi ex eventis fingere, qui quum Messenios obsiderent, & illi furtim deceptis obsessoribus, egressi, ad diripiendam Lacedæmonem cucurrissent: a Spartanis mulieribus fusi, fugatique sunt.

 30.

Cognitis autem hostium dolis, a Lacedæmonii

a *Hostium dolis*. Al. *insidiis*. Nobiscum legunt Aldus, & Schottus.

si-

nii sequebantur. His armatæ mulieres obviam longius exierunt, quæ cum viros suos cernerent parare se ad pugnam, quod putarent Messenios esse, corpora sua nudaverunt.

31.

At illi uxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati, sicut erant, armati permixisti sunt utique promiscue: nec enim vacabat discernere.

32.

Sicut juvenes ab iisdem antea missi a, cum *Vir-*

a *Sicut Juvenes ab iisdem antea missi*. Sic Schottus, & Aldus. Al. *Sic juvenes &c.*, Al. *admissi* quod valde approbat Isæus, etsi Latinus Latinius absurdum id reputet. Utrumque tamen rem explicat si tota recitetur historia, quam sic narrat Justinus L.iii. cap.iv. In quodam solemni Messeniorum Sacrificio, ad quod celebrandum Lacedæmones advenerant, plurimæ Lacedæmoniæ virgines passæ sunt stuprum. Rex Telecus interfectus, & mutuæ privatorum injuriæ subortæ. Hisce de caussis Lacedæmones bellum inferunt Messeniis, gravissima execratione obstricti; non prius quam Messeniam expugnassent se in urbem patriam reversuros. At decem jam transactis annis frustra obsidionem tenentes, veriti ne sibi magis, quam obsessis nocerent, Juvenes eligunt, qui post jusjurandum in supplementum venerant, quibus Spartam remissis, pro-

Virginibus, ex quibus sunt *Parthenia* b nati, propter hujus facti memoriam ædem Veneri Armatæ, simulachrumque posuerunt c. Quod tametsi ex caussa turpi venit: tamen honestius videtur, armatam Venerem consecrasse, quam calvam.

Eo-

---

promiscuos omnium *Fæminarum* concubitus permisere, ad sobolem quantocius multiplicem suscipiendam. Hac supposita historia dicit Lactantius, quod cognitis Messeniorum dolis, qui urbe clanculum relicta, Spartam ibant depopulaturi, Lecedæmones eos insequuntur, & suis visis uxoribus, sibi obviantibus, uti erant armati, eis promiscue sunt admissi, sicuti antea fecerant juvenes ab iis *missi* cum Virginibus, scilicet, promiscue eis abutentes. Sive ergo legas *antea missi*, sive *antea admissi*, idem erit verborum sensus. Id nota, quod ubi apud Justinum dicitur, datam esse Juvenibus facultatem abutendi Mulieribus, Strabo l.vi. hanc authoritatem pro solis Virginibus datam narrat, ideoque diverso charactere verbum illud descripsimus, & Strabonis narrationem, tam ad Lactantii mentem, quam ad Partheniorum denominationem, omnino retinendam esse judicamus.

b *Parthenia nati*. Al. *Parthenii*. Schottus, & Aldus nobiscum legunt.

c *Ædem Veneri Armatæ, simulachrumque posuerunt*. Pausan. L. iii. in Lacon.. *Non longe*, inquit, *collis est, non utique magnus, in eo pervetus ædes, & signum armatæ Veneris*, quod ferreum fuisse tradit Nonnius L.xxxv. *Dionysiacorum*. Romani quoque suam Venerem armatam coluere, Sypontinus enim

in

*in Corn.*Col.311.hæc habet. *Myrthea Verbena Romanos, Sabinosque quum propter raptas virgines dimicassent, depositis armis pacificatos fuisse commemorant, eo in loco, qui postea signa habuit VENERIS CLUACINÆ. Cluere enim Veteres pugnare dicebant.* Hanc cave ne confundas cum Cloacina, de qua supra, quæ a Cloaca dicta est.

 33.

Eodem tempore Jovi quoque Pistori a ara posita est, quod eos in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod habebant, panem facerent, & in hostium castra jactarent: eoque facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis inopia subigi posse Romanos.

a *Jovi Pistori.* Al. *Pastori*. Sed pessime; fit enim mentio de historia, quam narrat Livius L. v. c. XLVIII. *Quum identidem Galli famem obiicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur, avertendæ ejus opinionis caussa, multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes*; quod etsi minime Romanis profuisset; tamen Ovidius in Fastis L.vi. 380.

Jaciunt cereclia dona . . . .
Jacta super galeas scutaque longa sonant.
Posse fame vinci spes excidit: hoste repulso
Candida Pistori ponitur ara Jovi.

 34.

Quæ ista religionum derisio est? si earum defensor essem, quid tam graviter queri possem,

ſem, quam deorum nomen in tantum veniſſe contemptum, ut turpiſſimis nominibus ludibrio habeatur?

 35.

Quis non rideat Fornacem deam? vel potius doctos viros celebrandis [a] Fornacalibus operari [b]? quis, quum audiat deam Mutam [c], tenere riſum queat? Hanc eſſe dicunt, ex qua

---

a *Fornacem Deam*. Ignoto quondam Romanis uſu panis, dicunt ſola pulte vixiſſe, eo tandem cognito fornacibus Deam præfecerunt, quam Fornacalem inde appellabant. Ovid. ubi ſupra

Sola prius furnis torrebant farra Coloni;
Et Fornacali ſunt ſua Sacra Deæ.

Nam ii. Faſt. v.525.

Facta Dea eſt Fornax; læti Fornace Coloni.
Orant, ut fruges temperet illa ſuas.

b *Fornacalibus operari*. Feriæ farris torrendi a Numa inſtitutæ fuerunt, quæ menſe Februario ſervabantur, Fornacalia appellatæ, & indicebantur a Curionibus, qui triginta erant juxta numerum Curiarum a Romulo conſtitutarum certa quadam formula. E.g.

Jovis Epulum cras eſt.
Lavatio Deum Matris eſt hodie.

Unde Ovidius ubi ſupra. v.527.

Curio Legitimis nunc fornacalia verbis
Maximus indicit &c.

Vide Struvium Syntag. Antiq. Rom.

c *Deam Mutam*. Scl., ut ſtatim explicat Lactantius,

qua sint nati Lares: & ipsam, Laram nominant, vel Larundam. Quid præstare colenti potest, quæ loqui non potest?

tius, Laram, vel Larundam, quam Deorum Larium matrem esse fabulatur Ovidius, eamque garrulam, loquacemque Nympham Tyberini fluminis ob indicatum Junoni Jovis adulterium, lingua privatam & in stygiam Paludem per Mercurium deportatam. Ibi quum ex eo geminos peperisset, ii sunt, inquit, Poeta Fastor l.ii. v.607.

. . . . . . *Qui compita servant*,
Et vigilant nostra semper in Urbe Lares.

36.

Colitur & Caca [a], quæ Herculi fecit indicium de furto boum, divinitatem consecuta, quia prodidit fratrem: & Cunia, quæ [b] infantes in cunis tuetur, ac fascinum sum-

V

a *Colitur*, *&* *Caca*. Bon. Aldus, & Schott. *Caca* aut *Caca*. Servius ad Virg. æn. L.viii. v.190. notat, Caco, Vulcani Filio, Evandri Servo, furo, & latroni nequissimo. Sororem fuisse nomine Caca, quæ quum indicasset Herculi boves ab eo suffuratos, illumque prodidisset, facellum meruit, in quo eidem, quemadmodum Vestæ, sacrificabatur.

b *Cunia*. Sic Aldus, & Schottus. Ut in nostro Codice, & in tribus Romanis. Alii *Cuna* Al. *Cunea* Al. *Cunena* quamplurimi *Cunina*, sicuti S. Augustinus L.iv. de Civit. Dei cap.8., & xi. Deam vocatam esse dicit, quam infantium cunas tueri, Ethnici putabant,

summovet c: & Stercutus d, qui stercorandi agri rationem primus induxit : & Tutinus e, in cujus sinu pudendo nubentes præsident, ut illarum pudicitiam prior deus delibasse videatur . Et mille alia portenta: ut f jam vaniores, qui hæc colenda susceperint g quam Aegyptios esse dicamus , qui monstrosa, g & ridicula quædam simulachra venerantur , & colunt .

Ea

bant. In quadam inscriptione Gruteriana *Juno Cunina* dicitur pag. xcvi, & ideo fortasse illi additum hocce nomen, ne infantibus noceat, sicut nocere curavit Herculi, Baccho, aliisque Jovis filiis adhuc in cunis vagientibus. Vel quia ipsa Jovem in cunabulis servavit, ut supradiximus. *Cuniam* restituo authoritate non Codicum laudatorum solummodo, sed etiam ex vocabuli ethymo; *CUNIRE enim*, ait Perottus in Cornuc. LL. col. 301. *est Stercus facere*, *tractus a Cunis infantium*, *quæ frequenter stercore foedantur*. *Unde a Cunio*, *Cunia etiam derivatur*, *quæ infantes tueatur in Cunis*, & *a Dea Cunia* Cuninæ vocabulum deductum.

c *Ac fascinum summovet*. Fascinum apud Grammaticos a fando deducitur, & etiam apud Theologos, & Canonistas usurpatur pro quodam incantationis genere, quo sive homines, sive bruta animalia ad extremam maciem, ope dæmonis, Deo sic permittente, aliquando deveniant. Oculorum intuitu id fieri posse putavit Virgil. Ecl. iii v. 103.

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

& mala lingua induci, si ultra placitum, & ultra meritum

ritum laudaverit, idem asserit Ecl. vii. v. 27.

. . . . . Baccare frontem

Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

Ubi Servius. *Quicquid ultra meritum laudatur, dicitur fascinari . . . Baccar herba est ad depellendum fascinum.* Plin. l. vii. cap. 2. *In eadem Africa familias quasdam effascinantium, Isigonus, & Nymphodorus tradunt: quarum laudatione intereant probata, arescant arbores, emoriantur infantes. Esse ejusdem generis in Triballis & Illyriis, adjicit Isigonus, qui visu quoque effascinent, interimantque quos diutius intueantur, iratis praesertim oculis, & id malum facilius sentire pueros.* Ad hujusmodi malum avertendum, quemadmodum ad regerendam in authorem invidiam, pluribus superstitionibus utebantur Ethnici. E. g. *Fascinationes repercutimus sinistrae, dexteraeque claudicantis occursu . . . . extranei interventu, aut si dormiens spectetur infans, a nutrice ter adspui, quamquam religione MD tueatur.* Plin. l. xxviii. c. iv., unde Lucilius in fragm.

Nec laudare quemquam, nec MD facere.

Ideoque quum quis rem aliquam laudare vellet ex animo, exigebant, ut laudationi praemitteretur hoc verbum. *Praefiscini*, id est sine fascino. Titinius in Setina.

A. Paula mea, amabo.

B. Pol. tu ad laudem addito: *Praefiscini*

Ne Puella fascinetur.

Illud autem turpiusne, an magis ridiculum fuerit amuletum ad fascinum amoliendum, judicent Cordati, de quo Varro apud Turneb. Adverf. cap. 28. l. 9. *Pueris turpicula res quaedam in collo suspenditur, ne quid obsit, bonae sceva caussa.* Triumphantium Curribus, Hortorum foribus, ac Pecudum caulis eadem

res appendebatur ad idem præstandum, ut ex Plin. laudatis locis facile coniicitur.

Ac Fascinum submovet. Item non solum fascinum appellabant Ethnici malum illud, de quo supra; sed etiam ipsum contra fascinum remedium, ac Numen illud, quo ab eo se putabant tueri, Fascinus dicebatur Pl. l.xxviii. cap.14.; *Et Fascinus Imperatorum quoque, non solum infantium custos, qui Deus inter Sacra Romana, a Vestalibus colitur, & currus triumphantium sub his pendens defendit; medicus invidiæ, jubetque eosdem respicere.* Si autem scire cupis quidnam fuerit id, quod *turpicula res dicitur a Varrone*, en idem Plinius l. xix. cap. iv. id docens *in remedio* SATYRICA SIGNA, quæ a Salmasio ibidem non pro Satyrorum personis pictis, sive fictis, ut perperam quidam exposuerunt, sumi jubet; sed pro quo Horatius Epod.viii. v.18. Fascinum usurpat. Vide Salm. n.310. an & inde collige, quænam fuerit Ethnicis fædissima illa Dea, quam præesse putabant Infantium Cunis, quare lectionem nostri Codicis præferamus. Sapientibus loquor.

d *Et Stercutus.* Mirifice variant heic Ms & editi libri, immo & de hoc Numine scriptores. Alii enim id dicunt *Sterculius* Al. *Stercutius* Al. *Sterculus* Al. *Sterculinus*. Al. *Stercus* Al. *Stercarius* Al. *Stercautus*, Al. *Stercullius*, & *Stercen* ut ait S. Augustinus lib.xviii. de Civ. Dei cap.15. unde optime Bunem. *Scarabæo critico opus est in vero Dei Stercorei nomine eruendo.* Italiam nostram hujus foetidissimi Numinis authorem fuisse, tradit Plinius l.xvii. cap.9.. *Augeas Rex in Græcia excogitasse traditur*; de re stercoraria agris foecundandis loquitur, *divulgasse vero Hercules in Italia, quæ Regi suo Stercutio, Fauni filio, ob hoc inventum immortalitatem tribuit.* De eo Prudentius Laurentio v. 450. Ja-

Janum bifrontem , & Sterculum colit Senatus.

Hunc Saturnum plurimi fuiſſe putant , quem , ut inquit Macrob. in Saturn. l. c.vii. *Romani Sterculium vocant quod primus ſtercore foecunditatem agris comparaverit* . S. vero Auguſtinus loco ſuperius laudato ſic habet ad Lactantii locum apprime aptum : *Sed hæc* (Scil. de Saturno dicta) *poetica opinentur eſſe figmenta ; & Pici Patrem Stercen potius fuiſſe aſſeverent , a quo peritiſſimo Agricola inventum ferunt , ut fimo Animalium agri foecundarentur : quod ab ejus nomine* STERCUS *dictum eſt : unde & hunc quidam Stercutium vocatum ferunt* . Quando autem , & in qua Italiæ parte regnaverit , dicemus infra cap.xxii.

e *Et Tutinus* . Al. *Mutunus* . Al. *Tutunus* . Al. *Motunus* . Al. *Totunus* . Quocumque autem modo appellaretur , Is infandum illud Numen eſt , cui apud Siculos , Aeolicos, & Græcos Priapus nomen eſt &c. vide Tertul. in Apol. c. 21. Arnob. l. 4. S. Auguſt. de Civ. Dei l. iv. c. 9. ne alios commemorem de eo impudentius agentes .

f *Et mille alia portenta* . *Portentum* . Latinum vocabulum eſt a verbo *portendo portendis* , & proprie, rem præmonſtrare futuram ſignificat ; quia tamen Ethnici plurima afferebant portenta , quæ inania prorſus , & ridicula eſſe ſapientores inter ipſos exploraverant , hinc factum eſt , ut ad ſignificandum quicquid vanum eſſet , ac irridendum uſurparetur. Cicer.i, Tuſcul. Aut &c.

Aut quid negocii eſt hæc Poetarum , et Pictorum portenta convincere ?

De iis ſi lubet, conſule S. Auguſt. locis citatis , & Minuc Fel. in Oct. cap.xxv.

g *Quam Aegyptios* , De Numinibus Aegyptiis ſi age-

agere deberemus, volumen nobis satis amplum esset heic perscribendum; de eis si quid scire cupis adesis Ath. Kircherium tom. i. Oedipi Aegyptiaci. Villalpandum ad Ezechiel. tom. i. a pag. 123. Juræum in historia rituum, & Jovet Gallice an. 1710. quatuor voluminibus editis istorum omnium Religionum eruditissime scribentem, quam nuper latinis literis donatam, & Augustæ Vindelicorum editam audivimus; sed nondum ad manus nostras pervenisse dolemus. Adde *Pantheon Aeg.* Pauli Jablonski.

h *Monstrosa*. Al. *monstruosa* minus latine. Heumannus heic: *Monachi medio ævo dicebant Monstruosa* qui si tunc vixisset, sub illorum disciplina vel non desipuisset, vel pœnas dedisset suæ loquacitatis.

 37.

Et hæc tamen habent aliquam imaginem. Quid, qui lapidem colunt informem, atque rudem [a], cui nomen est Terminus [b]? Hic

a *Quid qui* Al. *quid quod* non bene.

b *Cui nomen est Terminus*. Ovid. in Fast. L. II. v. 494.

Nox ubi transierit solito celebretur honore,
Separat indicio qui Deus arva suo.
Termine sive lapis, sive es defossus in agro,
Stipes ab antiquis sic quoque nomen habes.

Festa ejus, quæ celebrabantur VII. Kal. Martias juxta Constantini M. Kalendarium, Terminalia dicebantur, tantoque cæremoniarum apparatu fiebant, ut vix alicui Numini umquam apud Gentes sic litatum sit, sive publico, sive privato ritu. In primis indicta per Prætorem die conveniebant camporum domini ad Terminum

Hic est, quem pro Jove Saturnus dicitur devorasse, nec immerito illi honos tribuitur.

minum suum, eique duas coronas, totidemque liba offerebant. Posito Altare, igne accenso, ac sudibus æquali distantia positis, senior illorum de singulis agrorum frugibus partem aliquam in ignem mittebat. Hinc cæso Agno, etsi Numa ab omni cæde, & sanguine conservari terminum immunem voluerit, eum tamen vino, & cruore ter undique perfundebant, cantantibus colonis, & choreas circumducentibus. Jis deinde finitis, communibus epulis diem reliquum dabant. Senatus autem suos mittebat Flamines ad sextum ab urbe Lapidem, qui positus erat in via Laurentina, Appiam inter, & Hostiensem sita, ubi hostias publico nomini litabant; memores eum fuisse antiquitus Romani imperii Limitem, quem paulatim ad ultimas Orbis oras extenderunt.

38.

Nam quum Tarquinius [a] Capitolium facere vellet, atque in eo loco multorum deorum sacella essent: consuluit eos per auguria, utrum Jovi cedere vellent, & cedentibus cæteris, solus Terminus mansit. Unde illum poeta:

Capitolj immobile saxum [b] *vocat.*

V 4 Jam

a *Nam quum Tarquinius.* Sclt. Priscus, de quo supra.

b *Immobile saxum.* Virgilius l.ix. æn.448.

Dum

Cum Domus Aeneae Capitolj immobile saxum
Accolet &c.

& Ovidius ubi supra.

Quid nova quum fierent Capitolia? nempe Deorum
Cuncta Jovi cessit Turba, locumque dedit.
Terminus, ut veteres memorant, conventus in aede
Restitit, & magno cum Jove tecta tenet.
Nunc quoque, se supra ne quid nisi Sydera cernat:
Exiguum templi tecta foramen habent.

 39.

Jam ex hoc ipso vides, quam magnus Jupiter invenitur, cui non cessit lapis, ea fortasse fiducia, quod illum de paternis faucibas liberaverat [a].

[a] *De paternis faucibus liberaverat*. Ad Hygini fabulam cxxxix. alludit, ubi dicitur, Saturnus quum Opem uxorem suam rogasset ad se natum puerum adferre, pro eo lapidem illa attulit pannis involutum, dum interea Juno fratrem detulit in Cretam.

 40.

Facto itaque Capitolio, supra ipsum Terminum foramen est in tecto relictum: ut, quia non cesserat, libero cælo frueretur, quo ne ipsi quidem fruebantur, qui lapidem frui putaverunt.

Et

 41.

Et huic ergo publice supplicatur, quasi custodi finium deo: qui non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est.

 42.

Quid de iis dicas, [a] qui colunt talia? nisi ipsos potissimum, lapides, ac stipites esse?

a De his omnibus vide diss.xxvii.cap.iv.

CAP. XXI.

 1.

Diximus de diis ipsis, qui coluntur, nunc de sacris, ac mysteriis eorum [a] pauca dicenda sunt. Apud Cyprios: humanam [b] hostiam Jovi Teucrus immolavit, idque

a *De Sacris, ac mysteriis eorum*. Vide de iis diss. xxvii. cap.viii, seq.

b *Apud Cyprios*. Al. *Apud Cypri Salaminem*. Jam supra diximus, Cyprum Insulam esse in Mari Aegeo Asiatico nobilissimam, in qua Salamis Urbs maritima ad litus orientale, a Teucro Talamonis Filio Ajacis Fratre, Achillis patruele condita, quum exul esset; Hæc postea Constantia appellata est Imperatore Constantio.

Ha-

idque sacrificium posteris tradidit : quod est nuper Hadriano imperante sublatum [c].

c *Hadriano imperante sublatum*. *Aelius Hadrianus*, ait Sextus Aurel. Victor in Epitom. c. XIV. *Stirpis Italicæ*, *Aelio Hadriano Trajani Principis consobrino*, *Adriæ orto*, *genitus*, *quod Oppidum agri Piceni*, *etiam mari Adriatico nomen dedit*, *imperavit annis* XXIV. &c. De eo plura Spartianus, quem noster Epitomista sequitur, Dio, & Eutropius; apud quos etsi mentio nulla fiat de antiquato humani sanguinis Sacrificio, ut Betulejus annotat, non tamen Cellario: *dicendum* erat, *historiæ silent*. Nam Ammianus Marcellinus primo libro ex iis, qui supersunt, nempe XIV. histor., dilucide rem narrat a Lactantio commemoratam; cui nil mirum, si Hadriani gesta notiora erant, quum ex eadem Provincia una traheret originem. Hanc gloriam, non ignoro, nonnulli nobis denegant; at quanta id injuria fiat, cordati judicent expensis historiæ monumentis. Quoad Lactantium, jam in dissert. nostra II. satis a nobis de ejus Patria dictum est. Ad cap. XVIII. primum Argumentum dedimus, ex ipsius verbis depromptum, ad excludendam opinionem illorum, qui ex levissimis conjecturis eum Afrum fuisse, aut crediderunt, aut suspicati sunt. Attende nunc secundum argumentum, quod heic nos daturos esse polliciti fuimus, nam ab hisce periochis facile desumitur fortiori inductione.

2.

Erat lex apud Tauros [a], inhumanam, & fe-

a *Apud Tauros* In Tartaria minori Taurica chersonesus est, Ponto Euxino undique, & Palude mæotide

feram gentem, uti Dianæ hospites immolarentur: id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Esum, atque Teutatem b humano cruore placabant.

Nec

---

tide cincta; nisi quod Paludem inter & Pontum, Bosphorus Cimmerius excurrit. Scythæ aliquando, nunc Tartari Terram incolunt, quos Dianam Tauricam hospitum sanguine placasse, Juvenal. Satyr. xv., Prudentius lib. contra Symmac. Minuc. Felix. c.xxx. aliique passim testantur; Prudentius autem authorem barbari hujusce moris Thoantem regem fuisse dicit. Ovidius, qui haud procul exulabat in Urbe Tomitana, hæc l.iv. Trist. El.4. refert.

Nec procul a nobis locus est, ubi Taurica dira
Cæde pharetratæ pascitur ara Deæ.
Hæc prius, ut memorant, non invidiosa nefandis;
Nec cupienda bonis, regna Thoantis erant.

Ibi mactandus jam jam erat Orestes Agamemnonis filius, qui ob interfectam matrem furiis actus in Tauricam regionem pervenerat una cum Pylade fidissimo sibi familiari, ac comite; nisi Iphigenia Soror ejus, quæ Sacerdos Dianæ erat, fratre cognito, ambos liberasset, & secum Ariciam usque Sanguinarium Simulacrum fugientes asportassent. Vide Servium ad Virg. l.11. æneid. v.116. totam fabulam narrantem. Item l.iii. 331., & l.vi. v.136.

b *Galli Esum, atque Teutatem.* Apposite de utroque Lucanus l.i. Pharſ. 144.

Et quibus immitis placatur Sanguine diro.
Teutates, horrensque feris Altaribus Esus.
Et Tauris Scythiæ non mitior ara Dianæ.

Non

Non autem cum Cellario ad Cæsar. l. IV. Bell. Gallici c. XVI. Esum esse Martem, Teuthatem autem Mercurium. Vide diss. XXII. c. IV.

 3.

Nec Latini quidem hujus immanitatis expertes fuerunt, siquidem Latialis Jupiter [a] etiam nunc sanguine colitur humano.

a *Latialis Jupiter*. Qui etiam Latiaris dicitur, ut apud Tacitum l. IV. ann. c. 68., & 69. ubi *Latiaris* appellatur Latinius, Prætura functus. Erravit heic Cellarius, cui visum est hocce Sacrificium fieri in Amphitheatrali munere, auspicandi caussa; ideoque noxios, & damnatos homines mactari victimarum loco consuevisse. Nam Dionysio Halicarnasseo Rom. Ant. l. I. teste, inhumanum illud Sacrificium in Monte Albano a Tarquinio superbo fuerat institutum.

 4.

Quid ab his boni precatur, quibus sic sacrificant? Aut quid tales dii hominibus præstare possunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non est adeo mirandum [a], quo-

a *Sed de Barbaris non est adeo mirandum* . . . *Nostri vero* . . . En tibi locus manifestus, quo Lactantium non Afrum, sed Italum cognoscas authorem; ipse enim heic quatuor diversarum nationum Po-

quorum religio cum moribus congruit. Nostri vero, qui ſemper manſuetudinis, & humanitatis gloriam ſibi vendicarunt: nonne ſacrilegis his ſacris immaniores reperiuntur?

Populis recenſitis, eos diſtinguit, antiquorum more, in barbaros ſcilicet extraneos, & in ſuos, nempe Conterraneos: dicens de Barbaris non eſt mirandum, quia mores habent religioni ſanguinariæ congruentes; ſed potius mirandum eſſe de noſtris Italis, Latinis, atque Romanis, qui præ cæteris manſuetudinis, & humanitatis gloriam ſibi vendicarunt, qui bonarum artium ſtudiis à Numæ temporibus expoliti adeo ſecutis temporibus præcellebant; & tamen antiquo, & quidem in Latio, hocce Sacrificii genere Saturnus placabatur, & Latialis Jupiter etiam ibidem ſanguine colebatur humano. Quid clarius deſiderari poterat ab eo, qui Patriam aperte indicare voluiſſet?

5.

Hi enim potius ſcelerati ſunt habendi, qui, quum ſint liberalium diſciplinarum ſtudiis expoliti, ab humanitate deſciſcunt, quam qui rudes, & imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur.

6.

Apparet tamen, antiquum eſſe hunc immolandorum hominum ritum: ſiquidem Satur-

turnus in Latio eodem genere sacrificii cultus est, non quidem ut homo ad aram immolaretur, sed uti [a] in Tyberim de ponte Mulvio mitteretur.

a *Sed ut in Tyberim de Ponte Mulvio mitteretur.* De hac historia disservimus diss.xxvii. cap.viii.

 7.

Quod ex responso quodam factitatum, Varro author est: cujus responsi ultimus versus est talis.

Καὶ κεφαλὰς ἁ Ἅδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

a Al. diversimode legunt. Vide in diss. ubi supra.

 8.

Quod quia videtur ambiguum: & fax illi, & homo jaci solet. Verum id genus sacrificii ab Hercule, cum ex Hispania rediret, dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente, ut pro veris hominibus imagines jacerentur ex scirpo: ut Ovid. in Fastis docet [a]:

Do-

a *Ut Ovidius in fastis docet.* At Ovidius iis carminibus, quæ a Lactantio referuntur, hocce disticon ex Oraculo præponit.

Falcifero libata seni duo corpora Gentes,

Mit-

Donec in hæc venit Tirynthius arva, quotannis,
Tristia Leucadio sacra peracta modo.
Illum straminneos in aquam misisse Quirites.
Herculis exemplo corpora falsa jaci b.

Mittite; quæ Tuscis excipiantur aquis.

b *Jaci* Al. *jace*; nam *i* apponitur pro *e* eadem manu.

9.

Hæc sacra Vestales virgines faciunt: ut ait idem:

Tum quoque priscorum virgo simulachra virorum
Mittere roboreo scirpea ponte solet.

Nam de infantibus a qui eidem Saturno immolabantur propter odium Jovis, quid dicam, non invenio.

a *Nam de Infantibus* &c. Saturnus, qui Græcis Κρόνος, cum Hebræorum Molock aras communes habuisse, & nefanda illa Sacra, ut bene vidit Seldenus, e Syria in Europam migrasse videntur; nam de Poenis inquit Ennius apud Festum Marcellum.

Ille suos Divis mos Sacrificare puellos.

Addit his Plutarchus, quod qui liberis carebent, a pauperibus sibi eos pretio comparabant ad sacrificandum, & ex Tertulliano in Apol. cap. 9. Scimus morem hunc penes Afros palam agitatum esse usque ad proconsulatum Tiberii Cæsaris. Quæ

 10.

Tam barbaros, tam immanes fuisse homines, ut parricidium suum, id est tetrum, atque execrabile humano generi facinus sacrificium vocarent: quum teneras, atque innocentes animas, quæ maxime est ætas parentibus dulcior [a], sine ullo respectu [b] pietatis extinguerent, immanitatemque omnium bestiarum, quæ tamen foetus suos amant, feritate superarent.

a *Quæ maxime est ætas Parentibus dulcior*. Singularis constructio, inquiunt aliqui penes Bunem. *maxime*. *Dulcior pro maxime dulcis*; Sed ipse est, qui male construit; nam Lactantius ibi intelligit, Filios esse semper Parentibus amabiles; sed maxime in illa ætate, in qua propter teneritudinem, & innocentiam solent eis esse chariores.

b *Sine ullo respectu pietatis*. Scil. *amoris* inquit Bunem, sed male, pietas enim est virtus illa, quæ respicit proprium sanguinem, & a Deo præcipitur. *Sanguinem tuum ne despexeris*.

 11.

O dementiam insanabilem! quid illis isti Dii amplius facere possent, si essent iratissimi, quam faciunt? quum suos cultores parricidiis inquinant, orbitate mactant [a], humanis sensibus spoliant?

Quid

a *Orbitate Mactant*. Al. *Orbitatibus*.

Pe-

 12.

Quid poteſt eſſe his hominibus ſancti? Aut quid in profanis locis facient, qui inter aras deorum ſumma ſcelera committunt?

 13.

Peſcennius Feſtus [a] in libris hiſtoriarum per ſaturam [b] refert, Carthaginienſes Saturno humanas hoſtias ſolitos immolare: & cum victi eſſent ab Agathocle rege Siculorum, iratum ſibi Deum putaviſſe: itaque, ut diligentius piacula ſolverent, ducentos nobilium filios immolaſſe.

a *Peſcennius Feſtus*. Langlet ait heic: *De hoc nil legitur apud Authores, ne quidem apud G. Gyraldum, unde lectio hæc apud multos habetur ſuſpecta*. Vide de eo diſſ. XL. cap. XXII. §. XIX.

b *Per ſaturam* Al. *per ſatyram*.

 14.

Tantum relligio potuit ſuadere malorum, *

Quæ peperit ſæpe ſceleroſa, atque impia facta *

X Cui

* Lucr. l. 1. v. 102.

* Idem l. 1. v. 84. Prima, & tertia vox eſt Lucretii.

Aga-

 15.

Cui ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant? quum tantam partem civitatis occiderent, quantam fortasse nec Agathocles a victor occiderat.

a. *Agathocles*. Ex Patre figulos in Sicilia olym. CXIII. an. 3. natus, Adolescentiæ, quam nefandorum vitiorum fœce inquinaverat, annos egressus, latro, pirata, miles, & exul fuit apud Murgantinos, qui Syracusanorum odio eum primum Prætorem, mox Ducem crearunt. Hic contra Syracusanus pugnans, Civitate illorum occupata proditore Hamilcare, Senatum per fraudem convocatum sexcentorum pene virorum, se insidiis appeti simulans, a suis obtruncari jubet; ac finitimis omnibus, dolis, vi ac sævitia subactis, Siciliæ Tyrannus efficitur, & priori Dionysio successit. Postquam bis Karthaginenses vicerat; ab eis tandem, tertio commisso prælio victus, Brutios fatigare cæpit, a quibus tamen quum nihil impetrare posset tandem moritur olym. CXXV. an. I. ex Just. l. XXII., & XXIII.

 16.

Ab isto genere sacrorum non minoris insaniæ judicanda sunt publica illa sacra, quorum alia sunt Matris Deum a, in quibus homines suis

a *Matris Deum*. Scil. ut supra diximus *Rheam*, seu *Cybelem*; *Berecinthiam* &c. de Sacrificio, quod ei

suis ipsi virilibus litant: amputato enim sexu nec viros se, nec fœminas faciunt. Alia Virtutis, quam [b] eandem Bellonam vocant: in quibus ipsi sacerdotes [c] non alieno, sed suo cruore sacrificant.

X 2 Se-

ei Galli quondam facere consueverant, jam diximus ad cap. XVII. Si plura cupis Vide Prudent. in Roman. August. de Civit. Dei l. VII. cap. 6.; Tatianum contra Gentes. Tertull. in Apologet. c. 9. ac 24. aliosque apud Comm. ibidem.

b *Alia virtutis. quam eandem Bellonam appellant.* Virtus, ut *viri vis a virilitate*, quæ etiam Ἐνυὼ Græcis, *fortis* Sabinis, Romanis Bellorum Dea erat, ante cujus templum stabat Columella, quæ bellica vocabatur, supra quam hastam jaciebant, quum Bellum indicebatur, ex Festo. De ea plura ad cap. XXIII. Epitom.

c *Ipsi Sacerdotes.* Tertullianus Apol. c. 9., & 24. sicuti & Minutius Felix idem habent, nisi quod Lactantius heic dicit, hos sanguinem fundere sectis humeris, & Tertullianus *de femore*. Intellige tamen de toto corpore: nam furentes districtis gladiis se se indiscriminatim cruentabant. Ex Ælio Lampridio in Commodo colligitur, Bellonæ servientes vere execare brachium consuevisse studio crudelitatis. De Sacerdotibus Baal dicitur III. Regum c. VIII. v. 28. *Incidebant se juxta ritum suum cultris, & lanceolis donec perfunderentur sanguine.* Apud Turcas morem hunc adhuc vigere in publicis calamitatibus, retulerunt nobis, qui apud ipsos diu versari sunt.

Cur-

 17.

Secti namque humeris, & utraque manu districtos gladios exerentes currunt, efferuntur, insaniunt [a]. Optime igitur Quintilianus in Fanatico [b]: *Istud*, inquit, *si Deus cogit, iratus est* *. Etiam ne hæc sacra sunt?

a *Currunt, efferuntur, insaniunt.* Vellet heic Dempsterus, quem Gallæus sequitur, pro *efferuntur* scribi *efferantur* ab *efferare*; Sed sine codicum authoritate nihil immutandum; tum maxime quando lectionem bonam habemus; bene enim, & latine dicitur *aliquem efferri*, quum vehementiori passione is extimalatur; Cicero de Finib. l.v. c. 10. *iracundia efferuntur, & pro Cælio læsi dolent, irati efferuntur, pugnant lacessiti.*

b *Quintilianus in Fanatico.* De eo Vide diss. XLI. cap. XXII. §. XXXIII.

* Quint. in Fanatico jam deperdito.

 18.

Non satius est pecudum modo [a] vivere, quam deos tam impios, tam profanos, tam sanguinarios colere?

Sed

a *Non satius est pecudum modo.* Al. *non ne pecudum more.*

Isidis

19.

Sed unde isti errores, & hæc tanta flagitia manaverint, suo loco differemus, interim videamus & cætera, quæ carent scelere, ne studio insectandi videamur eligere pejora. Isidis Aegyptia a sacra sunt, quatenus filium parvulum vel perdiderit, vel invenerit.

a *Isidis Ægyptia*. Diximus de ea ad caput xi. sed quia Gyraldus Syntagm. VIII. miratur Lactantium hoc loco filium Isidis Osirim fecisse, quum Plutarcus, & Diodorus, non filium, sed fratrem, ac maritum afferant, necesse est, Authores recensere, quos secutus est id afferendo Lactantius, quod ante me luculenter præstiterunt Isæus num. 170., & Huetius Prop.iv.cap.x. demonstr. Evangelicæ, Vide diss.xxviii. cap.iv. §.i.

20.

Nam primo sacerdotes ejus deglabrato corpore a sua pectora tundunt, lamentantur, sicut ipsa, cum perdidit, fecerat. Deinde

X 3 puer

a *Deglabrato corpore*, Herodotus in Euterpe dicit, tertio quoque die Sacerdotes Ægyptios corpus totum eradere, ne pediculus, vel pilus, aut alia sordes deos colentibus stomachum moveat, & Plutarc. de Iside addit, eosdem Sacerdotes luctus caussa caput deradere, & glabrum totum corpus facere quoties Isidi sacrificant. *Ideo*

puer producitur quasi inventus, & in lætitiam luctus ille mutatur, ideo Lucanus [b]:

. . . . *Nunquamque *satis quæsitus Osiris* [c].

---

b *Ideo Lucanus*. Pro Ovidio Lucanum posuit Lactantius, inquit Isæus, quem cæteri secuti sunt omnes; at ego puto ex deperditis Lucani Poematibus hemistichion hocce esse depromptum; Nam M. Annæus Lucanus Cordubensis, sub Nerone Romanus Eques ac deinde Pisonianæ conjurationis particeps solutis venis, exire vita jussus anno Christi LXV. ætatis suæ XXVII. plurima scripsit, quæ interciderunt; quorum catalogum exhibet Fabricius Bib. lat. l. ii. c. x. n. v. & Nicolaus Antonius Bib. vet. Hispan. l. i. a pag. 42. Non enim credam bis in hoc lapsum fuisse Lactantium, quum paullo infra de iisdem Sacris loquens ait: *quod illum ipsum Poetam minime fugit*, & Carmina Lucani recitat ex lib. ix. Pharsalior. v. 158.

* Ovid. l. 9. Metam. v. 629

c *Nunquamque satis quæsitus Osiris*. A Triphone fratre occisus Osiris, diu a Matre, Sorore, & Sponsa quæsitus, tandem canum sagacitate inventus, monumento conditur. Hinc apud Ægyptios ritus manavit, ut singulis Sacris cum fletu, & ejulatibus amissum Osirim quæsituri prodeant, & mox cum lætitia, tamquam recuperato numine, canentes redeant.

21.

Semper enim perdunt, & semper inveniunt. Refertur ergo in sacris imago rei, quæ vere gesta est, quæ profecto, si quid sapimus,

mus, declarat mortalem mulierem fuisse, ac pene orbam, nisi unicum reperisset; quod illum ipsum poetam minime fugit, apud quem Pompejus adolescens, morte patris audita, hæc loquitur:

Evolvam busto jam numen gentibus
Isim,
Et tectum lino spargam per vulgus
Osirim.

 22.

Hic est Osiris, quem Serapim, & Serapidem vulgus appellat. Solent enim mortuis consecratis nomina immutari, credo, nequis putet eos homines fuisse.

 23.

Nam, & Romulus [a] post mortem Quirinus dictus est, & Leda Nemesis [b], & Cir-

X 4   ce

a *Nam & Romulus*. De eo jam satis, superque diximus ad cap.viii. Adde Florum l.i. cap.i. *Quirinum in cælo vocari placitum Diis.*

b *Et Leda Nemesis.* Hyginus in Astron.c.viii.fabulam narrat, qua Jupiter Nemesim sub Oloris forma compressit, & ovum enixa, a Mercurio Spartam delatum esse, & Ledæ sedenti in gremium projecisse, ex quo Helena, mulierum pulcherrima nata sit; sed Virgil., ut vult Scaliger, vel quisquis sit author antiquus, atque expoli-

ce Marica *c* : & Ino , postquam se præcipitavit *d* in mare , Leucothea , materque Matuta

politus Poematis , cui titulus est *Ciris* cum Lactantio sensit v. 440.

Ciris Amycleo formosior arsere Ledæ .

Et Paraphrastes Germanici in Cygno , & Pausanias in Atticis .

c *Et Circe Marica*. Ms. Bon. Codex habet *Marigica* , Circes solis , & Perseidis filia , ut inquit Hyginus in Præfat. quum Claucum primo , deinde Ulyssem , a quo & decepta fuit , adamasset , idem dicit author , potione data homines in feras bestias commutabat . fab. cxx. Eam Maricam dictam fuisse , Servius testatur ad Virg. l.xii. v. 164. ubi quum Poeta dixisset de Latino Romanorum Rege *solis Avi specimen* annotavit , *ut etiam* in vii. diximus , secundum Hesiodum in θεολογία , Ulyssis , & Circes filius fuit Latinus , & Circen. , *multi etiam Maricam dicunt* .

d *Ino , postquam se præcipitavit* . Hyginus Fabula ii. rem sic narrat . Ino Cadmi , & Harmoniæ filia , quum Phrixum , & Hellen , ex Nebula natos interficere voluisset , & Delphicum Oraculum eorum sacrificium imperasse mentiretur , Athas Rex facinore cognito , uxorem suam Inoum , & filium ejus Melicerten Phrixo dedit necándos . Sed Liber Caliginem injecit , & nutricem suam morti subtraxit ; non autem omnino a morte eripuit , nam illa cum filio in mare se præcipitavit ; eam ergo Liber *Leucotheam appellari voluit* , *nos* , inquit author , *Matutam dicimus* ; *Melicerten autem Deum Palæmonem , quem Portunnum dicimus* .

Polæ-

tuta, & Melicertes filius ejus Palæmon, atque Portunnus [e].

e *Palæmon, atque Portunnus*. A Portubus dictus est, quibus ipsum præesse putabant Navigantes, & juxta Var. l.v. LL. habebat Romæ suas ædes, & Sacra; quæ *Portunnalia dicta sunt a Portunno, cui eo die ædes in Portu Tyberino facta, & feriæ institutæ*.

24.

Sacra vero Cereris Eleusinæ [a], non sunt his dissimilia. Nam sicut ibi Osiris puer planctu matris inquiritur: ita hic ad incestum

a *Sacra vero Cereris Eleusinæ*. Ad cap. XVIII. diximus, quæ Cereri, & Baccho erant communia, nunc de Sacris, quæ in ejus memoriam celebrabantur, quibus *Eleusinia* nomen erat ab Eleusi urbe in Græcia proprie dicta, sive in Hellade, prope Megaram, ubi Cereris Fanum erat longe lateque celeberrimum, ipsa Urbs Cereri dicata fuerat. In ea Sacra illa fiebant exclusis profanis. Eadem Athenis quoque magno concursu, & celebritate, ubi Matronæ in curribus per Jocum sibi mutuo, & libere conviciari solebant, ut inde ortum sit proverbium *de Plaustro loqui*, id est, libere unumquemque reprehendere. Hæc Sacra, alia magna, alia parva dicebantur, nec poterat aliquis ad secunda admitti nisi in primis fuisset initiatus, & porcam noctu obtulisset myrtea corona redimitus, ea conditiones, ut vestem, qua tunc erat vestitus numquam deponeret, nisi quum detrita, & lacera Cereri,

stum patrui matrimonium rapta Proserpina *b*: quam quia facibus ex Aetnæ vertice accensis quæsisse in Sicilia Ceres dicitur: icc irco sacra ejus ardentium tedarum jactatione celebrantur. Apud Lampsacum *c* litabilis victima est asellus *d*.

Cujus

ri, ac Proserpinæ offerret. Novem dierum spatio durasse inquit Meursius ad Arnob. l. v., quem consule si plura cupis.

b *Proserpina*. Jovis, & Cereris filia, quam cum Parentes denegassent Plutoni patruo, qui eam in conjugium sibi dari efflagitaverat, is eam rapuit dum flores cum Venere, Minerva, ac Diana legebat circa Ætnæ Montis cacumen, per cujus voraginem ad Tartareum solium eam deduxit. Ceres mater ejus illam postquam per diem integrum quæsierat, accensis in igne Ætneo duabus pinis, utitur eis pro lampade:

Hinc Cereri Sacris nunc quoque teda datur.

ut habet Ovidius in Fastis l. iv., in quo & fabulam, & Sacra Eleusinia, & etiam quæ Romæ in honorem Cereris fiebant, eleganter describit de more.

c *Apud Lampsacum*. In Chersoneso, quam Traciæ vocant, ut supra diximus, Lampsacus Urbs est una ex tribus illis, quas Persarum Rex Temistocli donavit, unde vinum sumeret.

d *Priapo litabilis victima Asellus*. Bon. *litabis*. Al. *lætabilis* Gronovio *habilis*. De hac Fabula iisque Sacris idem Lactantius Ovidium dat Authorem, quem consule l. 1. Fastorum a v. 423. ubi pro Vesta Lotidem Nympham reperies quamvis l. vi. v. 335. idem dicat de Vesta; in quorum primo loco dicitur:

Morte

Morte dedit pœnas author clamoris, & hinc est
Hellespontiaco victima grata Deo.

qui vocatur

. . . *Ruber hortorum deus, & tutela.*

in VI. autem ubi appellatur

. . . *Ruber hortorum custos.*

sic dicitur:

Lampsacus hoc animal solita est mactare Priapo;
Apta Asini flammis indicis exta damus.

 25.

Cujus sacrificii ratio in Fastis hæc redditur: quum dii omnes ad festum Matris magnæ convenissent, epulisque satiati, noctem lusibus ducerent: quievisse humi Vestam, somnumque cepisse: ibi Priapum somno ejus, ac pudicitiæ insidiatum: sed illam intempestivo clamore aselli, quo Silenus vehebatur [a], excitatam, libidinem vero insidiatoris esse deceptam [b]:

Hac

a *Silenus vehebatur.* De eo vide diss. xxvii. cap. v. §. xix.

b *Esse deceptam.* Al. *detectam*; sed melior nostra lectio est; nam *decipere* proprie idem valet, ac *deludere*.

 26.

Hac de causa Lampsacenos asellum Priapo, quasi in ultionem, mactare consuevisse: apud Romanos vero eundem Vestalibus sacris in honorem pudicitiæ conservatæ panibus coronari [a].

a *Panibus coronari*: Is. Casaubonus apud Gallæum refert: hujusmodi panes variis esse fictos figuris, & coronæ speciem representasse. Ovidius in Fastis l.VI. de Asello.

Quem tu diva Memor de pane monilibus ornas;
Cessat opus: vacuæ conticuere molæ.

Nam feriare Molitores, Pistoresque ea die debebant.

 27.

Quid turpius? quid flagitiosius, quam si Vesta beneficio asini virgo est? At poeta fabulam finxit.

 28.

Num ergo illud est verius, quod referunt, qui φαινόμενα [a] conscripserunt? quum de duabus

a *Φαινόμενα conscripserunt*. Phænomenon proprie id, quod noviter apparet significat; præcipue tamen a quibusdam vox ista usurpata est pro Cælestibus signis sibi invicem in hemisphærio succedentibus; quam.

bus cancri ſtellis [b] loquuntur, quas Græci ὄνους vocant, aſellos fuiſſe, qui Liberum patrem tranſvexerint, quum amnem tranſire non poſſet: quorum alteri hoc præmium dederit, ut humana voce loqueretur: itaque inter eum, Priapumque ortum eſſe certamen de

quamvis hodie nihil frequentius apud Phyſicos, Chimicos, Medicos, quam Phænomeni vocabulum audiatur ad ea, quæ nec ipſi intelligunt explicanda, ut a qualitatibus Peripateticorum, ſub nominis umbra ſe tueantur, videanturque cum Carteſianis, ac Nevvthonianis abhorrere. Expecto ut Muliones, Salarii, aliique id generis homines vocabulum iſtud uſurpent.

b *Quum de duabus Cancri ſtellis.* Hyginus in Poet. Aſtron. c. XXIII. ait in ejus deformationis parte ſunt quidam qui Aſini appellantur, a Libero in teſta Cancri duabus ſtellis figurati; liber enim a Junone furore objecto, dicitur mente captus fugiſſe per Theſprotiam, cogitans ad Jovis Dodonæi templum pervenire unde peteret reſponſum, quo facilius ad priſtinum, ſtatum mentis perveniret: ſed quum veniſſet ad quandam paludem magnam, quam tranſire non poſſet, e duabus Aſellis, obviis factis, unum prehendit, & ita ab eo eſt tranſuectus, ut omnino aquam non tetigerit. Itaque quum veniſſet ad Templum Jovis Dodonæi, ſtatim dicitur furore liberatus, & Aſellis gratiam retuliſſe, & inter aſtra eos collocaſſe. Confer. Arat. p.113. edit. Lond. Eratoſth. c.ii. Sch. Germ. Ibidem. Ii enim ſunt, qui de Phænomenis ſcripſerunt:

De

de obſceni [c] magnitudine : Priapum victum, & iterum intereniiſſe victorem [d].

c *De obſcæni*. Al: *De membri obſceni*, ſed additum gloſſama eſt.

d *Et iterum interemiſſe victorem*. Al. *iratum*. Etſi non conſtaſſet, ut de facto conſtare vidimus ex Ovidii Carmine, Aſellum a Priapo prius fuiſſe occiſum. *Morte dedit pœnas*; Al. ablata copula legunt : *elatum*, nempe Aſellum ob victoria m de Priapo relatam. Fortaſſe non male.

29.

Hoc vero multo magis ineptum eſt, ſed poetis licet quicquid velint. Non excutio tam deforme myſterium, nec Priapum denudo [a], ne appareat riſu dignum. Finxerunt hæc ſane poetæ : ſed neceſſe eſt, alicujus majoris turpitudinis tegendæ gratia ficta ſint.

a Vide diſſ. xxvii. cap. v. §. xviii.

30.

Quæ ſit [a] ergo quæramus. At ea profecto manifeſta eſt. Nam ſicut Lunæ taurus [b] macta-

a *Quæ ſit* Al. *quæ ſint*. male; ſequitur enim *manifeſta eſt*.

b *Lunæ taurus mactatur*. Taurum Dianæ mactare ſo-

ctatur, quia similiter habet cornua, &

Placat equo Persis [c] *radiis Hyperiona cinctum*,

Ne detur celeri victima tarda Deo:

Ita in hoc, quia magnitudo membri virilis enormis est, non potuit ei monstro aptior victima reperiri, quam quæ ipsum, cui mactatur, possit imitari.

solitos Ethnicos fuisse numquam me legisse memini; sed vide diss. xxvii. cap. vii.

c *Et Placat equo Persis*. Phæbo enim, qui junctis ad Currum equis celerrimum cursum peragere Persæ authumabant, Equorum Sacrificia, tamquam gratissima, peragebant.

31.

Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi, Herculis sacra sunt, quorum a cæteris longe diversus est ritus, siquidem εὐφημία [a] (ut Græci appellant) sed maledictis, & execratio-

a *Siquidem εὐφημία*. *Eúphemia* latinis characteribus scribitur in nostro Cod., & proprie laudes, & verba honorifica, quæ in Sacris dicebant, & canebant Ethnici juxta ea quæ habet Ovidius Fast. 1. v. 72.

Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

Rhodus autem opulenta olim Insula, Doridis, ac Lyciæ litoribus objacens, in qua Lindus, hodie, Lindo, Urbs est, ex quo oriundus fuit Cleobulus, qui unus est ex septem Græciæ sapientibus.

Male.

tione *b* celebrantur : eaque pro violatis habent, si quando inter solemnes ritus vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum *d*.

b *Maledictis, & execratione*. Idem diximus in Sacris Cereris Eleusinæ agitatum a Mationis, quæ curribus invicem obviabant, sed ratione diversa! nam ut Diodorus narrat l.vi.c.2. turpiloquio invicem uti consuevere in Cerealibus, *ut Deæ Dolor ex filiæ raptu conceptus, risu & verborum scurrilitate mitigaretur*. In illis vero ex animo Herculi maledicta dicebantur.

c *Imprudenti alicui* Al. impudenti *male*.

d *Exciderit bonum verbum*. Virg. l. 11. æn. v. 658.

Tantumque nefas patrio excidit ore.

 32.

Cujus rei hæc ratio redditur, si tamen ulla esse in rebus vanissimis potest.

 33.

Hercules, cum eo delatus esset, famemque pateretur : aratorem quendam aspexit operantem *a*, ab eoque petere cœpit, ut sibi unum

a *Aratorem quemdam conspexit operantem*. Etsi opus pro Agri cultura eleganter sumatur juxta illud Tibulli l.1. El.x. v.8.

Et durum terræ Rusticus urget opus.

tamen inquit Bunem. hoc sensu rarius verbum *operari*

unum bovem venderet. Enim vero ille negavit fieri posse, quod spes sua omnis colendæ terræ duobus illis juvencis [b] niteretur.

ri usurpatur; sed Plinio usitatum. l. 11. c. 10.. *Adolescentiores ad opera exeunt, & supradicta convehunt. Seniores domi operantur.* &c. & alibi sæpe.

b *Duobus illis juvencis* Al. *jumentis*, quod quum non placeret Fulvio Ursino, nec veram aliunde haberet lectionem, ait: videtur legendum: *quia spes sua omnis Bobus illis niteretur: nam illud JUMENTIS ab expositoribus additum videtur*. Rocca nobiscum legit; nec meliores discrepant.

34.

Hercules solita violentia usus, quia unum accipere non potuit, utrumque sustulit. At ille infelix, quum boves suos mactari videret, injuriam suam maledictis ultus est.

35.

Quod homini eleganti, & urbano [a] gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumque alienos boves devorat: illum sibi amarissime convitiantem, cum risu, & cachinnis audiebat.

a *Homini eleganti, & Urbano.* Ironice dicta de homine intemperanti, atque impudenti, qualis erat Hercules.

36.

Sed poſtquam Herculi divinos honores ob admirationem virtutis deferri placuit : a civibus ei ara poſita eſt , quam de facto Buzygon nominavit [a] : ad quam duo juncti boves immolarentur , ſicut illi , quos abſtulerat aratori : eumque ipſum ſibi conſtituit ſacerdotem , ac præcepit , ut iiſdem maledictis ſemper in celebrandis ſacrificiis uteretur , quod negaret , ſe unquam epulatum eſſe jucundius [b] .

a *Quam de facto Buzygon nominavit* . Sic latinis litteris, ut in cod. Bon. ſcribo pro *Bizicon* , quod alii habent , nam Græce Βούζυγον dicitur .

b *Quod negaret, ſe umquam epulatum eſſe jucundius* Sic Cic. l.4. Tuſcul. quæſt., *negavit umquam , ſe bibiſſe jucundius* .

37.

Hæc jam non ſacra ſunt , ſed ſacrilegia , in quibus id ſanctum ducitur , quod in aliis ſi fiat , etiam ſeveriſſime vindicatur .

38.

Ipſius autem Cretici Jovis ſacra quid aliud quam quomodo ſit aut ſubtractus patri,aut nutritus,

tritus, ostendunt? Capella est Amaltheæ nymphæ [a],

. . . . . Illa [b] putatur *
Nutrix esse Jovis, si vere Juppiter infans
Ubera Cretææ mulsit fidissima capræ:
Sidere, quæ claro gratum testatur alumnum.

---

a *Capella est Amaltheæ Nimphæ*. Aliqui statim addunt. *Quæ uberibus aluit Infantem, de quo Cæsar Germ. in Arateo carmine sic ait*: sed ut glossema reiciendum, quod etiam in suo codice Rocca notaverat. De hac fabula vide diss. XXVII. cap. V. §. XXI.

b *Illa putatur*. Ugo Grotius in sua German. editione Aratei Carminis, a Germanico Cæsare in latinum conversi, legit *una putatur*. De Cæsare Germanico, ac de ejus Scholiaste diximus ad cap. XI. heic de Arato dicamus. Hic Poeta, & Astronomus fuit, natione Græcus, Patria Solensis ex Cilicia, de quo Ovidius Amor. I. Eleg. XV. v. 16.

Cum Sole, & Luna semper Aratus erit.

& Pausanias ait: Antigono, Macedonum Regi, Antagoras Rhodius, & Aratus Solensis, familiares fuere: plurima scripsit vincta numeris oratione, inter quæ Poema, quod non solum Germanicus Cæsar; sed etiam Cicero hexametris latinis, adhuc adolescens, transtulit e Græcis, & inter ejus fragmenta editum legitur.

* Cæsar Germ. Arati Carm.

39.

Hujus capellæ corio usum esse pro scuto

Jovem contra Titanas dimintícantem, Musæus autor est a, unde a poetis Ἀιγίοχος nominatur b.

a *Musæus author est*. Vide, quæ de eo a nobis dicta sunt diss. XL. cap. XXII. §. XXIV.

b *Unde a Poetis αἰγιόχος nominatur*. Aegiochus; dicitur Juppiter, id est ferens scutum; Isque infans, a Capra vectus, in nummo expressus, exhibetur a Spanhenio ad Callim. v. 49.. Homer. Orpheus, & Pindarus sic eum sæpe appellant.

40.

Ita quicquid est gestum in abscondendo puero, id ipsum per imaginem geritur in sacris, sed & matris ejus mysterium idem continet, quod Ovidius * exponit in Fastis:

Ardua jamdudum resonat tinnitibus Ide,
Tutus ut infanti vagiat ore puer.
Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes.
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, priscique manent imitamina facti:
Aera deæ comites, raucaque terga movent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant:
Tibia dat Phrygios, ut dedit ante, modos.

Hanc

* Ovid. in Fast. l. IV. v. 207.

Sal-

41.

Hanc totam opinionem, quasi a poetis fictam Sallustius respuit ᵃ voluitque ingeniose interpretari, cur altores Jovis dicantur Curetes fuisse, & sic ait: *Quia principes, divina intelligendi fuerunt, vetustatem, ut cætera, in majus * componentes, altores Jovis celebravisse*.

a *Sallustius respuit*. De eo vide diss.XL.cap,XXII §.XXXIV.

b *Quia Principes, Divina intelligendi fuerunt, vetustatem, ut cætera in majus componentes* &c. Sic ex nostro Codice Bon. luxata, ac depravata verba restituimus. Fulvius Ursinus. *Vetustatem, & cætera in majus componentem, eos altores Jovi celebravisse &c. Jovi autem pro Jovis positum est*, ut sensus esset; ideo Antiquos celebravisse altores Jovis, quia Principes divina intelligendi fuerunt, componentes vetustatem eorum in majus, ut in cæteris, quæ de eis narrantur, fieri solet. Mirum quam longe in hac expositione ab aliis distamus, sed cuique suam relinquimus, & nostram volentibus exhibemus *in majus* habet idem Sallust. de Bello Jugurtino, & Claud. in Panegirico.

Licet omnia vates
In majus celebrata ferant.
Id est exaggerent, & majora faciant.

* Sallustius in deperditis.

42.

Quantum erraverit homo eruditus, jam

res ipsa declarat: si enim princeps est Jupiter & deorum, & religionum: si ante illum dii nulli colebantur vulgo, quia nondum nati fuerant, qui coluntur: apparet, Curetes ex diverso principes fuisse, divina non intelligendi, per quos error omnis inductus est, & Dei veri memoria sublata.

43.

Ex ipsis itaque mysteriis, & cærimoniis intelligere debuerunt, hominibus se mortuis supplicare.

44.

Non igitur exigo, ut aliquis poetarum fictionibus credat, qui hos mentiri putat, Pontificum ipsorum scripta consideret a, & quic-

a *Pontificum ipsorum scripta consideret*: Ad quæ sæpe etiam S.Justinus M. Athenagoras, & Tertull.Ethnicos provocant, & merito; iis enim cura erat annalium Sacrorum conscribendorum, atque custodiendorum demandata, usque a Numæ temporibus, qui etiam Pontificem Max.creavit teste Sex.Aurel.Vict.de Vir.Ill. c.III. ut infra ad c.XXII. dicemus; etsi post Augustum, munus hocce omnes Imperatores sibi proprium honoris caussa fecissent. Ii habere debebant Juris divini scientiam, vel per se ipsos, vel per amicos, & inferiores Pontifices, administrandam; alias notabantur gravi censura ab omni populo, sicuti contigit Vitellio, qui Maximum

quicquid est literarum ad sacra pertinentium revoluat : plura fortasse, quam nos afferimus, inveniet : ex quibus intelligat, inania, inepta, commentitia esse omnia, quæ pro sanctis habentur.

mum Pontificatum adeptus, omnium humanarum, divinarumque legum, inscius, pari Libertorum, amicorumque socordia, numquam in iis bene institutus, inter alia ejus facinora, illud, ut ait Tacit. Hist. l.111. c. 91. *infausti ominis loco acceptum est quod* ...... *de cæremoniis publicis xv. Kal. Augusti edixisset* ; *antiquitus infausto die, Cremerensi, Alliensique cladibus*. Notandum heic, errare Varronem, aliosque omnes, qui volunt Pontifices dictos esse a Ponte Sublicio, quem ipsi primum construxere, & sæpe postmodum restaurarunt ; nam hoc contigit XL. annos postea quam Numa Pontificem M. constituerat, & longe Numam præcesserunt Pontifices Hebræorum. Rectins ergo Q. Scævola a *posse*, & *facere* deducit: Quasi Pontifex is sit, penes quem summa potestas, Unde Lucan l.1.

Pontifices Sacri, quibus est permissa potestas.

 45.

Si quis autem percepta sapientia deposuerit errorem ; profecto ridebit ineptias hominum pene dementium : illos dico, qui vel inhonesto saltatu tripudiant [a], vel qui nudi

a *Inhonesto saltatu tripudiant*. Isæus heic. *Salios innuit*, *Martis Sacerdotes* quod exscripsit Bunem., & Gal-

uncti, coronati, personati, aut luto obliti currunt.

Gallæus auxit, sed Langlet versibus Virgilianis ex l. viii. æn. 663. contentus fuit:

Hic exultantes Salios, nudosque Lupercos;
Laginerosque apices, & lapsa ancilia Cælo;

ubi notandum erat, quod, teste Servio ibidem, Salii non Martis solum, aut Quirini Sacerdotes erant; sed speciali Jovis tutela gaudebant.

 46.

Quid de scutis jam vetustate putridis a dicam? quæ quum portant, deos ipsos se gestare humeris suis arbitrantur.

Nam

---

a *Quid de scutis jam vetustate putridis.* Nam tempore Numæ Pompilii facta fuerant, quum scilicet dictum esset; cecidisse è Cælo breve, ac rotundum quoddam ancile, de quo Aruspices consulti dixerunt, illic fore Orbis imperium, ubi illud fuisset. Quare Numa arcessito Mamurio, fabro tunc excellenti, multa illi similia fieri imperavit; ne ab hostibus facile posset auferri, atque omnia in Templo Martis appendi jussit, quæ quum in humeris Salii portarent, Deos ipsos se gestare putabant, ut inquit Lactantius, quia quisque, quod sibi contigerat, illud è Cælo delapsum esse autumabat. Vide Plut. in Numa de iis autem Ethnicorum ritibus, ac similibus vide Ovidium in Fastis l. iv. a ṽ. 293. Livium l. x. & Dionys. Halicar. l. vii. & diss. xxvii. cap. viii.

à
Nam

47.

Nam Furius Bibaculus a, inter præcipua pietatis exempla numeratur: qui quum Prætor esset, tamen lictoribus præeuntibus ancile portavit, quum haberet magistratus beneficio, muneris vacationem.

a *Nam Furius Bibaculus*: In nostro Cod. Bon. *vivaculus*. De eo videnda dis. XXVII. cap. VIII.

48.

Non ergo ille Furius, sed plane furiosus fuit, qui Præturam, hoc ministerio se putavit ornare. Merito igitur, quum hæc a viris non imperitis, ac rudibus fiant, Lucretius exclamat *:

O stultas hominum mentes, o pectora cæca!
Qualibus in tenebris vitæ, quantisque periclis
Degitur hoc ævi, quodcunque est.

* Lucret. l. II. ℣. 14.

49.

Quis hæc ludibria non derideat, qui habeat aliquid sanitatis? quum videat homines, velut mente captos, ea serio facere: quæ si quis

quis faciat in lusu nimis lascivus [a] & ineptus esse videatur.

a *Nimis lascivus*. Al. *lascivius*. Al. *minus lascivius* Al. *minus sanus*: Nostram lectionem adoptavit Thomasius; perperam tamen putans *lasciviæ* verbum non congruere cum iis, quæ de Bibaculo dixerat Lactantius, quasi de solo libidinis vitio dici possit, de quo eum redarguit Isæus, aliiqui post ipsum. Fulvius Ursinus: ait quum in veteri Cod. sit: *minus lascivus*, quidam, aliis libris adducti, existimarunt legendum, *minus sanus*; sed nihil mutandum; nam lascivia hujusmodi minime ad libidinem pertinet; quo sensu Cicero hoc nomen usurpavit in lib. de finib. *quum*, inquit *bilaritas lascivia*, *risus* & lib. de divin. *Achivi ita ab Ilio profecti sunt*, *ut profectione læti Piscium lasciviam intuerentur*. Sic Varro dixit in Libro de re rustica: *Prætereuntes lascivi non metuent facem ardentem*. Sic etiam alii usurpant, quos longum esset recensere; hoc autem præstitit Bunem:

CAP. XXII.

Seg. I.

HArum vanitatum, apud Romanos author & constitutor Sabinus ille rex [a] fuit, qui maxime animos hominum rudes, atque imperi-

a *Sabinus ille Rex* Scil. Pompilius Pomponis filius, Curibus Sabinorum Oppido, natus, qui quum Romam accitus, addicentibus avibus pervenisset, ut Populum bello, assuetum, freno aliquo regeret, plurima religionis sacra excogitavit, legesque nonnullas paulatim tulit, qui-

peritos, novis superstitionibus implicavit; quod ut faceret aliqua cum authoritate, simulavit cum dea Egeria nocturnos se habere congressus.

quibus, ut vim, potestatemque conciliaret, Populo satis imperito imposuit, eas se accepisse ab Egeria Nympha, cum qua, tamquam cum uxore, nocturnos se habere congressus simulabat. Hunc nec primum fuisse, nec ultimum fore, qui hujusmodi technis plebem naso, ut ajunt, trahere valuerit, abunde, & fortasse liberius, ostendit Gruterus in dissert. Livianis. Nec desunt libere cogitantes, qui Moysen hujus politicæ artis authorem insimulent, divina Sacrarum literarum authoritate posthabita. Adversus eos disputavimus diss. XXIX; cap. I. §. VII.

 2.

Erat quædam spelunca peropaca in nemore Aricino [a], unde rivus perenni fonte manabat, huc remotis arbitris, se inferre consueverat, ut mentiri posset, monitu Deæ conju-

a *In Monte Aricino* Huic monti nomen dedit Ariciæ Oppidum, hodie Romanis: *la Riccia*, quæ in via Appia ad XVI. ab urbe lapidem sita est, prope Arcem Gandulphi. In ejus agro erat nemus Dianæ sacrum, ibidemque colebatur simulacrum illud, quod ex Taurica illuc diximus Iphigeniam asportasse. A Numæ autem temporibus dicebatur Egerium, ab Egeria ista, quam Numæ conjugem veteres Romani crediderunt.

Dea

conjugis *b* ea sacra populo se tradere, quæ acceptissima diis essent.

b *Deæ conjugis*: Paganinus Gaudentius in add. Critic. ad cap. XXVIII. tom. 3. Thes. Juv. *Mire*, inquit, *de Egeria* (*eam vocant*, & *uxorem*, & *Nympham*, *quasi Nymphæ possint esse mortalium conjuges*) sed mirabilius quod Ethnici hæc nimia superstitione jactarent, & incredibili pene simplicitate sibi persuaderent; verum Livius, Ovidius; Aurel. Victor, aliique, eam non uxorem; sed Numæ conjugem appellant, Egeriam autem dictam esse ab *egerendo*, cui prægnantes sacrificabant, *ut uterum facilius egererent*, ait Festus. De ea ab omnibus tam Latinis, quam Græcis scriptoribus plura scribuntur; ubi de Romanorum sacris, aut Imperio sermo est.

 3.

Videlicet astutiam Minois voluit *a* imitari, qui se in antrum Jovis recondebat, & ibi diu moratus, leges, tanquam sibi a Jove traditas

a *Astutiam Minois voluit imitari*: Plato Dialogum edidit MINOS inscriptum, ubi legimus eum novem annis Jovem, ut sophistam audivisse, imo & Jovis filium ex Europa, eum appellat Hyginus Fab. XLI; quamvis nonnulli affirment patrem suum fuisse Xantem Cretensium Regem, cui in Regno successit. Aristoteles lib. 1. Politicorum narrat, qua arte usus, Cretensibus leges dederit primus, & quomodo in Siciliam Dædalum persequens, prope urbem, quam Camerinam vocant, a Cocali regis filiabus, quum in balneo lavaretur, interfectus sit, & apud Inferos Animarum ju-

ditas, afferebat: ut homines ad parendum non modo imperio, sed etiam religione constringeret.

judex factus fuerit; unde Virgilius L. vi. æn. ℣. 432.
Quæsitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque, & crimina discit.

 4.

Nec difficile sane fuit persuadere pastoribus. Itaque Pontifices *a*, Flamines *b*, Salios,

a *Flamines*. Quasi *Filamines* a filo lanæ in pilei cacumine ab eis lato. Quidam, ut supra notavimus, primam Flaminum institutionem ad Romolum referunt, Livio tamen reclamamente, & Sexto Aur. Vict. ubi supra. Anna Tanaquilli mavult Flamines dictos esse a filo, quo caput cingebant, vel a FLAMMEO, quod est genus quoddam tegminis, quo caput tegebant. At puto hanc signorum differtiam, etiam eorum varietatem designasse, quum in numismatibus, ac in lapidibus hæc tria distincta signa jam animadverterim. De iis alia diximus ad cap.xx.

b *Salios*. Cap. Superiori notavimus hos fuisse Martis, & Romuli Sacerdotes, qui in tutela Jovis erant. Eos a saliendo dictos putat Machanæus ex nominis etymologia, additque: *Noster autem Martinus Salius ad verum Christum Salit*. At Festus, *quamvis*, inquit dubitari non debeat eos a Saliendo, & saltando esse dictos: *tamen Palemon, ait, Arcada quamdam fuisse nomine Salium, quem Æneas a Mintinea in Italiam dedu-*

lios *c*, Augures *d* creavit, deos per familias descripsit *e*: sic novi populi feroces animos mitigavit, & ad studia pacis a rebus bellicis avocavit. Sed quum alios falleret, seipsum tamen non fefellit.

Nam

---

deduxerit, qui Juvenes Italos Ἐνόπλιον *saltationem docuerit. At Critolaus, Saonem qui ex Samothracia cum Ænea Deos penates Lavinium transtulit, saliare genus, ait, instituisse, a quo Salios appellatos, quibus per omnes dies, ubicumque manent, quia amplæ ponuntur Cænæ, si quæ aliæ magnæ sunt, saliares appellantur.* Erant & Saliæ virgines, quas ex Cincio idem Festus dicit Puellas fuisse conducticias, quæ ad Salios adhiberentur, easque Ælius Stilo scripsit sacrificium facere in Regia cum Pontifice paludatas, cum apicibus in modum Saliorum. Schottus ad suum Victorem cap. III. eos dicit fuisse Herculis Sacerdotes ex æn. l. VIII. ỽ. 185.

Tum Salii ad cantus incensa altaria circum
Populeis adsunt revincti tempora ramis.

Sed scias ideo Herculis Sacerdotes dici, quia Chaldæi Martis stellam, Herculem dicunt, ex Varrone Servius ibidem, ubi & alia quære si lubet.

d *Augures*: Ii dicebantur, qui Avium cantum, volatum, seu quicquid ab illis fieri contigerat, observabant, ut inde futura conjicerent sive ad publica, sive ad privata negotia incohanda, peragenda, seu terminanda. De Augurum Collegio Romæ instituto jam supra diximus; in eo nullus admittebatur, nisi vel generis nobilitas, vel rerum gestarum excellentia, vel summa doctrina, atque experientia eum jam cla-

clarum reddidisset; & mortuo Germanico, qui Imperator, & Augur fuerat, Statutum est, ne alius in locum Germanici, nisi Gentis Juliæ crearetur: ut refert Tac. in ann. l. 11. cap. 83.

e *Deos per familias descripsit*: diu locus iste intellectum meum torsit; videbatur enim nullus inde sensus historiæ consonus erui posse, & jam adoptare cogitaveram eruditam, atque aptissimam ad loci naturam illustrandam Dakerii ad Flor. l. 1. cap. v. conjecturam, qua monet: *Vide an apud Lactantium legendum sit*: ET EOS PER FAMILIAS DESCRIPSIT: relato pronomine EOS ad Salios, Augures &c. At sedulo inspectis Codicibus, & nulla in eis varietate reperta, ad Epitomen studium meum contuli, ut Lactantius Lactantium sanaret; & ut optaveram contigit: Nam ibi legitur cap. XXII. *Deos familiis, gentibusque distribuit*: Ubi quum Pfaffius apposuisset particulam copulantem: *& Deos* Davisius, aliique post ipsum, qui Codicem Taurinensem inspexerunt, eam ex Mss. fide delendam esse jubent. Hinc lectionem retineo, quæ mihi hunc sensum reddit; Numam legibus, Sacerdotibusque constitutis, Deos etiam constituisse colendos; & ne Populus Romanus, qui tunc constabat ex Latinis, Tuscis, Phrygibus, Arcadibus, Vejentibus, Cæninensibus, atque Sabinis, in partes, studio Deorum suorum scinderetur, ita religionibus sociavit, ut, juxta Gentium illarum mores, earundem diis sacra instituerentur, & ex illarum familiis eligerentur suis Diis, ac Deabus Sacerdotes, & ministri; unde in nova Civitate frequens illa Deorum, Dearumque turba extemplo erumpens, feroces animos suo quisque ritu compescuit.

Cor-

 5.

Nam post annos plurimos Cornelio,& Bebio Coss. [a] in agro scribæ Petilii [b] sub Janiculo [c] arcæ duæ lapideæ sunt repertæ a fossoribus [d]: quarum in altera corpus Numæ fuit: in altera septem Latini libri de jure Pontificio: item Græci totidem, de disciplina sapientiæ scripti: quibus religiones non eas modo, quas ipse instituerat, sed omnes præterea dissolvit.

Qua

a *Cornelio, & Bebio Coss.* Plinium l. XIII. c. XIII. & Goltzii fastos secutus, an V. C. hæc contigisse dicendum puto IↃLXXII. nam eo anno P. Cornelius Cethegus, & M. Baebius Pamphilus Coss. processerunt; ut habet Panvin. etiam In Fastis Capitolinis.

b *In agro scribæ Petilii*: Scriba Senatus erat tunc temporis Lucius Petilius, quem, utpote familiarem suum, Q. Petilius Prætor in decuriam legerat, ut ait Livius l. XL. cap. XXIX.

c *In Janiculo*: Unus est ex septem Romanis collibus, nunc *Mons aureus* dicitur cæteris eminentior, non situ solummodo, verum etiam S. Petri Apostolorum Principis Martyrio longe, lateque celeberrimus. Vide diss. XXX. cap. II. §. VIII.

d *Arcæ duæ lapideæ*: Dum cultores agri altius moliuntur terram, inquit Livius, ubi supra, duæ lapideæ arcæ octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ sunt operculis plumbo devinctis. Literis latinis, Græcisque utraque arca inscripta erat; in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, Regem Romanorum sepultum esse, in altera, libros Numæ Pompilii inesse.... quæ titulum sepulti Regis habuerat inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani,

ni, aut ullius rei, per tabem tot annorum omnibus absumptis; in altera duo Fasces candelis involuti septenos habuere libros, non integra modo, sed recentissima specie; septem latini *de jure Pontificio* erant; septem Græci de disciplina Sapientiæ &c.

6.

Qua re ad Senatum delata, decretum est, ut hi libri abolerentur: ita eos Qu. Petilius Prætor Urbanus in [a] concione populi concremavit [b]: insipienter id quidem. Quid enim profuit, libros esse combustos?

Z Quum

a *Petilius Prætor Urbanus*: Sic in nostro Cod. Non enim unus solummodo erat Romæ Prætor, sed alter Urbanus, qui jus in urbe civibus diceret, alter vero qui peregrinis idem præstaret; immo capta Sardinia, aliisque Provinciis, totidem Prætores, quot Provinciæ in ditionem P. R. venerant, creati sunt, partim qui Urbanis rebus, partim qui Provincialibus præessent: ut tradidit Victorinus.

b *In concione Popoli concremavit*. Lectis rerum summis, inquit Livius de Q. Petilio loquens, quum animadvertisset pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petilio dixit, sese eos libros in ignem conjecturum; &c. quod dei de authoritate Patrum factum esse, Livius prosequitur, eosque Libros scriptus fuisse a quodam Terentio addit Sextus Aurel. Vict. lib. 1 1.de V. *Ill.* ubi notat Anna Tanaq. septem latinos libros tantum combustos: septem Græcos magna cura asservatos: quippe de disciplina tantum sapientiæ tractabant. Sed mulier bona erravit; nam Val. Max. l. 1. c. 1. *ait: Libros Græcos, qui aliqua ex parte ad solvendam religionem pertinere existimabantur, L. Petilius Prætor Urbanus* (*pro Qu. posuit L.*) *ex authoritate Senatus per victima-*

Quum hoc ipsum, quod sunt ideo combusti, quia religionibus derogabant, memoriæ sit traditum?

marios igne facto, in conspectu Populi cremavit, & Livius de omnibus indiscriminatim videtur intelligendus. Consule, si lubet, Marcellum Donatum, aliosque Livii Scholiastes, & Plin. l. XIII. cap. 13. qui ex Cassii Heminæ, antiquissimi annalium Scriptoris, historia, rem narrat a Liviana narratione non alienam.

7.

Nemo ergo tunc in Senatu non stultissimus. Potuerunt enim & libri aboleri, & res tamen in memoriam non exire.

8.

Ita dum volunt etiam posteris approbare, quanta pietate defenderint religiones; autoritatem religionum ipsarum, testando minuerunt.

9.

Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit, sic ante Pompilium Faunus in Latio: [a] quia & Saturno

a *Faunus in Latio*; Regem Italiæ tertio loco post Saturnum fuisse, omnes, qui de Origine Romanæ, aut Italæ Gentis loquuntur, disertissime tradunt, & Varro de l. i. lib. LII. a Fando dictum voluit, unde Sex. Aur. Vict. de Org. G. R. c. IV. caussam reddens ait: *Quod Is solet futura præcinere versibus, quos Saturnios dicimus, quod genus metri in vaticinatione Saturnia primum proditum est*, Calpurnius hinc eum canentem inducit Eleg. I. ad Nemes. a ỹ. 33.

Quis

no avo nefaria sacra constituit [b] & Picum patrem inter deos honoravit, [c] & sororem suam Sentam, jam Faunam,[d] eamque coniugem, consecravit, quam Gabius Bassus [e] Fatuam nominatam tradit, quod mulieribus fata canere consuevisset: ut Faunus viris.

Qui juga, qui Sylvas tueor satus æthere Faunus
Hæc populis ventura cano; juvat arbore sacra
Læta patefactis incidere carmina fugis.

b *Saturno avo nefaria sacra constituit*, De quibus cap. præcedenti diximus, & Tertull. in Apol., aliique de Eth. Sacr. agentes, luculenter scripserunt.

c *Picum Patrem inter Deos honoravit*. En ratio quare Saturnum Fauni Avum dixit, quia scl. ut Virg. habet æn. l. VII. ℣. 48.

. . . . *Fauno Picus Pater, Isque parentem*
Te Saturne refert. Tu sanguinis ultimus Author.

& ℣. 171.

Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici
Horrendum Sylvis, & relligione Parentum

Inter quorum effigies fuisse dicuntur

. . . . *Italusque, Paterque Sabinus,*
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque Senex, Janique bifrontis imago,

Picum deinde describens ait:

Ipso quirinali lituo parvaque sedebat
Succinctus trabea, levaque ancile tenebat,
Picus equum domitor, quam capta cupidine conjux
Aurea percussum virga, versumque venenis
Fecit avem Circe. Vide diss. II. §. XVIII.

d *Sentam, jam Fatuam* Al. *Fentejam Fatuam* ***Feunam*** Al. ***Fentem*** Al. ***Fanuam &c.*** Nos primi sic ex Codice nostro antiquissimo restituimus genuinam lectionem, quam partim Sypontino, partim Mss. Codd. de-

debemus, ubi *Sentum* expreſſe legimus, & Perottus in cornuc. Col. mihi 511. vide diſſ.xxvii. c.v. §.iv.

e *Gabius Baſſus*. Al. *C. Baſſus*. Vide diſſ.XL. cap. xxii. §. viii.

 10.

Eandem Varro ſcribit tantæ pudicitiæ fuiſſe, ut nemo eam, quoad vixerit, præter virum ſuum, mas viderit, nec nomen ejus audierit.

 11.

Iccirco illi mulieres in operto [a] ſacrificant, & Bonam deam nominant, & Sex: Clodius [b] in eo libro, quem Græce ſcripſit, refert Fauni hanc uxorem fuiſſe: [c] quæ, quia contra morem, decuſque regium clam vini ollam ebi-

a *In operto*. Al. *in aperto* ſed male; nam hæc Sacra Romæ fiebant in loco à viris remoto, quos nefas erat his intereſſe; Ideoque, ut inviolabilis eſſet conſuetudo, vel in ædibus Conſulum, vel Prætoris, vel etiam Pontificis Max. fiebant, ut Plutarchus, Cæſ.; & Livius tradunt apud Cellarium; Et Fulv. Urſ. ait non eſt cur hæc lectio verbis confirmetur; Nam Cicero pluribus locis obiicit Clodio, illum *in Operto*. Bonæ Deæ fuiſſe.

b *Sextus Clodius*. De eo Svetonius iſt lib. de clar. Rhet., & Cicer. l.iv. ad Attic. Epiſt.xv. ait, *ſed vereor, ne lepore te ſuo detineat diutius Rhetor Clodius, & homo pereruditus, ut ajunt, & nunc quidam deditus Græcis literis*, ubi aliqui legunt *Prætor Clodius*; ſed optime reſtituit Voſſius *Rhetor Clodius*; numquam enim *Prætor fuit*. Vid. Voſſ. & Fabric. de Hiſt. Græcis.

c *Fauni hanc uxorem fuiſſe*. Jam ſupra Lactantius di-

ebiberat [d], & ebria facta erat, virgis myrteis a viro usque ad mortem cæsa, postea vero quum eum facti sui pœniteret, & desiderium ejus ferre non posset: divinum illi honorem detulisse. Iccirco in sacris ejus obvolutam vini amphoram poni.

 12.

Reliquit ergo posteris Faunus quoque non parum erroris, quem tamen prudentes quique perspiciunt.

 13.

Nam Lucilius eorum stultitiam, qui simulachra deos putant esse, deridet his versibus *

Terriculas Lamias,[a] Fauni quas Pompilii que,
Instituere Numæ tremitas, hic omnia ponit.

 Ut

dixerat, hanc Conjugem esse, & Sororem Fauni; nec obest quod Plutarchus eam uxorem dicat Flavii cujusdam Divinatoris; nam etiam Macrobius diversa tradit de ea, ut jam supra vidimus pluribus nominibus, pluribusque muneribus donatam.

d *Clam vini ollam ebiberat*. Hanc lectionem, quæ est omnium Lact. Librorum, tam Mss., quam editorum, contra Meursium, qui *obbam* legendum putavit, vindicabat Isæus; sed dum ad ollam serius attenderet *viri* pro *vini* in sua editione positum perperam esse non vidit.

* Lucil. in Fragm.

a *Terriculas Lamias*. Carmina hæc perperam hactenus varie lecta sunt, & invicem vix duo convenerunt

Ut pueri infantes credunt signa omnia abena
Vivere, & esse homines: & sic [b] *isti omnia ficta*
Vera putant, credunt signis cor inesse in abenis.
Pergula pictorum. Veri nihil. Omnia ficta.

runt in eodem sensu expositores illorum. Ego illa sic restituo partim ex antiquissimo Taurinensi Epit. Cod., partim ex Bon., ut sensus sit. Tu tremitas terriculas Lamias, quas Numæ Pompilii, & Fauni instituerunt? *Hic* (ille scilicet de quo supra dixerat) *ponit omnia*, idest *pingit*, aut *fingit*, ut Horat. L. IV. Od. VIII. v. 6.

Quas aut Parrhasius protulit, aut Scopas.
Hic Saxo, liquidis ille coloribus
Solers nunc hominem ponere, nunc Deum.

b *Sic isti!* Ita legendum puto. Vide ad c. XXII. Epitomes.

 14.

Poeta quidem stultos homines infantibus comparavit: at ego multo imprudenriores esse dico. Illi enim simulachra homines putant esse, hi deos. Illos ætas facit putare quod non est: hos stultitia. Illi utique brevi desinent falli: horum vanitas durat, & semper crescit.

 15.

Sacra Liberi patris [a] primus Orpheus indu-

a *Sacra Liberi Patris.* Arnobius, Augustinus, Tertullianus, cæterique cum Latini, tum Græci gravissimi Scriptores de hujusmodi sceleratissimis, ac vere

duxit in Græciam [d] primusque celebravit in monte Bœotiæ Thebis, [e] ubi Liber natus est, proximo, qui quum frequenter citharæ cantu personaret, Cithæron appellatus est.

re nefandis Sacriis loquuntur, & inter Ethnicos ea describunt Valerius Flaccus L. II. Argonanaut. & Livius, L. XXXIX. cap. 13. ex confessione coram Consule facta ab Hispala, hisce de Sacris a teneris annis initiata.

b *Orpheus induxit in Græciam.* Vide, quæ supra diximus ad cap. v. Seg. 4.

c *In Monte Boetiæ Thebis.* Mons iste Cithæron appellatus, dicitur à Servio esse pars Parnassi, quem ideo dividit in Heliconem Apollini, & Musis Sacrum, & in Cithæronem Baccho dicatum, ubi Trieter ca. & Orphica, seu Bacchanalia celebrantur; nec idem esse cum monte Pierio Thessaliæ finitimo, ubi versatum, ac discerptum tradunt Orpheum fuisse.

16.

Ea sacra etiam nunc Orphica nominantur [a].

a *Ea Sacra etiam nunc Orphica nominantur.* Describuntur hæc Sacra nomine Orgiorum ab Ovidio L. iv. Metamorph statim ab initio, & a Virgilio L. iv. æn. v. v. 517. Vide diss. xxvii. cap. VIII.

17.

In quibus ipse postea dilaceratus, & carptus est, & fuit per eadem fere tempora, quibus Faunus [a], sed quis ætate præcesserit, dubitari potest, siquidem per eosdem annos Latinus, Priamusque regnaverunt, item patres

Z 4

a *Faunus, & Laomedon.* Ille Latini, hic Priami Pater, unde errant, qui pro Faunus, legunt *Picus*, ut bene Isæus, cæterique post ipsum viderunt. *Di-*

tres eorum Faunus, & Laomedon, quo regnante Orpheus cum Argonautis ad Ilienſium litus acceſſit.

 18.

Procedamus igitur ulterius, & quæramus, quis omnino colendorum deorum primus autor extitit.

 19.

Didymus in libris [a] ἐξηγήσεος πινδαρικῆς ait, Meliſſean Cretenſium regem [b] primum diis ſacrificaſſe, ac ritus novos, ſacrorumque pompas introduxiſſe. Hujus duas fuiſſe filias, Amaltheam, [c] & Meliſſam, quæ Jovem puerum caprino lacte, ac melle nutrierunt, unde poetica illa fabula originem ſumpſit, advolaſſe apes, atque os pueri melle complesſe. Meliſſam vero a patre primam ſacerdotem Matri magnæ conſtitutam.

Un-

---

a *Didymus in libris*. Scl. expoſitionis Pyndaricæ ex quo librorum titulo facile colligi poteſt cum Voſſio hunc illum eſſe, cui *Chalcenterus*, id eſt æneis inteſtinis cognomen erat, ex Ammiano Marcel. L.xxii. c.42. & qui floruiſſe dicitur tempore Triumvirorum, & Cæſare dictatore; ut vidit etiam Cellarius. Vide diſſ.XL. cap. 22. ſ. xvii.

b *Meliſſean Cretenſium Regem*. Al. *Meliſſea*. Hygin. fab. xiii. *Parmeniſcus autem* ait, *Meliſſeam quendam fuiſſe Cretæ Regem*. De eo vide diſſ.xxvii. cap.ii. ſ.iii.

c *Amaltheam*, & *Meliſſam*. De iis ſupra diximus ad cap. xxi. quamvis pro *Meliſſa* ibi habeatur *Themis*, vel *Thedmidia*, ut Munkerus habet ad Fabulam CLXXXII. a Hygini. Reliqua leguntur diſſ. xxvii. cap. 11. ſ.v.

Hi-

20.

Unde adhuc ejusdem Matris antistites Melissæ nuncupantur.

21.

Historia vero sacra [a] testatur, ipsum Jovem, postquam rerum potitus est, [b] in tantam insolentiam venisse, ut ipse sibi fana multis in locis constituerit.

a *Historia vero Sacra*. Scl. de Diis ab Euhemero descripta, & ab Ennio latinè conversa.

b *Postquam rerum potitus est*. Al. *regnum* Al. postquam *imperium capit*. *Potior potiris* non ablativo dumtaxat, sed secundo, & quarto casu boni latini construunt. Vide Cicer. Philip. xiii.

22.

Nam quum terras circuiret, ut in quamque regionem venerat, reges, principesve populorum hospitio sibi, & amicitia copulabat, & quum a quoquam digrederetur, jubebat sibi Fanum creari [a] hospitis sui nomine; quasi ita posset amicitiæ, & fœderis memoria conservari.

a *Fanum creari*. Quamvis Fanum, Templum, delubrum diversa significent, usus tam jam diu apud scriptores invaluit, ut ad unam eandem rem significandam usurpetur; Ne ergo mireris si hæic Fanum, quod juxta Isid. in Origin. dictum est à Faunis, qui in eis responsa dabant, erectum asseratur Jovi. Pro æde enim Sacra Jovi hocce vocabulum est adhibitum.

23.

Sic constitnta sunt Templa Jovi Atabyrio

rio [a] Jovi Labyandro . [b] Atabyrius enim , & Labyandrus hoſpites ejus , atque adjutores in bello fuerunt.Item Jovi Labrio [c] Jovi Molioni [d] , Jovi Caſio [e] , & quæ ſunt in eundem modum , quod ille aſtutiſſime excogitavit,ut & ſibi honorem divinum , & hoſpitibus ſuis in perpetuum nomen acquireret cum religione conjunctum .

---

a *Jovi Atabyrio* . Al. *Ataburio* Al. *Atavirio* . In noſtro Bononienſi (non bene diſtinguitur quomodo ſit legendum , quamvis Iſæus dicat ibi ſe legiſſe *Ataburium* , u pro y more antiquorum . Vide reliqua diſſ. xxvii. cap. iii. ſ. x.

b *Jovi Labyandro* . Al. *Labradeo Labrandeo Labiandio* . Jupiter ſic dictus plutarcho , quia Jovis Simulachrum , quod in vico hujus nominis in Caria colitur , in manu habet ſecurim , qua Gyges Candaulem occidit . Securis enim λαβριω Græcis dicitur . Ælianus autem ita dictum putat , quod nimium pluiſſet .

c *Labrio* . Al. *Laprio* .

d *Nulioni* Al. *Milioni*. Hæc aliis nomina ſunt ignota, utpote quæ antiquiora , & privata non omnibus innotuere .

e *Jovi Caſio* . De eo Lucan. l. VIII. ℣. xv. ante ultimum de ſepult. Pompeii loquens, ibidem ſito ait .

Et Caſio præferre Jovi . . . . . .

ex quo omnes cum unicas. Caſio legunt. Vide ubi ſupr.

24.

Gaudebant ergo illi ; & huic imperio ejus libentes obſequebantur , & nominis ſui gratia ritus annuos , & feſta celebrabant .

25.

Simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas, quum con-

conditæ urbi, Acestæ hospitis [a] nomen imposuit, ut eam postmodum lætus, ac libens Acestes diligeret, augeret, ornaret.

a *Æneas quum conditæ Vrbi Acestæ hospitis*. Virgil. æn. l. v. vers. 718.

Vrbem appellabunt promisso nomine Acestam. Ubi pro promisso Codex Mediceus a Fogginio editus legit *permisso*. Et vers. 757.

. . . . *Gaudet regni Trojanus Acestes*. Ubi servius.

Suo nomine enim fuerat urbs appellata.

26.

Hoc modo religionem cultus sui per orbem terræ Jupiter seminavit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit.

27.

Sive igitur a Melisseo, sicut Didymus [a] tradidit, colendorum deorum ritus effluxit, sive ab ipso quoque Jove, ut Euhemerus: de tempore tamen constat, quando dii coli cœperint.

a *Dydimus*. Jam de eo supra diximus. Al. *Tò tradidit* non habent, Al. legunt *tradit*.

28.

Melisseus quidem multum antecessit ætate: quippe qui educaverit Jovem pro nepote [a]. Iccirco fieri potest vel ut ante, vel adhuc puero Jove deos colere instituerit, [b] id

a *Educaverit Jovem pro nepote*. Al. *Jovem nepotem, & iccirco* Al. Jovem *pronepotem*. Sed bene noster Codex *pro nepote*, quia quum filiæ suæ Jovem educassent, eum loco nepotis habuit.

id est alumni sui matrem, & aviam Tellurem [c] quæ fuit Urani conjux, & patrem Saturnum: & ipse hoc exemplo, atque instituto Jovem ad tantam superbiam provexerit, ut postea sibi divinos honores auderet assumere.

b *Deos colere instituerit*. Apud Euseb. in Chron. ad Annum Abrahæ 54. hr. *Apud Cretam regnavit primus Cres indigena, a quo Creta appellata; quem ajunt unum Curetarum fuisse, a quibus Jupiter absconditus est, & nutritus. Hi Gnosson civitatem in Creta condiderunt, & Cybeles Matris templum*. Non tamen eodem tempore; sed pluribus transactis annis. Nam idem Euseb. ad an. 471. ait: *Curetes, & Corybantes Gnosson condiderunt, qui modulatam, & inter se concinentem in armis saltationem reperere*: Et quidem tempore Cecropis, qui fuit primus Atheniensium Rex, & qui primus bovem immolans, Jovem appellasse dicitur ab eodem Eusebio ad an. 363. sub Aptera fortasse Cretensium Rege, qui & Saturnus Cretensis dictus est, teste Morerio t.3. ex Pauf.

c *Et Aviam Tellurem*, quam *Cybelem* etiam, & *Matrem Deorum* dictam fuisse diximus, de qua Servius ad æn. l. iii. ℣. iii. & seq. plurima refert &c.

CAP. XXIII.

Seg. 1.

NUnc quoniam variarum superstitionum originem deprehendimus: superest, ut etiam tempora colligamus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur.

2.

Theophilus in libro de temporibus ad Auto-

to-

tolycum [a] scripto ait, in historia sua Thallum dicere, quod Belus, quem Babylonii, & Assyrii colunt, antiquior Trojano bello fuisse invenitur CCCXXII. annis: Belum autem Saturno æqualem fuisse, & utrumque; uno tempore adolevisse [b].

a *Theophilus in libro de temporibus ad Autolicum*. De eo vide diss. XL. cap. XXIII. §. IV.

b *Belum autem Saturno æqualem fuisse, & utrumque uno tempore adolevisse*. Vide diss. XXII.

3.

Quod adeo verum est, ut ratione ipsa colligi possit. Nam & Agamemnon, qui gessit bellum Troicum [a], Jovis abnepos fuit, & Achilles, Aiaxque pronepotes, & Ulysses [b] eodem gradu proximus fuit: : Priamus quidem longa serie [c]. Sed autores quidam tradunt, Darda-

a *Agamemnon, qui gessit Bellum Troicum*. Rex erat Mycenarum, Polysthenis, seu Athrei ex Ærope filius, fraterque Menelai, ob cujus uxorem Helenam a Paride raptam, quum contra Trojanos expeditio pararetur, in Aulide omnium Græcorum consensu imperator electus cum mille navibus contra Trojam profectus est. Eam decennali bello, fraude potius quam vi, tandem expugnavit, atque delevit. Domum victor reversus ab uxore adultera, cui nomen Clytemnestra, interfectus est ope Ægisti, cum quo illa consuetudinem habuerat absente viro.

b *Jovis abnepos fuit*: Filius scilicet Pronepotis Athrei, quem Pelops, Tantali Filius genuerat; Tantalum enim ex Plote Nympha Jupiter susceperat.

c *Achilles, Ajaxque pronepotes, & Ulysses*. Achilles

danum, & Jasium [d] Coriti filios fuisse non Jovis. Nec enim, si ita fuisset, ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum [e] habere potuisset.

---

les enim natus erat Peleo Patre, qui erat Neptuni, Jovis fratris, filius. Ajax autem Talamonis, qui Ærci, quem Jupiter vel ex Europa, ut vult Servius, vel ex Ægina susceperat, filius fuit. Ulysses tandem Patrem habuit Lærtem de quo ipse apud Ovid. l. XIII. metam. v.

Nam mihi Lærtes pater est. Arcesius illi,
Juppiter huic &c.

ubi pro *Arcesius* aliqui legunt *Acrisius*.

d *Priamus quidem longa serie* scil. a se descendendo per Apollinem, Illum, & Laomedontem; seu per Uream, Neptuni filiam, & Apollinis conjugem.

e *Dardanum & Josium*; Servius ad Virgil. VII. æn. ℣. 207. ait: Jupiter cum Electra Athalantis filia, Corithi regis Italiæ uxore, concubit, sed ex Jove natus est Dardanus, ex Coritho Jasius &c.

f *Ganimedem pronepotem suum*. Cui pater fuit Tros, a quo deinde Trojani dicti sunt, & Urbs ipsa nomen accepit. De Ganymede autem, qui dictus est etiam Catamitus, jam supra diximus quomodo per Aquilam Navem raptus a Jove fuerit, ut ipsi esset a populis, & inter sydera collocatus, Aquarii nomen acceperit. Vid. cap. X.

 4.

Ita parentibus illorum, quos supra nominavi, si congruenter annos dividas, numerus consentit. Ab excidio autem Trojanæ urbis colliguntur anni [a] MCCCCLXX. Ex

---

a *Ab excidio autem Trojanæ urbis colliguntur anni mille quadringenti septuaginta*. Al. *mille Octingenti sexaginta*. Sed lectio nostri Codicis præferenda est; nam idem

idem Lactantius cap. VII. Epitom. loquens de occisione Laomedontis ab Hercule in vindictam denegatæ mercedis perpetrata annis fere xl. ante Trojæ direptionem a Græcis ait: *Ab eo tempore paullo amplius quam ille & quingenti camputantur anni*. vide diss. XXII.

5.

Ex hac temporum ratione manifestum est, ante annos non amplius quam M. DCCC. [a] natum esse Saturnum, qui sator omnium Deorum fuit. Non ergo isti glorientur sacrorum vetustate: quorum & origo, & ratio & tempora deprehensa sunt.

a *Ante annos non amplius quam mille octingentos.* An cum superioribus congruet, vide ubi supra. Arnobius aliam init. supputandi rationem, & ad duo millia annorum ab Jove ad illa usque tempora intercessisse, scribit prope finem l. II. Filium tamen est quicquam adversus hanc chronologiam ab Isæo esse demonstratum, sed mere assertum ex Pererio, cujus rationes in eadem dissertatione ad examen sunt revocatæ Lactantius autem juxta sententiam Thalli a Theophilo relatam, heic loqui debebat consequenter ad ea quæ dixerat ut exacte adimplet.

6.

Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimum valent. Sed jam finem facere libro decrevi, ne modum excedat.

7.

Ea enim plenius sunt exequenda, ut omnibus refutatis, quæ veritati videntur obstare, homines, qui bonorum ignorantia vagantur incerti, ad Religionem veram possimus imbuere. Pri-

duxit in Græciam [d] primusque celebravit in monte Bœotiæ Thebis, [c] ubi Liber natus est, proximo, qui quum frequenter citharæ cantu personaret, Cithæron appellatus est.

re nefandis Sacriis loquuntur, & inter Ethnicos ea describunt Valerius Flaccus L. II. Argonanaut. & Livius, L. XXXIX. cap. 13. ex confessione coram Consule facta ab Hispala, hisce de Sacris a teneris annis initiata.

b *Orpheus induxit in Græciam.* Vide, quæ supra diximus ad cap. V. Seg. 4.

c *In Monte Eoctiæ Thebis.* Mons iste Cithæron appellatus, dicitur à Servio esse pars Parnassi, quem ideo dividit in Heliconem Apollini, & Musis Sacrum, & in Cithæronem Baccho dicatum, ubi Trieter ca. & Orphica, seu Bacchanalia celebrantur, nec idem esse cum monte Pierio Thessaliæ finitimo, ubi versatum, ac discerptum tradunt Orpheum fuisse.

16.

Ea sacra etiam nunc Orphica nominantur [a].

a *Ea Sacra etiam nunc Orphica nominantur.* Describuntur hæc Sacra nomine Orgiorum ab Ovidio L. IV. Metamorph statim ab initio, & a Virgilio L. IV. æn. v. v. 517. Vide diss. XXVII. cap. VIII.

17.

In quibus ipse postea dilaceratus, & carptus est, & fuit per eadem fere tempora, quibus Faunus [a], sed quis ætate præcesserit, dubitari potest, siquidem per eosdem annos Latinus, Priamusque regnaverunt, item patres

a *Faunus, & Laomedon.* Ille Latini, hic Priami Pater, unde errant, qui pro Faunus, legunt *Picus*, ut bene Isæus, cæterique post ipsum viderunt. *Di-*

